

~~K 3288~~
1a

ს. ს. რ.
საქართველოს მედიცინის ინსტიტუტი
თბილისი

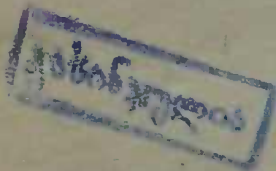
ქართული ფილოლოგიის ლიტერატურის კრიტიკული

სტენოგრაფიული მხარის და
დიალექტიკის მიხედვით

5567

განათლების სახ. კომისარიატის დაუსწრებელი პედიანსტიტუტი

პროფ. კ. კეკელიძე

~~1 899.962.1.09
ქ-48ქ.~~

ქართული ფილოლოგიური ლიბრარის პერიდიკა

სოციალური კვლევის მეთოდები და
ლიბრარია მისი განვითარება

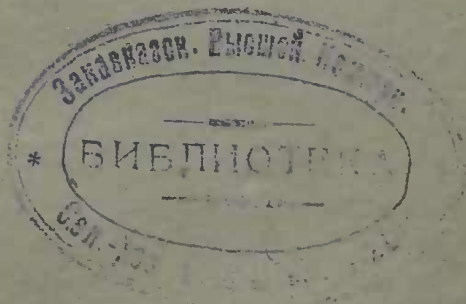
52384

107924

გვ. 2019-28942

~~4444~~

W-3288
1a

ა. თ. შიასნიკოვის წითელდროშოვანი სტამბა ა/კ. პარტგამომცემლობისა

შეკვეთა № 540.

შთაღლიტი № 475.

ტირაჟი—1000.

ქართული ფეოდალური ლიტერატურის კრიოლოგიკა

(სოციოლოგია ძველი ქართული მწერლობისა და დიალექტიკა მისი განვითარებისა)

ქართულ ლიტერატურას სრული 15 საუკუნის ისტორია აქვს; ამ ხნის განმავლობაში მან რამდენიმე პეგემონი გამოიცვალა: ჯერ იყო და, მის დროშაზე იკვეთებოდა ლოზუნგები ქედმაღალი ფეოდალისა, მერე—ჩვენში ხანმოკლე და უსუსური ბურჟუაზიისა, უკანასკნელად ამ დროშას ხელი ჩასჭიდა ახალი ცხოვრების შემქნელმა პროლეტარიატმა, რომელიც გაბედულად და ღირსეულად მიაქანებს მას უკლასო საზოგადოების სამყაროსაკენ. წინამდებარე ნარკვევში მე არ მინდა ბურჟუაზიულისა და პროლეტარული ლიტერატურის შესახებ ვილაპარაკო, ჩემი მიზანი და სურვილია—გავარკვიო განვითარების ეტაპები ან, უფრო ნათლად—პერიოდები ფეოდალური ლიტერატურისა, რომელსაც ყველაზე ხანგრძლივი ისტორია აქვს ჩვენში.

ჩემი კვლევა-ძიების ობიექტია ამ შემთხვევაში ქართული მწერლობა დღიდან მისი გაჩენისა მეცხრამეტე საუკუნის ნახევრამდე. ამ ლიტერატურას შე ვუწოდებ ფეოდალურს, რადგანაც ის ვითარდებოდა და იშლებოდა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა იმ ფორმაციის ჩარჩოებში, რომელიც ფეოდალიზმის სახელითაა ცნობილი. 5—18 ნახევ. საუკუნეთა სიგრძეზე ეს ფორმაცია ერთად-ერთი იყო, ის შემდეგ ფორმაციად, თუ ასეთად კაპიტალისტურ ურთიერთობას ვივარაუდებთ, არ შეცვლილა. მართალია, დროდადრო იმაში თავს იჩენდა ხოლმე სავაჭრო კაპიტალი, მაგრამ მას არასდროს არ მოუხპია ნატურალური მეურნეობა და, მაშასადამე, ფეოდალიზმის ადგილი მთლიანად და სავსებით არ დაუკავებია.

შეიძლება კი ლაპარაკი ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაციაზე, რამდენადაც ეს უკანასკნელი თვითონ წარმოადგენს ერთს გარკვეულს პერიოდს მთლიანი ქართული მწერლობის ისტორიაში? შეიძლება და აუცილებელიცაა. არსად, არც ერთს ქვეყანაში, კერძოდ არც საქართველოში, ფეოდალიზმი გაქვავებული სახით

არ გვევლინება, ფეოდალიზმსაც თავისი განვითარებისა და ცვალებადობის ეპოქები ახასიათებს, მაშასადამე—ასეთივე ეპოქები და ეტაპები შეიძლება ჰქონდეს მის ზედნაშენს—ლიტერატურასაც; ეს ზოგადად, კერძოდ—ფეოდალური კლასის წიაღში აღგილი აქვს სხვადასხვა დაჯგუფებებს და მათ შორის ბრძოლას. რამდენადაც აღნიშნული დაჯგუფებანი და ბრძოლა ლიტერატურაში ჰპოულობენ გამოძახილს, იმდენად ფეოდალურ ლიტერატურასაც თავისი ისტორია აქვს და, მაშასადამე, მკვლევარსაც შესაძლებლობა და ვალდებულება ენიჭება მის პერიოდიზაციაზე ილაპარაკოს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სხვადასხვა ცდები ძველი ქართული მწერლობის, რომელსაც მე ფეოდალურს ვუწოდებ, პერიოდიზაციისა; ამ ცდებს, არსებითად და ზოგადად, საფუძვლად უძევს განსვენებული პროფ-ის ა. ცაგარლის კონცეპცია; თუ რაიმე განსხვავება არსებობს მათ შორის, ის დეტალებსა და ნიუანსებს ეხება მხოლოდ. ამ კონცეპციით მთელი ეპოქა მეხუთე საუკუნიდან მეცხრამეტემდე გაყოფილია ოთხ ხანად. პირველს ხანას, მეხუთე საუკუნიდან მეთერთმეტემდე, როდესაც ქართული მწერლობა საეკლესიო-სასულიერო შინაარსის ძეგლებით ამოიწურება, ეწოდება ჩვეულებრივ მოსამზადებელი ხანა. ასეთი სახელწოდება ორის მხრით არის საყურადღებო: სასულიერო მწერლობას, ლიტერატურის ისტორიის აგებისას, თავისთავად კი არ ჰქონია მნიშვნელობა, არამედ როგორც საშუალებას რაღაც სხვა მოვლენის მოსამზადებლად, ასე რომ ის, ამ კონცეპციით, სულ ამოვადებულია ლიტერატურული პროცესის ისტორიიდან. მეორე—რის „მომზადებას“ ემსახურებოდა სასულიერო მწერლობა? ამ შემთხვევაში მხედველობაში არ უნდა ჰქონდეთ შემდეგი, მეორე პერიოდი, — ყოველი წინაერიოდი „მოსამზადებელია“ შემდეგი პერიოდისა, ასე რომ, ამ თვალსაზრისით, მეორე პერიოდსაც უნდა „მოსამზადებელი“ დარქმეოდა მესამისათვის, მესამეს მეოთხისათვის და ასე; არა, როდესაც პირველს პერიოდს „მოსამზადებელს“ უწოდებენ, მხედველობაში აქვთ შემდეგს პერიოდში აღმოცენებული საერო ლიტერატურა. მაშასადამე, ლიტერატურის ისტორიის ობიექტად, ამ კონცეპციით, აღიარებულია მხოლოდ საერო მწერლობა, პერიოდიზაციის პრინციპად კი—ლიტერატურული სტილი: ერთს პერიოდში სასულიერო სტილია, მეორეში საერო. ასეთი მიდგომა საკითხისადმი გაუმართლებელია: ცნობილია, რომ ერთსადაიმევე პერიოდში შეიძლება არსებობა რამდენიმე სტილისა, ანადა ერთიდაიგივე სტილი შეიძლება არსებობდეს რამდენსამე სხვადასხვა პერიოდში. ამასთან ერთად

ისიც დაუშვებელია—მკვლევარმა, რომელიც ქართული ლიტერატურის მთლიანი ისტორიის მოცემას ფიქრობს, თავისი კვლევა-ძიების საგნად მხოლოდ საერო ლიტერატურა აიღოს და გვერდი აუაროს დასაწყისს, სასულიერო მწერლობის, ხანას. სასულიერო მწერლობა ისეთივე ორგანიული ნაწილია ჩვენი ლიტერატურის საერთო მდინარისა, როგორც საერო, ის პირველი საფეხურია ჩვენი ლიტერატურული კიბისა, ამასთან ისეთივე რეფლექსი გარკვეულ ხანაში გაბატონებული კლასის ფსიქო-იდეოლოგიისა, როგორც საერო მწერლობა თავისი ეპოქისა. მეორე—ამ კონცეპციით ისე გამოდის, თითქოს მეორე პერიოდში, რომლის „მომზადებას“ ემსახურება პირველი, სასულიერო მწერლობის, პერიოდი, უკანასკნელს უკვე ადგილი აღარ აქვს, მაგრამ ეს, თავისთავად იგულისხმება, გაუგებრობის ნაყოფია, უფრო მეტი რომ არა ვთქვათ.

მეორე პერიოდი ძველი ქართული მწერლობისა, ნ. ცაგარლის და მის მიმდევართა კონცეპციის თანახმად, ხვდება მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეებს; ეს არის „ოქროს“ ან „კლასიკური“ ხანა ქართული მწერლობისა, იგულისხმება საერო ლიტერატურა. ზოგიერთი ფაქტიური შესწორებით ეს დებულება მისაღებია: XI-XII საუკუნეები მართლაც „კლასიკური“ ხანაა ძველი ქართული მწერლობისა, მაგრამ, რასაკვირველია, არა იმიტომ მხოლოდ, რომ, როგორც ფიქრობენ, ამ ხანაში ჩნდება საერო ლიტერატურა; ვერც ერთი მოვლენა, მისი აღმოცენების მომენტში, „კლასიკურ“ ხასიათს ვერ მიიღებს, და ვერც საერო მწერლობა, მეორე პერიოდში აღმოცენებული, გახდებოდა მაშინვე „კლასიკურ“ ლიტერატურად. XI-XII საუკუნეთა ქართული ლიტერატურა შეიქნა „კლასიკური“ იმიტომ, რომ ის იყო შედეგი საუკუნეთა ინტენსიური ლიტერატურული შემოქმედებისა, რომელსაც პირველს პერიოდში ჰქონდა ადგილი და რომელიც მძლავრ ნაკადად მეორეშიდაც გადმოვიდა.

ზოგიერთები კიდევ, რომელნიც ვერ უარჰყოფენ ამ პერიოდში სასულიერო მწერლობის არსებობას, მის უგულვებელყოფას ისტორიულ-ლიტერატურული მიმოხილვისას ამართლებენ იმით, რომ „დომინანტი“ ამ პერიოდში საერო მწერლობას ეკუთვნისო. ეს ფაქტიურადაც არაა მართალი: ვინც საბუთიანად ჩაკვირვებია XI-XII საუკუნეთა ქართულ ლიტერატურულ ცხოვრებას, კერძოდ იმდროინდელი სასულიერო მწერლობის ხასიათსა და მდგომარეობას, ის არასდროს არ იტყვის, რომ „დომინანტი“ ამ დროს საერო მწერლობას ეკუთვნის, ეს ზერელე შეხედულებაა, რომელსაც საფუძვლად უძევს ამ ეპოქის სასულიერო მწერლობის უცოდინარობა. აღნიშნუ-

ლი დებულება, კიდევაც რომ დაუშვათ ერთი წუთით იგი, მიგვიყვანდა ჩვენ, როგორც იტყვიან ხოლმე, ლიტერატურაში „ღენერლების“ ძებნამდე, რაც სახელმძღვანელოსა და მონოგრაფია-ნარკვევში თუ დასაშვებია რამდენადმე, ლიტერატურის ისტორიის მთლიან კურსში მიუღებელია: ლიტერატურის მდინარის გათვალისწინებისას მხედველობაში უნდა მიღებულ იქნეს ყველა ნაკადი, მსხვილი და წვრილი, რომელთაგანაც ის შესდგება.

მეცამეტედან მოყოლებული მეთვრამეტე საუკუნის დამლევამდე ჩვეულებრივ უჩვენებენ ორ პერიოდს: დაცემა-დაკნინებისა (მესამე პერიოდი) და აღორძინებისას (მეოთხე). არსებითად ასეთი დანაწილების საწინააღმდეგოდ ბევრი არაფერი ითქმის: მონღოლთა ბატონობამ და მისმა მომდევნო სავალალო მდგომარეობამ მართლაც გამოიწვია მწერლობის დაცემა და დაკნინება, რომელსაც შემდეგ, ხელსაყრელ პირობებში, „აღორძინება“ მოჰყვა. საქმე მხოლოდ ისაა, რომ ვერ არის ნაჩვენები ზუსტი მიჯნა ამ ორ პერიოდს შორის: ზოგი ასეთს მიჯნას მეთუთხმეტე საუკუნის მიწურულში სდებს, ზოგი მეთექვსმეტეში, ზოგი მეჩვიდმეტეში, ზოგი კიდევ მეთვრამეტე საუკუნეში. ¹⁾ სადაც არ უნდა დასდონ ეს მიჯნა, ერთს რამეში მკვლევართ სრული თანხმობა ახასიათებს: ამ მიჯნის მომდევნო ეპოქას, მის სოციალ-ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ვითარებას, ისეთი მუქი ფერებით გვისურათებენ ისინი, რომ უნებლიეთ იკითხავთ: როგორ შეიძლება ამ ეპოქაში კულტურულ-ლიტერატურულ „აღორძინებას“ ჰქონდეს ადგილი? „ბაზის“ მთლიანი განადგურება და ამავე დროს „ზედნაშენის“ აყვავება და აღორძინება! ეს ისეთი ლაპსუსია მკვლევართა კონცეპციაში, რომელიც სახელს უტეხს მას და ახალი გზების ძიების აუცილებლობას გვიკარნახებს.

ამრიგად, არსებული ცდები ძველი ქართული მწერლობის პერიოდიზაციისა თანამედროვე მეცნიერულ მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს; ამისი მთავარი მიზეზი არის ის, რომ ლიტერატურის ისტორიული მიმოხილვისას ჩვეულებრივ დგებიან არა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციის თვალსაზრისზე, არამედ სულ სხვა ნიჟარზე. ჩვენი ლიტერატურის ისტორიკოსი, რომელიც ამ ახალ გზაზე დადგომას მოინდომებს, დიდსა და ძლიერ დაბრკოლებას შეხვდება წინ: საქართველოს ისტორიის მარქსისტულად დაუძუშავებლო-

¹⁾ ამ მხრივ მეც რყევა განვიცადე: თავდაპირველად „აღორძინების“ ხანას მე-17 საუკუნის დამდეგიდან ვიწყებდი (ქართულ ლიტერატურის ისტორია ტ. I), მერე ის გადმოვიტანე მე-16 საუკუნის დამავეს (ტ. II), სულ უკანააქნელად კი („ბარამ-გურიანის“ გამოცემა) მე-15 საუკუნის ნახევარში.

ბის გამო, მას თვითონ მოუხდება ჩვენი წარსულის საზოგადოებრივ-
ეკონომიური ფორმაციების რკვევა და ისეთს საკითხებზე შეჩერება,
რომელიც ლიტერატურის ისტორიკოსის კომპენტენციაში უშუალოდ
არ შედის. ასეთს პირობებში წინამდებარე შრომას შემძლია შევხე-
დო როგორც ცდას, რომელსაც მიზნად აქვს ძველი ქართული ლი-
ტერატურის პერიოდიზაცია მარქსისტული სოციოლოგიის მიხედვით.
ამ მიდგომით ძველი ქართული, ფეოდალური, ლიტერატურა ოთხ
პერიოდად უნდა გაიყოს.

I. ადრინდელი ფეოდალიზმის პერიოდი

(პარიკულ ურთიერთობათა ხანა)

პირველი პერიოდი ძველი ქართული მწერლობისა, რომელსაც შე ვუწოდებ „ადრინდელი ფეოდალიზმის“ პერიოდს, გრძელდება დღიდან მწერლობის დაწყებისა მეცხრე საუკუნის გასვლამდე (888 წ.), როდესაც ქართლში აღდგენილ იქნა მეფობა და ამასთან დაკავშირებით ფეოდალიზმიც თავისი განვითარების ახალს ფაზისში შევიდა. პირველს პერიოდში ქართული მწერლობის ასპარეზად გამოდის „ქართლი“ ან, უკეთ, აღმოსავლეთი საქართველო, დასავლეთი საქართველო (ლაზიკა-აფხაზეთი) ქართულს კულტურულ-პოლიტიკურ მშენებლობაში, გარკვეული ისტორიული მიზეზების გამო, ჯერ მონაწილეობას ვერ იღებს. ქართული ანბანის შემოღება, რომელმაც შექმნა შესაძლებლობა მწერლობის დაწყება-გაჩაღებისა, დაკავშირებულია ქართლში ქრისტიანობის შემოღებასთან. წინააღმდეგ მის მიერ შეცვლილი ცეცხლთაყვანისმცემლობისა, რომელიც არ იყო მწიგნობრული რელიგია, ¹⁾ ქრისტიანობა, პირველ ყოვლისა, მწიგნობრული სარწმუნოებაა, რომელიც თავის გავრცელებისათვის პირველს რიგში მწერლობას იშველიებდა. ეს განსაკუთრებით უნდა ითქვას ქართლის შესახებ, სადაც მეოთხე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან, უფრო კი მეხუთე საუკუნის დამდეგიდან, როდესაც მცხეთაში გაჩნდნ სპარსეთის პოლიტიკის აგენტები მაზდეიზმის მოგვების სახით, ცოცხალი, სიტყვიერი, პროპაგანდის საშუალებას ქრისტიანობა მოკლებული იყო და, გავრცელება-გამტკიცების მიზნით, მას მწერლობისათვის უნდა მიემართა.

1) 377 წლის მანობლად ბასილი დიდი, კესარია კაპადოკიის მთავარეპისკოპოზი, სწერს კვიპრის ეპისკოპოზს ეპიფანეს: „ჰო, მაგუსეველნი ჩვენში (კაპადოკიაში) გველგან ბლოვად არიან. მაგრამ მ.თ არც წიგნები აქვთ, არც [სარწმუნოებრივი] დოღმატების მასწავლებლები ჰყავთ, თავის რჯულს ისინი ასრულებენ თანხზად ჩაუწერელი ჩვეულებისა“ [S. Basilli Epistola 258 (al. 325), or. 4].

რა პირობებში უხდებოდა ამ პერიოდში ქართულ მწერლობას ზრდა და განვითარებისათვის გზების ძებნა?

მწერლობის დაწყების ხანაში ქართლი საბოლოოდ და, საფიქრბელია, დიდი ხნის გამოსული იყო გვაროვნული წყობილების გარსიდან; აქ არსებობდა მტკიცე პოლიტიკური ორგანიზმი, რომელშიაც მკათაობა ჩანს სოციალური დიფერენციაციის ფესვები.

შუშანიკის მარტივობაში აღნიშნულია მცხოვრებთა ორი კატეგორია: საერონი და სამღვდელონი. საერონი არიან „აზნაურნი“ და „უაზნონი“. „აზნაურნი“ წარმოადგენენ მბრძანებელთა გაბატონებულ კლასს, მათ შორის განირჩევიან „აზნაურნი დიდებულნი“ და, იგულისხმება, „აზნაურნი მცირენი“. პირველთ, უეჭველია, ეკუთვნიან: მეფე და მისი გვარეულობა, სეფეწულნი, ერისმთავარნი, resp. ერისთავნი, სპასალარნი, ათასის თავნი, მთავარნი, დიდებულნი და წარჩინებულნი (ეს სახელები ყველა მოხსენებულთა იმდროინდელ ძეგლებში); მეორეთ—მათ ამაღლაში მყოფნი პირები და ისეთები, რომელთაც რაიმე საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი სამსახური ჰქონდათ მინდობილი: ციხისთავები, ხევისთავები, მამასახლისნი და სხვ. „უაზნონი“ შეადგენდენ დაბალ სოციალურ ფენებს, მბრძანებლობისა და ბატონობის ობიექტს; ესენი იყვნენ: მონა-მხევალნი, რომელთაც არავითარი უფლება არ გააჩნდათ, „მდაბიურნი“ და „ქვეყნის მოქმედნი“ ან გლეხნი, რომელნიც ჯერ კიდევ არ ყოფილან მოკლებულნი ადამიანის ელემენტარულ უფლებებს. მცხოვრებთა „საერო“ კატეგორიას ეკუთვნოდენ აგრეთვე წვრილი ხელოსნები და ვაჭრები, რომელთა არსებობა ძეგლებით დამოწმებულია; ეს უკანასკნელნი ამ პერიოდის სოციალურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვან როლს, რასაკვირველია, ვერ თამაშობენ. „სამღვდელთა“ კატეგორია, რომელიც სასულიერო წოდებად ჩამოყალიბდა, ფეოდალური საზოგადოებრივობის ისეთსავე გაბატონებულ ფრთას წარმოადგენდა, როგორსაც „აზნაურნი“. თავისებურ დიფერენციაციას აქაც აქვს ადგილი: სათავეში დგას „ეპისკოპოსთა თავი“ ან, შემდეგდროის ტერმინოლოგიით, კათოლიკოზი, და ეპისკოპატი, ძირს, ქვედა საფეხურზე,—ხუცესნი და დიაკონნი, რომელთაც მათი მდგომარეობა არ უზრუნველ ჰყოფდა ზურგზე კვერთხის ან არგნის „ხეთქებისაგანაც“ კი. „სამღვდელთა“ მეორე ფრთას ეკუთვნოდა შავი სამღვდელოება ან ბერმონაზვნობა, რომელიც ჩვენში ჩნდება მეექვსე საუკუნიდან, როდესაც ქართლში ფეხი მოიკიდა სამონასტრო ინსტიტუტმა.

სოციალური დიფერენციაციის მთავარ ბაზას წარმოადგენს მიწათმფლობელობა, ამაზეა დამყარებული აზნაურთა „სიდიდე“ და

„სიმცირე“, მათი ძალა, უფლება და გავლენა. როგორც ქვემოთ დაინახავთ, ჯერ კიდევ მეექვსე საუკუნეში ჩაყრია საფუძველი მსხვილ მიწათმფლობელობას: ერისთავები გამოდიან მთელი საერისთაოს ბატონ-პატრონად; ასეთსავე მსხვილ მიწათმფლობელსა და მესაკუთრეს წარმოადგენს ეკლესია; ყოველ შემთხვევაში მეექვსე საუკუნის გასულს შიო—მღვიმის მონასტერი, როგორც ესა ჩანს სტეფანოზ პირველთან მომხდარი ინციდენტისაგან (ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს ს ა მ ო თ ხ ე გვ. 257-8), უკვე მსხვილი მემამულეა. სპარსთა და არაბთა თავაშვებული თარეშობისა და კლება-წიოკობის ხანაში მოსახლეობის დიდი ნაწილი უმიწა-წყლოდ და უსახლ-კაროდ რჩებოდა. ასეთს შემთხვევაში „გლახა“ (penites, убогий, „გლახისაგან“ შემდეგში წარმოიშვა ტერმინი „გლეხი“, რომელიც ამ პერიოდში არ გვხვდება) ან „მონა“ იძულებული ხდებოდა მემამულის მიწაზე, რომელსაც ამ ხანაში „უფალი“ ან „მდიდარი“ (dynatós—властель) ეწოდებოდა, დასახლებულიყო და შესდგომოდა მის დამუშავებას. თავისთავად იჯულისხმება, გარდა ყოველწლიური ნატურალური გამოსაღებისა მამულით სარგებლობისათვის, მემამულესა და გლეხს შორის იღებოდა გარკვეული პირობები, რომელნიც ჰქმნიდნენ ფეოდალიზმის სხვადასხვა სახეს. ბიზანტიაში, რომელიც მცირეაზიით ჩვენს ქვეყანას ემიჯნებოდა და ამიტომ სოციალ-ეკონომიურ სფეროშიაც გავლენას ახდენდა იმაზე, ცნობილია სამი ვარიანტი ფეოდალური ურთიერთობისა: კოლონური, პრეკარული და პარიკული (paroikoi). პირველი უმთავრესად იმით ხასიათდებოდა, რომ გლეხი მიმაგრებული იყო მიწაზე და ვერავითარ შემთხვევაში ვერ მიატოვებდა მას, ვერც მიწათმფლობელი აიძულებდა მას დაეტოვებია მამული, იქამდის, რომ, თუ გაყიდვაზე, მაგალითად, მიდგებოდა საქმე, მამულთან ერთად გლეხიც უნდა გაყიდულ ყოფილიყო და გლეხთან მამული პრეკარულ ურთიერთობას ახასიათებდა ის, რომ გლეხს, რომელსაც არ შეეძლო არც გაყიდვა, არც გასაჩუქრება, არც მემკვიდრეობით გადაცემა მამულისა, ყოველ წუთს შეეძლო მამულის მითოვება, მემამულესაც უფლება ჰქონდა, როდესაც მოინდომებდა, ჩამოერთმია ის გლეხისათვის. პარიკული ურთიერთობა შემდეგში მდგომარეობდა: 1) გლეხს უფლება ჰქონდა დაეტოვებია მამული, როდესაც მოისურვებდა, მხოლოდ მემამულესათვის უნდა მიეცა გარკვეული კომპენსაცია, 2) გარკვეული ვადის შემდეგ, რომელიც ბიზანტიაში 30 წელს უდრიდა, მემამულე ჰკარგავდა უფლებას ჩამოერთმია გლეხისათვის მამული, რომელიც გლეხის აუცილობელ განკარგულებაში გადადიოდა, იქამდის, რომ შეეძლო მემკვიდრეობით გადაეცა შვილებისა-

თვის, იმ პირობით კი, რომ მემამულეს ყოველწლიურად მისცემოდა მამულით სარგებლობისათვის გარკვეული გამოსაღები.

რომელი სახის ფეოდალიზმს ჰქონდა პარველს პერიოდში ქართლში ადგილი? თუ მხედველობაში გვექნება ის გარემოება, რომ სპარსთ-არაბთა რბევისა და ნგრევის დროს მოსახლეობას მასიურად უხდებოდა აყრა, ახალი სამოსახლო-საცხოვრებლის ძებნა და ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლა, სადაც ახალ მემამულესთან იყო საჭირო საქმის დაჭერა, ამ ხანაში კოლონური ურთიერთობა შეუძლებელი იქნებოდა ჩვენში. მართლაც, სხვა პირდაპირი წყაროს უქონლობის გამო, მივმართოთ სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებას“, რომელშიაც წარმოდგენილია მერვე საუკუნის გასულის თუ მეცხრის დამდეგის ვითარება. ამ ძეგლის მიხედვით ჩვენში ამ დროს არ უნდა ჰქონოდა ადგილი კოლონურ ურთიერთობას, ვინაიდან სერაპიონსა და მის ძმას, „ალსა შინა სიგლახაკისასა შეთხეულთ“, შემდეგ მშობლების გარდაცვალებისა, რომელნიც (მშობელნი) „შრომითა და ქუეყნისმოქმედებით იზარდებოდეს“ (გვ. 4—5), ესე იგი—გლეხები იყვნენ,—მიუტოვებიათ ადგილ-მამული, რაც კოლონს არ შეეძლო და თავისუფლად წასულან მონასტერში. მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ჩვენ საქმე გვაქვს პრეკარულ ურთიერთობასთან, რადგანაც სერაპიონის მონასტერში წასვლის შემდეგ მისი უფროსი ძმა „წესითა მსოფლიოთა დამპყრობელ ექმნა მამულსა სამკვიდრებელსა“ (გვ. 6), ესე იგი—გახდა მემკვიდრე მამულისა, რაც პრეკარული ურთიერთობისას შეუძლებელი იყო. ამრიგად, უნდა ვითქვოდეთ, რომ აღნიშნულს პერიოდში ჩვენში ადგილი ჰქონდა ფეოდალურ ურთიერთობათა იმ სახეს, რომელსაც პარიკული ეწოდებოდა. ამას ადასტურებს ჯერ ის გარემოება, რომ ძმების ბერად შედგომისა და მამის გარდაცვალების შემდეგ, რომელიც „მიიცვალა სიბერიითა კეთილითა განპოხებული“ (გვ. 4), მაშასადამე—ხანგრძლივი მფლობელობის შემდეგ, სერაპიონის უფროსი ძმა გამხდარა მემკვიდრე მამულისა; მეორედ—ამ ძეგლში გადმოცემული შემდეგი ეპიზოდი: სოფ. ძარღვას ერთი გლეხი შემდგარა ბერად ისე, რომ ეს არც ბატონმა იცოდა და არც სოფლელებმა; ბერად შედგომის შემდეგ ეს კაცი სახლში მობრუნებულა, რათა მონასტერში წაეღო „ველოგიად“ ის ოქრო-ვერცხლი, რაც ერისკაცობაში შეეკრიბა. ბატონს წინადადება მიუცია მისთვის სოფლადვე დარჩენილიყო, თუ არა და მიეცა მისთვის შესაფერისი ფულადი კომპენსაცია, როგორც ეს ნავარაუდები იყო პარიკული ფეოდალური ურთიერთობით. მართალია, ძეგლში კომპენსაცია პირდაპირ ნახსენები არაა, მაგრამ, ის

რომ იგულისხმება, შემდეგიდან ჩანს: სოფლიდან გაქცეულ ბერს, რომელსაც თან მიჰქონდა ცხვირსახოცში შეხვეული ოქრო-ვერცხლი, უკან დაედევნენ, „რათა წარუღონ რაი იგი აქუნდა“ (გვ. 37—38): ესე იგი, გადაუწყვეტიათ, რადგანაც გლებს მამულზედ ველარ აბრუნებდნენ, ოქრო-ვერცხლი მაინც „წარელოთ.“ მისგან საკომპენსაციოდ.

პირველი პერიოდი ჩვენი მწერლობისა არის პერიოდი ქართლში სპარსთა და არაბთა უსასტიკესი ბატონობისა. ეს ბატონები იმის ცდაში იყვნენ, რომ აქედან ხარკის სახით გაეტანათ ყველაფერი, რის გატანაც კი შეიძლებოდა. ამიტომ ისინი ოდნავადაც არ ფიქრობდნენ ხელი შეეწყობთ ქვეყნის საწარმოო ძალთა და ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარებისათვის, პირიქით, ვაჭრობა მათ დროს სულერთიან მოდუნდა მტკვარ-რიონის სატრანზიტო გზის ლიკვიდაციისა და ქართლის მსოფლიო სავაჭრო ცენტრებისაგან ჩამოშორების გამო. მე ვფიქრობ, რომ იბერიის ვაჭრობა ქ. დვინთან, რომელსაც პროკოპი კესარიელი იხსენიებს, ეხება მეფობის გაუქმების (532 წ.) წინა დროს ქართლში, ამავე დროს გულისხმობს ვაჭრული ურთიერთობა ანტიოქიასთან, საიდანაც, როგორც შუშანიკის მარტვილობიდან ჩანს, შემოქონდათ დიდებულთათვის ძვირფასი ქსოვილები, მაგალითად—პალეკარტი. იყო თითქოს ხელოსნობა,—ძეგლებში მოხსენებულია მეხამლეობა-მეჩქემეობა (ესტატე მცხეთელი), სურნლების დამზადება (აბო ტფილელი), გალატოზობა („კირითა ხურონი“) და სხვ., მაგრამ ასეთი ხელოსნობა, აგრეთვე იმგვარი ვაჭრობა, რომელსაც გულისხმობს, თუ გნებავთ, აბოს მარტვილობა (აბო სთხოვს თავისიანებს, გაეყიდათ ბაზარზე მისი ტანისამოსი და ეყიდათ სანთელ-საკმელვეი), ცხოვრების მამოძრავებელ ძალად ვერ გახდებოდა. ეკონომიკაში ბატონობას ჰპოულობს კარჩაკეტილი, ნატურალური მეურნეობა, მიწის დამუშავებასა, მესაქონლეობასა და ნადირობაზე დამყარებული; თვითეული კუთხე ან საერისთავო, რომელიც მეორისაგან სრულს დამოუკიდებელ ცხოვრებას ეწევა, ჰქმნის მხოლოდ იმას და იმდენს, რაც და რამდენიც მისთვისაა საჭირო. ყველა ამით აიხსნება, რომ ქვეყანა მოიცო საშინელმა სიღარიბემ და გაჭირვებამ რასაც ასე უსვამს ხაზს აბო ტფილელის მარტვილობა.

მწერლობის დაწყების მომენტში აღმოსავლეთი საქართველო ორ ნაწილად იყო (368 წლიდან) გაყოფილი; დასავლეთი სექტორი რომაელების გავლენის ზონაში იმყოფებოდა, ხოლო აღმოსავლეთის სექტორი, რომელსაც მეხუთე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან დასავლეთის სექტორიც უერთდება, ფაქტიურად იმყოფებოდა სპარსეთის ხელში, რომელიც მეხუთე საუკუნის დამდეგიდან,—ბაკურ დი-

დის დროიდან,—როდესაც პირველად დაირწო აკვანი ქართული მწერლობისა, თანდათან უჭერს მას არტახებს, 532 წელს საბოლოოდ აუქმებს აქ მეფობას და თავის წარმომადგენლად მარზაპანს ნიშნავს. შინაგანი მართვა-გამგეობის აპარატისათვის სპარსეთს ხელი არ უხლია, და ის ერთისთავეები, რომელნიც წინათ ამათუიმ საერისთაოს განაგებდნენ, თავიანთ ადგილზე დარჩენ. მხოლოდ, თუ წინათ ისინი ადმინისტრაციული პირები იყვნენ, ესლა, სპარსთა ბატონობისას, და შემდეგაც, როდესაც სპარსთა ბატონობა არაბებმა შესცვალეს აქ (643 წ.), ეს ერისთავეები მემამულეებად და თავიანთი საერისთაოს სრულ ბატონპატრონად იქცენ. „მეფემან სპარსთამან ურმიზდ“ (VI ს.), ამბობს ისტორიკოსი „მისცა ძესა თვისსა (ქასრეს) რანი და მოვაკანი“... მან (ქასრემ) „დაუწყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა, აღუთქუა კეთილი ღიდი, დაუწერა ერისთავთა მამულეები შვილითი შვილამდე და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა; და განდევს ერისთავნი თვისთვისად, ხარკსა მისცემდეს ქასრეს ამბრავეზსა“ (ქართ. ცხოვრ. მარიამ დედოფ. გვ. 189-190). საწინააღმდეგოდ სპარსეთის ასეთი პოლიტიკისა, ბერძენთა მეფეს იმავე დროს ერთერთი ერისთავი, გვარამი, მეფედ გამოუცხადებია ქართლში, მაგრამ მან, ამბობს ისტორიკოსი „ერისთავნი ქართლისანი ვერ ცვალნა საერისთავთ-გან მათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვიდრობისანი საერისთაოთა მათთაო“ (იქვე, გვ. 192). „ვინაიდან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა“, ესე იგი მეფობის გაუქმების შემდეგ, ამბობს ისტორიკოსი, „მით უამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთაო“ (იქვე, გვ. 338), იგულისხმება—ერისთავებს. ამგვარად, ეს ერისთავეები, მეფობის გაუქმების შემდეგ, შეიქნენ თავისებური მეფეები თავინთ საბრძანებელ საერისთაოში; ისინი ცხოვრობდნენ და ბატონობდნენ ერთმანეთისაგან განცალკევებით და დამოუკიდებლად, რაც, თუ გნებავთ, იქიდანაცა ჩანს, რომ, არაბების შემოსევისას, თვითეული მათგანი ცალკე, როგორც სრული ბატონ-პატრონი თავისი სამფლობელოსი, მოდის არაბთა მხედართმთავართან და დამოუკიდებელ ხელშეკრულებას სდებს მასთან. ასე რომ მეექვსე საუკუნიდან, ერთის ნაცვლად, აღმოსავლეთ—საქართველოში იმდენი სამეფო გაჩნდა, რამდენიც წინათ საერისთაო იყო. მათ არაფერი საერთო ერთმანეთში არ ჰქონდათ გარდა ენისა, სარწმუნოებისა, სპარსთ-არაბთა წინაშე ყმობისა და ურთიერთშორის დაუნდობელი ბრძოლისა, როგორც ეს დამოწმებულია ისტორიკოსის შემდეგს სიტყვებში: „იქმნა სიმრავლე მთავართა ქვეყანასა ქართლისასა და შეერიათ ბრძოლა. და მტერ იქმნეს

ურთიერთას“ (იქვე, გვ. 217). აღნიშნული ბრძოლისა და მტრობის პროცესში, არაბთა დასუსტების ზეგავლენით, მერვე-მეცხრე საუკუნეთა განმავლობაში, ამ უამრავ ფეოდალურ საერისთაოთა შორის ჩამოყალიბდა რამდენიმე ცოტადთუბევრად მსხვილი უჯრედი, რასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ფეოდალიზმის შემდეგი განვითარებისათვის.

ასეთი იყო ზოგადად სურათი ქართლის სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობისა პირველს პერიოდში; ამ „მდგომარეობამ“ შექმნა შესაფერისი „შეგნება“-იდეოლოგია, სახელდობრ-რელიგიური იდეოლოგია, რომელმაც მხატვრული განსახიერება პოვა საეკლესიო-სასულიერო სტილის ლიტერატურაში. რა იყო, უფრო კონკრეტულად, მიზეზი ამ პერიოდში რელიგიური იდეოლოგიის გაბატონებისა და აქედან მწერლობაში სასულიერო-საეკლესიო სტილის დამყარებისა? ამის მიზეზი იყო:

1. სასულიერო წოდების ძალა საზოგადოებაში, როგორც შედეგი მისი ძალისა ეკონომიკაში. თეთრი და შავი სამღვდელთა შეადგენდა ფეოდალური კლასის ცალკე ფრთას, რომელმაც უაღრეს-გავლენა მოიპოვა საზოგადოებაში. ეკლესია წარმოადგენდა ეკონომიურად უძლიერესს ორგანიზაციას, მის ხელში თავმოყრილი იყო უზარმაზარი მამულები; საეკლესიო-სამონასტრო მიწათმფლობელობა იმდენად მძიმე ყოფილა, რომ, როგორც სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებიდან“ ვტყობილობთ, ზოგიერთ ადგილას მემამულეები და გლეხები სასტიკ წინააღმდეგობას უწევენ ბერებს, რომელნიც მონასტრის გაშენების მიზნით გამოჩნდებოდნენ იქ. უჩეფობის ხანაში ეკლესიას მეტოქე აღარავინა ჰყავდა, რადგანაც ის უფრო მდიდარი და ძლიერი იყო, ვიდრე თვითეული ცალკე საერისთაო. საერისთაო, როგორც ვიცით, ამ პერიოდში მრავლად იყო ქართლში, ეკლესია კი, როგორც ინსტიტუტი, ერთი, ამით აიხსნება, რომ ის არამც თუ ადვილად იგერიებს ერისთავთა შეტევას (სტეფანოზ I მეექვსე საუკუნეში), იერიშითაც კი მიდის მათი უფლება-ძლიერების წინააღმდეგ (გრიგოლ ხანძთელის დრო). ეკლესიის ზოგიერთი წარმომადგენელი იქამდე ძლიერდებოდა, რომ ამათუიმ ადგილას ის მემამულე-ერისთვის ფუნქციებსაც კი ითვისებდა; ასე, მაგალითად, მეცხრე საუკუნის პირველს ათეულებში, როდესაც სამცხეში გიორგი ჩორჩანელის გარდაცვალების შემდეგ დიდი მღვდლმადგენლობა დაიწყო, გიორგი მაწყვერელმა „ხელთიდვა განგება სამცხისა, დააწყნარა ყოველი საბრძანებელი თავისი, ვითარცა წეს იყო, და დაიპყრა ყოველი მამული და ეკლესიანი პირველთა მათ. მემფოთეთანი (გვ. 41).

2. გონებრივი ინტერესების შემოფარგვლა, როგორც შედეგი ეკონომიური და პოლიტიკური პარტიკულიარიზმისა. როდესაც თვითეული ხევი ან საერსთაო განცალკევებულს, მტკიცედ შემოზღულდუ ერთეულს წარმოადგენდა, რომლის ზედაპირს არ არხევდა მძლავრად არც გაცხოველებული სავაჭრო, არც გამომაფხიზლებელი საერთაშორისო ურთიერთობანი, თავისთავად იგულისხმება, მას სხვა ინტერესები, გარდა სარწმუნოებრივისა, არ შეიძლება ჰქონოდა. ამას ხელს უწყობდა საწარმოო ძალთა უაღრესი პრიმიტიულობა, კუთხური წარმოება და კარჩაკეტილი, ნატურალური მეურნეობა.

3. მეცნიერული ცოდნის უქონლობა. მეცნიერული აზროვნება იმ საუკუნეებში, რომელთა შესახებ ლაპარაკი გვაქვს, ყველგან თითქმის მიძინებული იყო, ამიტომ არც ქართლში შეეძლო მას გაღვიძება და ფრთების გაშლა. ეს გარემოება, კარჩაკეტილი, ნატურალური მეურნეობის პირობებში, ადამიანს ბუნების ძალთა მონადა ჰხდის, რომელიც მისთვის გაუგებარს ბუნების მოვლენებს მიჰყავს უხილავი, ზეციური ძალის, ვითარების, აღიარებამდე და მისი პრიმატობის ცნობამდე.

4. გაბატონებული ფეოდალური კლასის, როგორც სასულიეროსი, ისე საეროსი, „სოციალური დაკვეთა“ ყველაზე მკვეთრ გამოხმაურებას და გამართლებას მწერლობაში ჰპოულობდა. ცნობილია, რომ რელიგია სანქციას უკეთებს იმ სოციალურ უთანასწორობას და უსამართლობას, რომელზედაც დამყარებული იყო ფეოდალური საზოგადოებრივობა. ამ უთანასწორობის იდეოლოგიურ ბაზას სწორედ სასულიერო-რელიგიური მწერლობა ჰქმნიდა.

5. ქრისტიანული პროპაგანდის და ქრისტიანული კულტის საჭიროებანი. როგორც ზემოთა ვთქვით, მწერლობის დასაწყისი ქართლში დაკავშირებულია ქრისტიანობის დამყარებასთან ამ ქვეყანაში. ქრისტიანობის დოღმები, მისი მორალი და კულტის კოდიფიკაცია მოცემულია ბიბლიურს, პატროლოგიურს და ლიტურდიკულ წიგნებში, რომელთა გადაღება ქართულს ენაზე და პოპულიარიზაცია მხოლოდ მწიგნობრობის საშუალებით იყო უზრუნველყოფილი. მწერლობაც პრველს პერიოდში, რასაკვირველია, ამ მიზანსა და მოთხოვნილებას ემსახურებოდა.

6. მწერლობის მესვეური ინტელიგენციის-კადრებს (მთარგმნელებს, ავტორებს და მკითხველებს) იძლეოდა სამღვდელეობა, რომლის მიზნებსა და საჭიროებას ემსახურებოდა პირველი შკოლები, ის შკოლები, რომელთაც თავისი პროგრამითა და მიმართულებით განათლება სარწმუნოებრივი გეზით მიჰყავდა. მართალია, ინტელიგენ-

ციის კადრებს საერო ფეოდალური წრეც იძლეოდა, მაგრამ აქედან გამოსული მოღვაწენი იმავე საეკლესიო-სამონასტრო სწავლა-განათლების მატარებელნი იყვნენ.

7. მორალური ავტორიტეტი ეკლესიისა, რომელიც მან მოიპოვა ამ პერიოდში. როდესაც ქართლში მოიხპო მეფობა და მასთან ეროვნული ხელისუფლება, ქვეყანა მრავალ პატარ-პატარა ფეოდალურ ერთეულებად დაიყო; ამ შემთხვევაში ეროვნული მთლიანობის სიმბოლოდ და მატარებლად გამოდიოდა ეკლესია, რომელიც, სპარტა და არაბთა ბატონობისას, ქრისტიანობის დროშის ქვეშ, ეროვნული ფიზიონომიის შენარჩუნებას ჰქადაგებდა იოანე საბანიძე).

8. საერთაშორისო კულტურულ-ლიტერატურული გარემოცულობა. იმ ქრისტიანულ ქვეყნებში, რომლებთანაც ქართლს კულტურული კავშირი ჰქონდა ამ პერიოდში (ბიზანტია, სომხეთი, სირია), გაბატონებული იყო სასულიერო-ეკლესიური მწერლობა; რაც შეეხება არაქრისტიანულ ქვეყნებს, ირანის ლიტერატურა არაბებმა თითქმის მოსპეს და მეცხრე საუკუნემდე მას მოძრაობის ნიშნები არ ეტყობოდა, არაბულ ენაზე კი ქართველებს მხოლოდ ქრისტიანული ლიტერატურა იზიდავდა.

ასეთი იყო ის მიზეზები, რომლებიც პირველი პერიოდის ქართულ ლიტერატურაში მხოლოდ სასულიერო სტილის შექმნასა და გამაგრებას უწყობდნენ ხელს. ეპოქის აუტანელმა პოლიტიკურ-ეკონომიურმა მდგომარეობამ გავლენა მოახდინა მწერლობის ჟანრულ ფორმაციაზედაც. იოანე საბანიძე თავისი თხზულების ერთს ადგილს ამბობს: ქართველები „მძღავრებასა ქუეშე დამონებულნი არიან და, ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ძვირ-ძვირად ზღუეულნი, შიშითა განილევინან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამი ქართაგან ძლიერთა“. ასეთმა მდგომარეობამ ხელი შეუწყო ტანჯვა-წამების ან, როგორც თვით საბანიძე ამბობს, „ჭირთა მოთმინების“ კულტის განმტკიცებას, რამაც თავი იჩინა იმდროინდელ ლიტერატურულ ჟანრებში,—ეპოსსა და ლირიკაში: ჰაგიოგრაფიული თბრობა, რომელიც ერთადერთი ჟანრია ამ პერიოდის ორიგინალური ეპოხისა, წარმოდგენილია მხოლოდდამხოლოდ მარტიროლოგიით (მარტვილობა შუშანიკის, ესტატე მცხეთელის, ძმათა კოლაელთა, აბოტფილელისა, კონსტანტი კახისა, გობრონისა), აქ არ გვაქვს არცერთი ისეთი ნაწარმოები, რომელსაც „ცხორება“ ეწოდება; ლირიკაში კი გაბატონებულია „ჭირთა მოთმინების“, სინანულის და სასჯელის მოტივები.

რაც კარჩაკეტილი და შემოზღუდული არ უნდა ყოფილიყო

ფეოდალური სალტეებით ქართლის ცხოვრება აღნიშნული პერიოდისა, ქართველები სავსებით მაინც ვერ დაახწვედნენ თავს, ყოველ შემთხვევაში, მისი მახლობელი ქვეყნების მაჯისცემას და ნებით თუ უნებლიეთ გამოეხმაურებოდნენ მას; ის მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის ამბები, რომელიც ამ დროს იშლებოდა აღმოსავლეთში, მის საზღვრებამდეც მოახწევდა და თავისებურ გამოძახილს ჰპოებდა აქ. და მართლაც, ამ პერიოდში ქართლი პოლიტიკურ-კულტურულის და, მასთან დაკავშირებით, ლიტერატურული ორიენტაციის გაფაციცებულს ძიებაშია. ამ ძიების გათვალისწინებით მთელი პირველი პერიოდი ორ ხანად შეიძლება გაყოფილ იქნეს. პირველს ხანაში, რომელიც 5-7 საუკუნეებს ემთხვევა და რომელსაც მე პირობით „მოსამზადებელ“ ხანას უწოდებ, აქ ბატონობს „აღმოსავლური“, — სირიული, სომხური და სპარსული, ქრისტიანულ-კულტურული ორიენტაცია. ეს იმით აიხსნება უშუალოდ, რომ ქრისტიანობა, ეს უძლიერესი იმპულსი პირველი პერიოდის კულტურულ-ლიტერატურული ცხოვრებისა, ქართლში შემოვიდა პალესტინიდან დასახელებული ქვეყნების გზით. „მოსამზადებელი“ ხასიათი ამ ხანის მწერლობისა გამოიხატებოდა „მთარგმნელობასა“ და „მიმბაძველობაში“; ლიტერატურული პროდუქცია წარმოდგენილია უმთავრესად ნათარგმნ ძეგლებში (ყველაზე მნიშვნელოვანი ამ მხრივ არის ბიბლიის თარგმნა) და ორიოდ, ჩვენამდე შენახულს, ორიგინალურ ნაწარმოებში, რომელიც შედგენილია სხვა ენებზე დამუშავებული ქართული ნორმების მიხედვით. ეს ასეც იყო მოსალოდნელი: ცნობილია, რომ ამათუიმ კლასის ლიტერატურა, მისი აღმოცენების და „დადგინების“ ხანაში, როდესაც მას ჯერ ტრადიციები არ მოეპოვება, იკვებება მთარგმნელობით და უცხო ქვეყანაში არსებული მონათესავე კლასის ლიტერატურის მიბაძვით; ეს მონათესავე მისაბაძი კლასი შეიძლება იყოს როგორც თანამედროვე, ისე წარსული დროისაც. ამ პირობებში ქართულ სასულიერო მწერლობას, ბუნებრივად, უნდა მიემართა და მისაბაძ მაგალითად გაეხადა შემოჩამოთვლილი ქვეყნების სასულიერო მწერლობა, რომელსაც იქ უკვე ისტორია და ტრადიციები ჰქონდა. და მართლაც, რა ენიდან სთარგმნიდნენ უმთავრესად ქართლში თავდაპირველად? სომხურიდან და სირიულიდან. რა ქართული გავლენა გვაქვს ამ დროის ორიგინალურს ძეგლებში, როგორიცაა მარტვილობა შუშანიკისა და ესტატე მცხეთელისა? სირიულ „მოწამეთა აქტებისა“.

მეორე ხანა აღნიშნული პერიოდისა, რომელსაც მე „ეროვნულს“ ვუწოდებ, ემთხვევა მწერალთა მუშაობის საუკუნეებს. ეს არის ხანა,

როდესაც ქართული მწერლობა საკუთარ ფეხზე დგება და „ეროვნული“ იდეოლოგიის შემუშავებას ემსახურება. ამ დროის ლიტერატურული ძეგლები, წარმოიდგინეთ—ნათარგმნიც კი, იმდენად არიან გამსჭვალულნი „ეროვნული“ ტენდენციით, რომ შემდეგიპერიოდის თაობა მათ აღსანიშნავად ხმარობს ტერმინს „ქართული“. ეროვნული იდეოლოგიის გაღვიძება იყო, ერთის მხრით, რეაქცია არაბების მძიმე და აუტანელი ბატონობის წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მხრით—შედეგი დასავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს კოლონიზაციისა, რომელიც ინტენსიურ ხასიათს მერვე საუკუნიდან ლებულობს. „ეროვნული“ მიმართულება მწერლობისა ეროვნულ სექტანტობასა და კარდახშულობას კი არ გულისხმობს, თუ ამ ხანაში ქართველები ეროვნული კულტურულ-ლიტერატურული შემოქმედების გზას დაადგენ, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ სხვა მეზობელ ერებს ზურგი შეაქციეს და მათთან ლიტერატურული კავშირი შეწყვიტეს. პირიქით, სომხებისაგან ეკლესიურად ჩამოშორების შემდეგ, რასაც ადგილი მეშვიდე საუკუნეში ჰქონდა, ქართული ცხოვრების მესვეურები ეძებენ ბიზანტიურ საეკლესიო სფეროებსა და წრეებთან დაახლოებას; აქედან იწყება ბიზანტიური ნაკადი ჩვენი კულტურულ-ლიტერატურული წარსულისა, რომელიც არ შეწყვეტილა მანემდის, სანამ ბიზანტია არსებობდა. მეორე მხრით ქართული მწერლობა კავშირს აბამს ქრისტიანულ-არაბულ მწერლობასთან, ეს კავშირი უმთავრესად პალესტინის მონასტრებში ხორციელდება. „ეროვნული“ იდეოლოგიის და მიმართულების ბაზას შეადგენდა „ეროვნული“, თუ შეიძლება ითქვას, ეკონომიკა, რომელსაც საფუძველი ეყრება მას შემდეგ, რაც მერვე-მეცხრე საუკუნეებში, არაბებისა და ბიზანტიელების პოლიტიკურად დასუსტების გამო, საქართველოს ტერიტორიაზე ჩნდებიან პატარა „ეროვნული“ სამთავროები. ეროვნულ იდეოლოგიას გამოხატულებას აძლევს: 1) ეკლესიური დამოუკიდებლობის მოპოების მცდელობა (მერვე საუკუნის ნახევარში), 2) ნაციონალური წმიდანების კულტის შექმნა (იოანე საბანისძე), 3) „ეროვნული“ განმანათლებელის ძიება (ლეგენდა ნინოს შესახებ), 4) ნაციონალური კალენდრისა და წელთაღრიცხვის შექმნა (მერვე საუკუნეში) და 5) ეროვნული საკულტო წიგნების კოდიფიკაცია (მეცხრე საუკუნეში).

როდესაც მე ვამბობ, რომ აღნიშნული პერიოდის პირველს ნახევარში ქართველთა კულტურულ-ლიტერატურულ ცხოვრებაში ადგილი ჰქონდა „აღმოსავლურ“ ტენდენციებს, ხოლო მეორე ნახევარში—„დასავლურს“, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ პირველს ნახევარში ბერძნულ-ბიზანტიურ კვალს ვერ ვხედავთ, ანდა მეორეში აღ-

გოსავლურს. მე მინდა ვთქვა, რომ პირველს ნახევარში სკარბობს აღმოსავლური, მეორეში კი დასავლური ტენდენციები. მთელი ამ პერიოდის ლიტერატურის განვითარებას წარმართავს ბრძოლა ორ აღნიშნულ ტენდენციათა, — აღმოსავლურსა (სირიულ — სპარსულ — სომხურ — არაბული) და დასავლურს (ბერძნულ — ბიზანტიური), შორის. ეს ტენდენციები ესოციალ-კლასიური წარმოშობისაა: „აღმოსავლურის“ მატარებელია უფრო დაბალი საფეხურები ფეოდალური საზოგადოებრივობისა, „დასავლურის“ კი მაღალი მბრძანებელი ფენები. საქმე ისაა, რომ ქართული ქრისტიანობა, როგორც ვთქვი, აღმოსავლური წარმოშობისაა, თვით ქართლი თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით, ეკონომიკით, ზნე-ჩვეულებით, ადათით და ყოფა-ცხოვრებით აღმოსავლეთს უფრო ენათესავებოდა, ვიდრე დასავლეთს. ამიტომ გასაკვირვი არაა, რომ აღნიშნული პერიოდის ფეოდალური საზოგადოებრივობის დაბალი ფენები და მასსა უფრო ეგუებოდა და ეკიდებოდა აღმოსავლურ-ქრისტიანული კულტურისა და მწერლობის ტენდენციებს, ვიდრე დასავლეთისას. მაღალი საფეხურები კი, მმართველი სასულიერო და საერო წრეები, უფრო დასავლურს, რომაულ-ბიზანტიურ, ტენდენციებს ებოტინებოდნენ; ეს იმიტომ, რომ აღმოსავლურს, სპარსულსა და არაბულ, პოლიტიკას მუდამ ახასიათებდა დაპყრობილ ქვეყნებში, მაშასადამე ქართლშიაც, არა უბრალო დაჩრდილვა-დაბეჩავება, არამედ სრული მოსპობა და გაუქმება ეროვნული, ადგილობრივი ხელისუფლებისა, რომელიც შეადგენდა მაღალი ფეოდალური წრეების კუთვნილებას. ასე იყო საეკლესიო სფეროშიაც: „აღმოსავლეთის“, ესე იგი ანტიოქიის, პატრიარქი არასდროს არ ურიგდებოდა ქართლის ეკლესიურ დამოუკიდებლობას. რომაულ-ბიზანტიური პოლიტიკა კი ეროვნულ ხელისუფლებას არ სპობდა, პირიქით, ზოგიერთ შემთხვევაში, ხელს უწყობდა კიდევაც მის გამაგრებას, რათა თავისი მიზნები ეროვნული ხელისუფლების საშუალებით უფრო ადვილად განეხორციელებია. აღნიშნულ წინააღმდეგობათა და ბრძოლის ნიადაგზე გადაშლილია ქართლში პირველი პერიოდის ანტიმაზდესტური და ანტიმონოფიზიტიური (განსაკუთრებით ჭანტისომხური) პოლემიკა ბერძნულ-ბიზანტიური ორთოდოქსიისა (კირიონ პირველი და არსენ დიდი). ფინალი ამ ბრძოლისა იყო ჩამოყალიბება უძველესი „ქართული“ კულტურისა, რომელიც წარმოადგენს სინთეზს და გადამუშავებას აღმოსავლურისა და დასავლურის ლიტერატურულ-ყოფაცხოვრებითი საუკეთესო ტრადიციებისას.

II. პატრონ-ყმური ფეოდალიზმის პერიოდი

(ფეოდალური მონარქიის ხანა)

მეორე პერიოდი ძველი ქართული მწერლობისა, რომელიც პატრონ-ყმური ფეოდალიზმის ხანას ემთხვევა, გრძელდება მეათე საუკუნის დამდეგიდან მეცამეტე საუკუნის სამოციან წლებამდე. ეს ის ხანაა, როდესაც პირველი პერიოდის მიწათმფლობელი „უფალი“ „პატრონად“ იქცევა, ხოლო „გლახა“ ან „მონა“—„ყმად“. ამ პერიოდში ქართული ლიტერატურა გამოდის ქართლის ვიწრო ფარგლებიდან და გაერთიანებული საქართველოს, ფეოდალური მონარქიის, ტერიტორიაზე იშლება.

პარკულ-ფეოდალური სისტემა პირველი პერიოდის ცხოვრებისა მეცხრე საუკუნის გასულს დაგვირგვინდა მეფის ინსტიტუტით. რომელიც 888 წელს იქნა აღდგენილი ადარნასე დავითის-ძის „ქართველთა მეფედ“ გამოცხადებით. ამ დროიდან დაახლოვებით და ამ ფაქტთან დაკავშირებით საფუძველი ეყრება პატრონ-ყმურ ურთიერთობას, რომელიც წარმოადგენს ქართული ფეოდალიზმის ახალს სტადიაში გადასვლას. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით (ქართული სამართლის ისტორია II, 63, ქუთაისი 1919), ტერმინი „პატრონი“, რომელიც საყოველთაო ხმარებაში მე-11 საუკუნიდან შემოდის, ცხოვრებაში ამაზე კარგახნით უწინარეს უნდა ყოფილიყო მიღებული, ასე რომ, როგორც ის შემდეგში არკვევს (ქართული სამართლის ისტორია I, 198, ტფილისი 1928), „მეათე საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში მარტო პატრონ-ყმობა იყო“. მაგრამ, თუ აღნიშნული ინსტიტუტის დასაწყისის გარკვევის მიზნით, ჩვენ ტერმინოლოგიით ვიხელმძღვანელებთ, სწორედ მეფობის აღდგენის ხანასთან მივალთ. მართლაც, ტერმინი „პატრონი“ ჩვენ გვხვდება პირველად მიქელ მემღვიმის მონასყიდობის წიგნში, რომელიც დაწერილი ყოფილა კახეთის მეფეების ფალღე-კვირიკესა და აფხაზეთის მეფეთა კონსტანტინე—ბაგრატის დროს, მაშასადამე—მეცხრე საუკუნის გასულს თუ მეათის დამდეგს (თ. ჟორდანიას, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, გვ. 1—3; ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია II, 63, მისივე ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, გვ. 91, 120). ამავე ტერმინს ხმარობს მე-11 საუკუნის ისტორიკოსი მეცხრე საუკუნის მიწურულის ფაქტის გადმოცემისას, როდესაც მენიშნავს, რომ კლდეკარის მფლობელმა ლიპარიტმა იპატრონა დავით ბაგრატისძემო

(ქართლის ცხოვრება, მარიამის ვარიანტი, გვ. 224) ¹⁾. რაც შეეხება ტერმინს „ყმა“, ისიც პირველად გვხვდება მეთავე საუკუნის დამდეგის ძეგლში, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში, სადაც „ყმა“ და „მონა“ სინონიმური ცნებაა; აქ ნათქვამია: „უბრძანა ერთსა ვისმე მონათავანსა... და წარვიდა მყის ყმა იგი“ (გვ. 10). ამრიგად, პატრონ-ყმური ურთიერთობის დასაწყისი ქრონოლოგიურად მეფობის აღდგენას ემთხვევა. რაც ნომინალური არ უნდა ყოფილიყო თავისთავად, თავდაპირველად მაინც, მეფობის ავტორიტეტი, რომელიც აქ მეექვსე საუკუნიდან იყო მოსპობილი, ის მაინც მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა ქართველთათვის; „ქართველთა მეფის“ არჩევით დამთავრდა ფეოდალურ-მფარველობითი ურთიერთობის კიბე, რომლის უმაღლესი საფეხური მეფე იყო.

ამ დროისათვის, მეცხრე საუკუნის გასულისა და მეთათს დამდეგისათვის, მთელი საქართველოს ტერიტორია ოთხს ნახევრად დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს უკავია, ესენია: „ქართველთა მეფის“ საბრძანებელი, აფხაზეთის სამეფო, რომელიც მეთავე საუკუნის დამდეგიდან უკვე მონაწილეა ზოგადი ქართული კულტურულ-პოლიტიკური მშენებლობისა, კახეთის საქორიკოზო და ტფილისის ემირატი. ამ ნახევრად დამოუკიდებელი ერთეულების შექმნის მიზეზი იყო დასუსტება იმ ძალისა, რომელიც მძიმე უღლად აწვა კისერზე ქართველ ერს, განსაკუთრებით კი არაბეთისა. არაბეთის ხალიფატის დასუსტებამ, რომელიც მერვე საუკუნის ნახევრიდან იწყება, მეცხრე საუკუნის გასულისათვის უმაღლეს წერტილს მიახწია; ის დაიყო ცალკე, დამოუკიდებელ ერთეულებად, გამოყოფას სცდილობს ტფილისის ემირატიც, რომელიც მეთავე საუკუნეში ნახევრად დამოუკიდებელი გადმოდის. ამ მდგომარეობით არ შეეძლოთ არ ესარგებლნათ ქართველებს და არაბეთის მეტოქის, ბიზანტიის, ჩუმი თანხმობით არ აღედგინათ მეფობა. მეთავე საუკუნიდან იწყება პროცესი აღნიშნული ერთეულების შერწყმისა, „ქართლის“, „საქართველოდ“ ქცევისა და მონარქიის გაფართოებისა. ინიციატივა ამ მოძრაობაში ეკუთვნის პერიფერიებს, აფხაზეთსა და ტაო-კლარჯეთს, გაერთიანების პუნქტად კი არჩეულია გეოგრაფიული ცენტრი საქართველოსი

¹⁾ ტერმინი შემოსულია ჩვენში ბიზანტიიდან, სადაც patron ეგზავდება ბიზანტიური პერიოდის დასაწყისიდანვე (იხ. D^u Cange, Glossarium I, 1137). საყურადღებოა, რომ ნემესიოს ემეწვლის თხზულების „ბუნებისათვის კაცისა“ ქართულ თარგმანში, რომელიც იოანე პეტრიწს ეკუთვნის, ბერძნული despotism (Migne, PC. t. 40, col. 812 C) გადმოცემულია სიტყვით „პატრონი“ (ს. გ. რ. გ. ა. შ. ს. გამოცემა, გვ. 172).

— ქართლი საკუთრივ, რომლის ხელში ჩაგდებისათვის იბრძვიან ზემოდასახელებული პოლიტიკური ერთეულები. პროცესი სარქთველოს გაერთიანებისა და მისგან ძლიერი აბსოლუტური მონარქიის შექმნისა დამთავრდა ქ. ტფილისის შემოერთებით დავით აღმაშენებლის დროს, რომლის საგარეო და საშინაო პოლიტიკის განხორციელებას ხელს უწყობდა, მის მიერ შექმნილი რეგულიარული ჯარის გარდა, მის მეფობაში დაწყებული ჯვაროსნული ომები, რომელთაც მაჰმადიანთა, განსაკუთრებით სელჯუკიანთა, ყურადღება საქართველოს საზღვრებიდან პალესტინისა და ევროპისაკენ გადაიტანეს. ფეოდალური ძალები, რომლებზედაც აშენდა საქართველოს აბსოლუტური მონარქია, ერთნაირად არ უყურებდნენ ამ მონარქიის შექმნას: მსხვილი ფეოდალები, მეფეების წინააღმდეგ მიმართული გამუდმებული კინკლაობითა და ბრძოლით, ობიექტურად აფერხებდნენ ძლიერი მონარქიის შექმნას¹⁾, სამაგიეროდ წვრილი მემამულე და მსახურეული აზნაურობა, აგრეთვე ეკლესია და ვაჭართა წრე, ხელს უწყობდა მის ჩამოყალიბებას და სიძლიერეს. ეს ადვილი გასაგებიცაა: მსხვილ ფეოდალებს, რომელნიც მესაკუთრენი და მბრძანებლნი იყვნენ, არ ეპრიანებოდათ მათი აღვირახსნილობის შემზღვეველი ძალა მეფის სახით, წვრილი და მსახურეული აზნაურობა ამით მოგებაში იყო, რადგანაც მისი პირდაპირი მბრძანებლის უფლება რომ შეიზღუდებოდა საერთო კანონმდებლობით, მას მეტი უფლება მიეცემოდა და დამოკიდებულების უფელი ოდნავ მაინც შეუმსუბუქდებოდა. ეკლესიისათვის, ყოველგვარი ეკონომიურ-უფლებრივი მოსაზრების გარეშეც, ერთმთავრობა თეორიულად უფრო მისაღებია, ვინაიდან ქრისტიანობა მონოთეისტური რელიგიაა.

ყველაზე მეტად ამ პროცესის განხორციელებას ხელს უწყობდა ჩვენში ვაჭართა წრე და სავაჭრო კაპიტალის გაძლიერება. გაერთიანებული საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა და მისი გზების მიმართულება მას მძლავრად უმორჩილებდა მსოფლიო ბაზრის კარნახს, ამიტომ გაერთიანების პროცესი პარალელურად მიმდინა-

¹⁾ დიდგვარიანი ფეოდალები ვბრძოდნენ არა მეფობას პრინციპულად, არამედ ამათუიმ მეფეს პირადად; მეფობა თავისთავად, როგორც იარაღი გაერთიანებული ძალით თავდაცვისა და მეზობელ ქვეყნებზე, მათი დარბევა-დაზარკვის მიზნით, იერიშების მიტანისა, მათთვისაც სასურველი ინსტიტუტი იყო. დიდებული ფეოდალები იბრძოდნენ ან იმისათვის, რომ ეს ინსტიტუტი თავიანთი კანდიდატებისათვის მოეპოვებიათ, ან იმისათვის, რომ ხელახლებლივ დაეცვათ თავიანთი პრივილეგიები, განსაკუთრებით ზეფეთა ანტიპრონიული პოლიტიკისაგან.

რეობს ვაჭრობის ზრდა-განვითარებასთან, რომელსაც სახელმწიფოებ-
 რეობაში ცენტრალისტური ელემენტები შეაქვს. ამით აიხსნება,
 რომ აღნიშნულ პერიოდში ქართული ფეოდალიზმი ცენტრალიზირე-
 ბულ ხასიათს იღებს. ვაჭარსა და სავაჭრო კაპიტალს პოლიტიკურ-
 ოლქობრივი საზღვრები და საბაჟო ზღუდეები არ აძლევს თავისუფალ
 გასაქან არეს, ამიტომ ის თავგამოდებით იბრძვის ამ საზღვრებისა და
 ზღუდეების მოსპობისა და ცენტრალისტური მონარქიული ხელის-
 უფლების შექმნისათვის. მეცხრე საუკუნის შემდეგ არაბების დასუსტე-
 ბასა და ხალიფატის დაშლას მოჰყვა მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხე-
 ბის დაახლოვება სააღმოსავლეთ-მცხეთის ნიადაგზე არაბეთის, უფრო სწორად
 ბაღდადის, საშუალებით. ალბათ ამით აიხსნება, რომ ტაოკლარჯეთ-
 ში, რომელიც ყველაზე ახლო იყო საბერძნეთთან და ახალ, ბაღ-
 დადზე მიმავალ, მსოფლიო სავაჭრო გზასთან, ყველაზე ადრე იჩინა
 თავი სავაჭრო ურთიერთობამ, ასე რომ ბიზანტიის იმპერატორი
 კონსტანტინე ძოწითმოსილი, 952 წელს დაწერილს თხზულებაში,
 (De administr. imper.) ამბობს: „არტანუჯი, რომელიც ითვლება
 კლდედ ივერიისა, აფხაზეთისა და მოსხიისა და რომელიც არის წილი
 და სასაყდრო ქართველთ ბაგრატიონებისა, არის სავაჭრო შუაგული
 ტრაპიზონისა, ივერიისა, აფხაზეთისა, მთელი სომხეთისა და ასურე-
 თისა, რომლებთანაც ის ვაჭრობს“. ვაჭრობა გაცხოველებულია ამ
 პერიოდში შუაქართლშიდაც, რომელიც თავის საქონელს, თითქმის
 მე-11 საუკუნის გასვლამდე, ქ. დვინში გზავნის. საკმაოდ განვითარე-
 ბული ყოფილა ის ტფილისშიაც, სადაც ვხვდებით ქულბაქებსა და სა-
 ვაჭრო მოედნებს და სადაც, როგორც გიორგი მეორის სიგელიდან
 ვტყობილობთ, ბაზრის საგანგებო ზედამხედველიც კი ყოფილა შურ-
 ტას სახელწოდებით. აქაური ვაჭრების წარმომადგენლნი უნდა ყოფი-
 ლიყვნენ ის „ბერები,“ რომელნიც ბაგრატ მეფეს ქალაქის დაჭერის
 წინადადებას აძლევდნენ. ტფილისში რომ ვაჭრობა განვითარებული
 ყოფილა, იქიდანაც ჩანს, რომ დავით აღმაშენებელი, მის შემოერთე-
 ბამდე, იქაურ ვაჭრებს გზას უღობავდა და განჯისა და დვინისაკენ
 არ უშვებდა, რის გამოც მათ სულთანთან უჩივლიათ კიდევ. სავაჭრო
 ურთიერთობა საქართველოს ამ დროს შორეულ აღმოსავლეთთან,
 ცენტრალურ აზიასა და ინდოეთთანაც, ჰქონდა. ეს ურთიერთობა
 ორი გზით ხორციელდებოდა: ერთი იყო ე. წ. ხუმარ-მაჯარის სა-
 ტრანზიტო გზა, რომელიც დღევანდელი სოხუმიდან იწყებოდა, კლუ-
 ხორის უღელტეხილით გადადიოდა ჩრდილოეთ-კავკასიაში და თერგის
 გასწვრივ მიემართებოდა იტილის ან ვოლგის შესართავისაკენ, საიდა-
 ნაც ცენტრალურ აზიაში გადადიოდა. დიდ-ვაჭრის ზანქან ზორობა-

ბელის საქმიანობა თამარის დროს და ჩრდილოეთთან მისვლა-მოსვლა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ამ გზასთან. მეორე ასეთს გზას წარმოადგენდა რიონისა და მტკვრის სავაჭრო ტრაქტი, რომელმაც ძველი, რომაელთადროინდელი, მნიშვნელობა სწორედ ამ პერიოდში აღიდგინა. ამ ტრაქტის აღდგენას ხელი შეუწყვეს იტალიის ქალაქებმა, რომელთაც წილად სვდათ ვაჭრობის განვითარებისა და აღმოსავლეთთან სააღებ-მიცემო ურთიერთობის გაჩაღების ინიციატივა საშუალო საუკუნეებში. მეთორმეტე საუკუნიდან ისინი კავშირს აბმენ კასპიისიქითა მხარესა და ინდოეთთან უმთავრესად რიონ-მტკვრის ხეობით, როგორც უმოკლესი და უადვილესი გზით. აღნიშნულმა გზებმა საქართველო აქტიური წევრი გახადა მსოფლიო სავაჭრო ორომ-ტრიალისა და იმდენად გააძლიერა აქ ვაჭართა მნიშვნელობა, რომ ისინი სახელმწიფო საქმეების მსვლელობაზედაც კი ახდენენ გავლენას. სავაჭრო კაპიტალის ზეგავლენით ქართულმა ფეოდალიზმმა, როგორც ზემოთაც შევნიშნეთ, ცენტრალიზირებული ხასიათი მიიღო და გამოიწვია შექმნა აბსოლუტური მონარქიისა, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა წინააზიის საეთრაშორისო პოლიტიკაში.

ძლიერი, ორ ზღვას შორის გადაჭიმული მონარქიული სახელმწიფო, სოციალ-ეკონომიკური დუდილის პროცესში ჩამოყალიბებული, თავის მხრით უდიდეს გავლენას ახდენდა ეკონომიური ცხოვრების აყვავებაზე. შიგნით შედარებით მოწესრიგებული, გარეშე მტერთა თავდასხმა-მძღაერობისაგან უზრუნველყოფილი და მოსვენებული, ის ყველა პირობებს ჰქმნის ეკონომიკის განვითარებისათვის. ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი, თუ რა შედეგებს მიახწია ამ დროს ვაჭრობამ, რომლის განვითარებისათვის გაჰყავდათ გზები, აშენებდენ ხიდებს, ქარვალსებს და სხვ. დაწინაურდა ამასთან ერთად ხელოსნობის სხვადასხვა დარგი, გიგანტური ნაბიჯით წავიდა წინ საქალაქო ცხოვრება, მაგრამ დომინანტი სახალხო მეურნეობაში მაინც მიწათმოქმედებას ეკუთვნოდა, რომლის განვითარებისათვის გაჰყავდათ სხვადასხვა სისტემის არხები. მიწათმოფლობელობა და მიწათმოქმედება იყო მთავარი ბაზა, რომელზედაც დამყარებული იყო ფეოდალური სტრუქტურა ქვეყნისა. მიუხედავად ყველა ამისა, დაკვირვებული თვალი შეამჩნევს, რომ ქვეყნის ეკონომიური ძლიერება იმდენად საკუთარი საწარმოო ძალების განვითარებაზე არ ყოფილა დამყარებული, რამდენადაც გარედან შემოსულ რესურსებზე, იგულისხმება სამხედრო ალაფი და დაპყრობილი ქვეყნებიდან აღებული ხარკი. საქართველოს არ ჰქონდა თავისი წარმოებით შექმნილი საქონლისა და ფულის ექვივალენტი და ეს ნაკლებეგანება მას აღნიშნული წყაროებით უნდა

შეეცხო. ამას ნათლად ჰგონობდა მბრძანებელი ფეოდალური კლასი, რომელიც მეფეებს, ხშირად მათი სურვილის წინააღმდეგ, მეზობლებს უსიანებს. ასე, მაგალითად, ლაშქარნი და დიდებულნი გიორგი მესამეს ეუბნებიან: „არა არს ღონე დარჩენისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა, ოსმინა მეფემან და მოილაშქრეს“ მახლობელი ქვეყნები (ქართ. ცხოვრ. მარიამ დედოფ. გვ. 382). „სხუა უამსა მოვიდეს მეფისა (თამარის) წინაშე მხარგძელნი (ზაქარია და ივანე) და ვარამ გაგელი და მოახსენეს: ძლიერო ხელმწიფეო და შარავანდედთა შორის უმეტეს აღმობრწყინებულო. იხილე და განიცადე სამეფო თქვენი და ცან სიმხნე და სიქველე სპათა შენთა; გულის ხმა ყავ, რამეთუ მრავალნი მხნენი და რჩეულნი იპოებიან სპათა შენთა შორის, რამეთუ არავინ არს წინააღმდეგომი მათი. აწ ბრძანოს მეფობამან თქვენმან, რათა არა დავიწყებასა მიეცეს სიმხნე მათი, არამედ აღვიმხედროთ ერაცს, რომ-გურს ზედა, რომელ არს ხორასანი, და ცნან ყოველთა სპათა აღმოსავლეთით ძალი და სიმხნე ჩვენი. აწ უბრძანე სპათა საქართველოსათა მზა იყვნენ ლაშქრობად ხვარასანს. დაღათუ არავინ ქართველთაგანი მიწევნულ არს მუნ ხვარასანს და ერაცს, არამედ ბრძანე ნიკოფსით დარუბანამდე, (რათა) აღიჭურნენ და მზა იყვნენ“ (გვ. 515-516). თანახმად ამ წინადადებისა, მართლაც დარბეულ იქნა თითქმის მთელი სპარსეთი. ამგვარი ლაშქრობის შემდეგ ქვეყანაში შემოდიოდა უამრავი, პირდაპირ საზღაპრო, სამხედრო დოვლათი და ალაფი. დაპყრობილი ქვეყნებიდან, თუ სწორია პროფ. ი. ჯავახიშვილის გამოანგარიშება, საქართველოს ყოველწლიურად შემოდიოდა ხარკის სახით 75 მილიონზე მეტი ღირჰემი (საქართველოს ეკონომიური ისტორია, გვ. 51-52, 1907 წ.). მაგრამ ამგვარი საფუძველი ეროვნული ეკონომიკის სიძლიერისა შემდეგში, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სავალალო შეიქნა სახელმწიფოს ბედისათვის.

სოციალურმა დიფერენციაციამ, წინაპერიოდთან შედარებით, ღრმად და ფართოდ გაშალა ფესვები. ფეოდალური კლასის ორფრთას, საეროს და საეკლესიოს, ეხლა ემატება ვაჭართა წრე. ფულის ღირებულება, ვაჭრობის მნიშვნელობა ეპოქას სავესებით შეუგნია; ამით აიხსნება ის ყურადღება, რომლითაც ვაჭრები სარგებლობენ სახელმწიფოსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და რომელიც საფუძვლად ედო მათ დიფერენციაციას „დიდ“ და, იგულისხმება, „მცირე“ ვაჭრებად. მიუხედავად ამისა, ეს წრე ჯერ კიდევ ვერ ქცეულა კლასად ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით, ესე იგი კლასად „თავისთვის“.

დიფერენციაციას თავი უჩენია განსაკუთრებით ფეოდალური კლასის საერო ფენაში: იყვნენ მსხვილი, დიდმამულიანი, აზნაურები და აზნაურნი წვრილმამულიანნი, რომელთა რიგებიდან გამოსულნი უმთავრესად ავსებდენ „რაინდთა“ და „ლაშქართა“ კადრებს; იყვნენ „გვარიანნი“, ესე იგი მემკვიდრეობითი, ძველი შთამომავლობის, აზნაურნი და „უგვარონი“ — პირადი ღირსებითა და ქონებით ახლად აღზევებულნი; იყვნენ აზნაურნი „მემამულენი“, რომელნიც მამულით ცხოვრობდენ მხოლოდ, და „მსახურეულნი“, რომელნიც სახელმწიფო სამსახურსაც ასრულებდენ. ამ ჯგუფებს შორის წარმოებდა გამუდმებული, ფარული თუ ცხადი, ბრძოლა სახელმწიფო იერარქიაში გინა თუ სამეფო კარზე უპირატესობისა და სახელმწიფო საქმეებზე გავლენისათვის.

მეორე ფრთას ფეოდალური კლასისას, როგორც ვიცით, შეადგენდა სამღვდლოება, ეკლესია. ეკლესიამ ამ პერიოდში თავისი განვითარების და ძლიერების უმაღლეს წერტილს მიახწვია; ამისი მიზეზია: 1) ეკონომიური ბაზის განმტკიცება უამრავი მამულის, შეწირულების თუ სხვა საშუალებით, ხელში ჩაგდების გამო; 2) საბოლოოდ მოსპობა მე-11 საუკუნის ნახევარში ანტიოქიისაგან დამოკიდებულებისა, რომელიც მატერიალურად გამოიხატებოდა ყოველწლიური გადასახადის მის სასარგებლოდ გაღებაში; 3) პოლიტიკურად გაერთიანებასთან ეკლესიურადაც გაერთიანება მთელი საქართველოსი; 4) პოლიტიკური აბსოლუტიზმის გვერდით ეკლესიური აბსოლუტიზმის შემოღება საეკლესიო ცხოვრებაში პატრიარქის ტიტულის დამკვიდრებით მე-11 საუკუნის ნახევარში, რითაც საქართველოს ეკლესია საბოლოოდ გვერდში ამოუდგა აღმოსავლეთის პატრიარქატებს; 5) „შეუვალობის“ ინსტიტუტის განმტკიცება, რითაც შეიძლება ითქვას, ეკლესია „სახელმწიფოდ სახელმწიფოში“ იქცა; 6) მორალური „წმენდა“ თავისი რიგებისა, რომელსაც ეკლესია ახდენდა ამ პერიოდის კრებებზე. სახელმწიფო ცხოვრებასთან ერთად ადგილი აქვს საეკლესიო ცხოვრების ღრმა და შეუჩერებელ ფეოდალიზაციას. ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ ეს პერიოდი არის პერიოდი ეკლესიის დემოკრატიზაციისა, რომელსაც საფუძველი თითქოს რუის-ურბნისის კრებამ (1103წ.) ჩაუყარა. საკმარისია გადაიკითხოთ ამ კრების აქტები, რათა დარწმუნდეთ ამ აზრის მცდარობაში; ამ აქტებში ერთი სიტყვაც არაა, რომელიც უარყოფდეს ფეოდალიზმის პრინციპს ეკლესიაში; პირიქით, აქ ჩვენ ვხედავთ ტენდენციას ამ პრინციპის განმტკიცებისა და გაწმენდისას. საქმე ისაა, რომ უღირსი პირები, რომელნიც ეკლესიის მსახურის იდეალს არ შეეფერებოდენ, იყვნენ, რასაკვირველია,

ფეოდალურ წრეშიაც, საიდანაც გამოდიოდენ მღვდელმსახურთა, განსაკუთრებით უმაღლესი იერარქიის, კადრები. კრება გმობს ასეთს პირებს და არა ფეოდალურ პრინციპს, ის აძევებს თავის რიგებიდან ასეთს უღირსს იერარქებს და არა ფეოდალურ პრინციპს ერთი სიტყვით, ეს იყო ცდა „თვითკრიტიკის“ გზით თავისი რიგების განმტკიცებისა და მდგომარეობის შენარჩუნებისა და არა ფეოდალურის ადგილზე დემოკრატიული პრინციპის გამეფებისა¹⁾. ასევე უსაფუძვლოა და ისტორიულად გაუმართლებელი ის აზრიც, ვითომც სახელმწიფოს შეუჩერებელმა ზრდამ და საერო ფეოდალური კლასის უაღრესად განვითარებამ ამ ხანაში ეკლესია მიიყვანა „მარცხამდე, ადრინდელი გავლენის, ზნეობრივი ავტორიტეტის, დამოუკიდებლობის და თვითმართველობის დაკარგვამდე“ (ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, გვ. 15). არსაიდან ეს არ ჩანს. რამდენადაა დასუსტებული ეკლესია ამ პერიოდში, წინანდელთან შედარებით, ზემონათქვამსაც რომ დავანებოთ თავი, იქიდანაც დავინახავთ, რომ სწორედ ამ პერიოდში იქნა შემოღებული ცერემონიალი მეფის ეკლესიურად კურთხვისა, რომლის დროს ეკლესიის წარმომადგენელი არა მარტო „სცხებდა“ მეფეს, გვირგვინსაც კი ადგამდა თავზე (ეს პრეროგატივა ქუთათლებს ჰქონიათ). სწორედ ამ პერიოდში მოხდა ის, რომ მწიგნობართ-უხუცესად, რომლის დაუკითხავად, როგორც ვაზირთა უპირველესისა, არცერთი სახელმწიფო საქმე არ კეთდებოდა, გახდა სასულიერო პირი, — ჯყონ-

¹⁾ ეკლესიის დემოკრატიზაციის ფაქტის გასაპართლებლად უჩვენებენ აგრეთვე იმასაც, რომ გიორგი ათონელმა, საქართველოში ყოფნისას, უპატრონოდ დაშთენილი ბავშვები „მონობისაგან გამოიყვანა... და ესევეითართა შეურაცხთა საქმეთაგან მღვდლად უბიწოდ, მხედ სარწმუნოდ ქრისტესა შესწირა“. მაგრამ ის ბოდიში და ცდა ამ ფაქტის გაპართლებისა, რომელსაც ძველში ვპოულობთ, მაჩვენებელია იმისა, რომ ამ შემთხვევაში სმქმე გვაქვს არა რაიმე ანალი სისტემის დაკანონებასთან, არამედ არსებული სისტემიდან „საკვირველი“ გამონაკლისის მობოდიშებასთან, რომ ამ ფაქტით გიორგის ისე არ ჰქონია მხედველობაში ფეოდალების მაგიერ იერარქიაში შონები გაებატონება, როგორც იოსების მონობისაგან და დავითის მწყემსობისაგან მეფედ გახდომის მაგალითით თანამედროვე საქართველოს ტახტზე ბაგრატიდების მაგიერ მონებისა და მწყემსების დასმა. ასეთი გამონაკლისი ეკლესიაში ყოველთვის იყო; მოციქულმა პავლემ ერთ-ერთი მონა ეპისკოპოსად დააყენა, მაგრამ ამით ის მონობის პრინციპს არ ამხეჯრებია რომში. გრიგოლ ხანძთელის ერთერთი მონასტრის წინამძღვარი, შემდეგში ანჩის ეპისკოპოსი ხაქარია, ბავშობაში „მწყემსი იყო კრავთა კლარჯეთისა ქვეყანასა შინა“, მაგრამ ეს გამონაკლისი არ არღვევდა იმ საერთო მოვლენას, რომ ამ დროს იერარქული პოსტები ფეოდალებს ეკავათ, ხოლო „ნეტარისა მამისა გრიგოლის შენებულთა მონასტერთა იყვნეს მამასახლისნი ნათესავი დიდთა აზნაურთა შვილნი“

დიდელი; მართალია, ვაზირთ-უხუცესად სასულიერო პირის გაბ-
დომის მიზეზი ჯერ გარკვეული არაა, მაგრამ, მგონია არ შეეცდებ-
ით, თუ ვიფიქრებთ, რომ ამით გამოიხატებოდა იდეია ეკლესიის
აუცილებელი და სწორუფლებიანი მონაწილეობისა სახელმწიფოს მა-
რთვა-გამგეობის საქმეში. „დამარცხებული და ავტორიტეტს მოკ-
ლებული“ ეკლესია ხელს უწყობს მონარქიის შექმნას და განმტკი-
ცებას! ისიც იქამდის, რომ, როდესაც ბერძნების მიერ მოსყიდული
ფეოდალური არისტოკრატია ბითუმად და ცალობით ჰყიდდა ტაო-
კლარჯეთსა და მესხეთს, ეს კუთხე საქართველოს შეუნარჩუნა საბა-
მტბერაგმა თავისი პოლიტიკური საზრიანობითა და გაბედული სამ-
ხედრო მოქმედებით (ქართ. ცხოვრება მარიამ დედოფ. გვ. 254-5).
ხელისშეწყობასთან ერთად ეკლესია ებრძვის კიდევ სახელმწიფოს
„შეუვალობის“ პრინციპის დაცვისათვის და ამ ბრძოლიდან ის, რო-
გორც დავით აღმაშენებლის, გიორგი მესამის, თამარის და ულუ
დავითის დროის შეტაკებებიდან ვიცით, ბრწყინვალედ გამარჯვებული
გამოდის. რასაკვირველია, სახელმწიფო, რომლის შემადგენლობაში
ეკლესიაც შედიოდა, მატარებელი იყო უფრო მეტი ძალისა, მაგ-
რამ ეს ძალა მას არ მოუპოვებია ეკლესიის დაძაბუნებითა და
ავტორიტეტის დაკარგვით.

როდესაც ლაპარაკია საქართველოს სოციალ-ეკონომიურისა და
პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ მეორე პერიოდში, არ შეი-
ძლება დაწვრილებით არ შევჩერდეთ იმ მოვლენაზე, რომელსაც პა-
ტრონ-ყმობა ეწოდება და რომელიც დამახასიათებელია ამ დროიე
როგორც სოციალური, ისე პოლიტიკური ცხოვრებისა. პატრონ-ყმო-
ბა შემდეგი განვითარებაა წინაპერიოდში არსებულ საზოგადოებრივ
ურთიერთობათა; ეს არის ფეოდალიზმის ის საფეხური, რომელსაც
პრეკარულ-ბენეფიციური (საეკლესიო სფეროში-ხარისტიკარული) ან
ქართული ტერმინოლოგიით, „შეწყალებითი“ სისტემა ეწოდება.
ცნობილია ორი მთავარი სახე ბენეფიციის ან შეწყალებისა. პირველ-
მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი კაცი, უადგილ-მამულო ან მცირე
მამულოვანი, მიმართავს მეორეს, უფრო შეძლებულს, თხოვნით ან
„აჯით“ მისცეს მას სასარგებლოდ მამული; ისიც იწყნარებს მის
აჯას და „იწყალებს“ მას თხოვნის ასრულებით. ხშირია ისეთი შემ-
თხვევაც, როდესაც „შეწყალება“ უაჯოდ, უთხოვნოდაც ხდება ხოლმე;
ეს მაშინ, როდესაც შეფე ან დიდებული ამათუიმ პირს ერთგულები-
სათვის, სამსახურისათვის ან რაიმე თვალსაჩინო დამსახურებისათვის
უწყალობებს ადგილ-მამულს. პირველი სახის სისტემაში ოფიცია-
ლურ-იურიდიულ შეთანხმებას ადგილი არ ჰქონდა, არ იყო განსაზ-

ღვრული არც დრო, არც პირობები მამულით სარგებლობისა, ყვე-
ლაფერი დამოკიდებული იყო მწყალობლის კეთილგანწყობილობაზე
და იმაზე, თუ რამდენად ასიამოვნებდა მას შეწყალებული და რამ-
დენად დაიმსახურებდა მის კეთილგანწყობილებას. ასეთი მდგომარე-
ობა ფართე ასპარეზს უშლიდა მწყალობლის თვითნებურ საქციელს,
მას შესაძლებლობა ეძლეოდა ისეთი სამსახური მოეთხოვა თავისი
კლიენტისაგან, რომელიც ყოველგვარ ზუსტად ფორმულირებულ პი-
რობებზე უარესი იყო. მეორე სახე ბენეფიციისა ან შეწყალებისა
გამოიხატებოდა იმაში, რომ მდგომარეობით სუსტი და ეკონომიუ-
რად შეუძლო, მფარველობისა და მზრუნველობის მოპოების მიზნით,
თავს შეათარებდა უფრო ძლიერსა და შეძლებულს, რომელსაც ამას-
თანავე ერთად გადასცემდა ხოლმე მთელს თავის მამულს; მართა-
ლია, ეს მამული ამის შემდეგაც მის პირად სარგებლობაში რჩებოდა,
მაგრამ არა როგორც მესაკუთრისა, არამედ როგორც ზემოთაღნი-
შნული „შეწყალებულისა“. ორსავე შემთხვევაში მწყალობელი ხდე-
ბოდა პატრონად, შეწყალებული კი ყმადა.

დამახასიათებელი თვისება პრეკარულ-ბენეფიციური სისტემისა
მდგომარეობდა იმაში, რომ მამულის პატრონად, მესაკუთრედ, თუ-
გინდ ის საშვილიშვილოდ მისცემოდა ყმას, მწყალობელი რჩებოდა;
თუ შეწყალებული მის ან მისი მემკვიდრის ნდობას ვერ გაამართლებ-
და ანადა სახელმწიფოს რესურსები შემოაკლდებოდა, ნაწყალო-
ბევი მამულის ჩამორთმევა ყოველთვის შესაძლებელი იყო. ამ ნიადაგ-
ზე წარმოიშვა ჩვეულება, რომლის ძალით პატრონის შეცვლისას
ხდებოდა ხოლმე შეცვლა ან ხელახალი დამტკიცება შეწყალების
სიგელისა.

პატრონყმური ურთიერთობის წარმოშობა გამოწვეული იყო ჩვენ-
ში სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების განვითარე-
ბითა და გართულებით. სახელმწიფოს გაერთიანებისა და გაძლიე-
რება-გათართობის პროცესმა, ამ პროცესში მეფისა და სამშობლოს
წინაშე სხვადასხვა ხასიათის დამსახურებამ ძალზე გაამრავლა „შე-
წყალებულთა“ რიცხვი; თან ცხოვრების გართულება, დაუნდობელი
სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ბრძოლა შიგნით, შეტაკება-
ნი გარეშე მტრებთან, რითაც ასე მდიდარია ეს ეპოქა, აუცილებელს
ხდიდა, რათა უძლური და ნაკლებად შეძლებული შეკედლებოდა
უფრო ძლიერს და მისი მფარველობა ეძია. მეფობის ინსტიტუტი,
აბსოლუტური მონარქიის კარის ბრწყინვალეობა და მრავალრიცხო-
ვანი შტატი, რაც მისაბაძი გახდა ფეოდალური არისტოკრატისა-
თვის — ერთის მხრით; კულტურის ზრდასთან ერთად ცხოვრების

საჭიროებათა და ფუფუნების საგნებზე მოთხოვნილებათა ზრდა, რასაც ხელს უწყობდა ვაჭრობისა და სავაჭრო კაპიტალის განვითარება — მეორე მხრით; მოსახლეობის გამრავლებით და მკიდროდ დასახლებით გამოწვეული მიწის სიმცირე, რაც გლეხობას აიძულებს შემამულის ყოველგვარ პირობას დასთანხმდეს არსებობის შენარჩუნებისათვის — მესამე მხრით, — ბუნებრივად უწყობდა ხელს „შეწყალე-ბულთა“ გაძლიერებულ ექსპლოატაციის ფორმების გაჩენას. ეს ყველაფერი ნოყიერ ნიადაგსა ჰქმნიდა წინაპერიოდის პრიმიტიულ ურთიერთობათა უფრო რთული ურთიერთობითი სისტემის შექმნისათვის, რომელმაც გამოხატულება პოვა პატრონ-ყმობაში, მთავარ ძარღვს პატრონ-ყმური ურთიერთობისას, მისს, ასე ვთქვათ, ლეიბ-მოტივს, შეადგენს ყმის სამსახური პატრონის წინაშე. ეს „სამსახური“, გაძლიერებულს, შედარებით წარსულთან, ექსპლოატაციაზე დამყარებული, სხვადასხვა სახისა და შინაარსისა იყო, მაგრამ ის უმთავრესად გამოიხატებოდა პატრონის „ხლებასა“ და სურვილის შესრულებაში, მისი ინტერესების დაცვაში ყოველი საშუალებით, თვით სიკვდილამდეც კი. ამ „სამსახურის“ ნიადაგზე ჩამოყალიბდა „რაინდ-თა“ კორპორაცია, რომელმაც თავისი კოდექსით ხელი შეუწყო „ქალის კულტის“ შექმნას ჩვენში და თავისებური ელფერი მისცა ფეოდალური ცხოვრების მსვლელობას; წარმოიდგინეთ, ეკლესიის ჰიფეროშიაც კი, რავდენადაც ამ კორპორაციაში შესვლა ხდებოდა არა მარტო „შეწყალებითა“, როგორც ისტორიკოსი ამბობს, არამედ, საფიქრებულია, ეკლესიის „დალოცვითა“-ც.

პატრონ-ყმობა საერთო მოვლენა შეიქნა იმდროინდელი ცხოვრებისა; იშვიათი იყო ისეთი ადამიანი, რა მდგომარეობისაც არ უნდა ყოფილიყო ის, რომელიც პატრონ-ყმური ურთიერთობის გარეშე დარჩენილიყო, წარმოიდგინეთ — მონათა წრეც კი ვერ ასცდენია მას, როგორც ეს ჩანს ვეფხისტყაოსნის შემდეგი ადგილიდან: „რომაქ მონაა, თავადი მონისა ბევრათასისა.“ განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ სოციალური კიბის უმაღლეს სფერებზე მდგომი ყველასი პატრონი იყო და არავისი ყმა, უკანასკნელ საფეხურზე მდგომი გლეხი კი ყველასი ყმა და არავისი პატრონი. ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ უნდა გვახსოვდეს: როგორც არ უნდა ყოფილიყო, პატრონ-ყმობა მაინც ბატონ-ყმობა არ იყო, როგორც ზოგიერთებს ჰგონია. ბატონ-ყმობა, როგორც მიმაგრება გლეხისა მიწაზე და მისთვის თავისუფალი მოძრაობის უფლების წართმევა, ვფიქრობ, საქართველოში არ უნდა ყოფილიყო ფეხმოკიდებული, სანამ აქ საბოლოოდ გამტკიცებულმა მონღოლთა ბატონობამ თავისი ეკონომიური

პოლიტიკით სრული განადგურება არ გამოიწვია სახელმწიფოს გლეხის მიწაზე მიმაგრება შედეგია უმთავრესად მუშა-ხელის ნაკლებობისა; მე-12 საუკუნეში, როდესაც მცხოვრებთა რიცხვი 8 მილიონს აღემატებოდა და როდესაც მუშა-ხელის კადრებს ურიცხვი, მონაქცეული, სამხედრო ტყვეები ავსებდნენ, საჭირო არ იქნებოდა გლეხი მიწაზე მიმაგრება.

ასეთი იყო ზოგადად სურათი სოციალ — ეკონომიურის დ პოლიტიკური ცხოვრებისა მეორე პერიოდის საქართველოში. საწარმოო ძალთა განვითარებამ, სახალხო მეურნეობის დაწინაურებამ, სოციალური ურთიერთობის გართულება-გაღრმავებამ და პოლიტიკური ცხოვრების უმაგალითო სიმაღლეზე ასვლამ გამოიწვია არაჩვეულებრივი აყვავება კულტურულ — ლიტერატურულ სფეროში, რასაც ხელს უწყობდა აგრეთვე ამ დროს გაშენებული საზღვარგარეთული სამონასტრო ცენტრები (სინას მთა, ათონი, შავი მთა, ჯვარის მონასტერი, პეტრიწონი), საიდანაც უხვად შემოდინდა საერთაშორისო ღირსშესანიშნავი კულტურულ-ლიტერატურული მონაპოვარი. ამ პერიოდი ჩვენი ლიტერატურისას სამართლიანად ეწოდება „კლასიკური“ ან „ოქროს“ ხანა. საქმე ისაა, რომ სასულიერო — ლიტერატურული შემოქმედება, რომელიც უკვე პირველი პერიოდის გასულს საკმაოდ ფეხ მომაგრებულია, გიგანტური ნაბიჯით მიდის წინ და, გამდიდრებული ახალი მიმართულებითა და ჟანრებით, როგორცაა მეტაფრასტიკა, პიმნოგრაფია, ისტორია, ფილოსოფია, იურისპრუდენცია, პოეზია — თავის განვითარების კულმინაციურ პუნქტს აღწევს არა მარტო და არა იმდენად ნათარგმნს, რამდენადაც ორიგინალურს ძეგლებში. ამასთან ერთად ამავე პერიოდში ფითარდება შინაარსით მდიდარი და ფორმით განუმეორებელი საერო პოეზია, რომელიც ვეფხისტყაოსნი სახით თავის ბრწყინვალეების ზენიტში შედის. „კლასიკური“ პერიოდი ქართული მწერლობისა არ შეიძლება დაწყებულ იქნეს მათვე საუკუნეზე ადრე, ვინაიდან ტაო-კლარჯეთის შკოლა, ეს საფუძველმდებელი ქართული ლიტერატურული კლასიციზმისა, მართალია მერვე — მეცხრე საუკუნეებში ჩაისახა, მაგრამ ლიტერატურულ მუშაობას მათედან შლის, მეცხრე საუკუნეში ის ჯერ კიდევ იმდენად სუსტია, რომ აქ ვერ მოუხერხებიათ დაწერა გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებისა“, როგორც უკანასკნელშია ნათქვამი. აქ ამდროს გადაწერაც კი ვერ მოხერხდა ისეთი ძეგლისა, როგორცაა 864 წლის „მრავალთავი“, რომელიც გრიგოლ ხანძთელის შეგირდებმა პალესტინაში, საბას ლავრაში, დაამზადეს. არ შეიძლება ეს პერიოდი მათვე საუკუნეზე გვიან, მეთერთმეტეში, როგორც ამდენხან იყო მიღებული, იქნეს დაწყებული.

გინაიდან „კლასიკური“ ამ პერიოდს მარტო იმტომ არ ეწოდება, რომ, როგორც ფიქრობენ, მეთერთმეტე საუკუნეში საერო ლიტერატურა იწყება. განა ჩვენი ძველი მწერლობის ისტორიაში ბევრია უფრო მეტად „კლასიკური“ ძეგლები, ვიდრე „ცხოვრება“ გრიგოლ ხანძთელისა გინა თუ ორიგინალური ჰიმნები მიქელ მდღრეკილის კრებულისა? მაშინ რა უყოთ ან სად წავილოთ მეთათე საუკუნე? არ შეიძლება ამ პერიოდის დასასრული დავდოთ არც მე-12 საუკუნის ბოლოს, არც მე-13 საუკუნის მეორე ათეულის გასულს, მონღოლების პირველი შემოსევის წელს, როგორც ეს მიღებულია ჩვენში. მართალია, ჩვენი ისტორიის კლასიკურ პერიოდს მონღოლებმა მოუღეს ბოლო, მაგრამ არა მაშინვე, პირველი შემოსევისას, არამედ გაცილებით გვიან, არაუადრეს სამოციანი წლების დამდეგისა. კულტურის ფორმები იშლება მას შემდეგ, რაც დაიწყო „მდგომარეობის“ რღვევა, და ეს შლა-რღვევა ლიტერატურაში უფრო გვიან იჩენს თავს, ვიდრე ვთქვათ, პოლიტიკაში. ასე იყო საქართველოშიაც: მონღოლების შეოსევის შემდეგ, სამოციანი წლების დაწყებამდე, როდესაც მონღოლთა ეკონომიურმა პოლიტიკამ გარდაუვალი ინტერვალი დაამყარა ძველსა და ახალს შორის, კიდევ გრძელდება კულტურულ-ლიტერატურული შემოქმედება; ამის დამადასტურებელია მთელი რიგი ამ ხანაში სახელთ ცნობილი პირველხარისხოვანი მწერლებისა.

იდეოლოგიური ჰეგემონია აღნიშნულ პერიოდში ეკუთვნოდა თავისთავად იგულისხმება, საერო და სასულიერო ფეოდალურ კლასს, რომლის ინტერესებსაც ემსახურებოდა მწერლობა. ამ კლასიდან გამოსული ინტელიგენცია იძლეოდა მწერლებს, ეგევე კლასი, მისი სამხედრო-რაინდული და სასულიერო-იერარქიული წრეები, აგრეთვე, უეჭველია, ვაჭართა და კვალიფიციურ ხელოსანთა კორპორაციები, იძლეოდენ მკითხველებსაც. იდეოლოგიაში დომინანტური ადგილი ეკავა ფილოსოფიას, რომელიც მძლავრად ღვივდება და ვითარდება სწორედ მიმდინარე პერიოდში. სქარბობდა რელიგიურ-სქოლასტიკური ფილოსოფია, რამდენადაც ორი მთავარი ფილოსოფიური ნაკადი, — დასავლური (ბიზანტიური) — ნეოპლატონიზმი, და აღმოსავლური (სპარსულ-არაბული) — სუფიზმი, ან რელიგიური წყაროდან მოდიოდა უშუალოდ (სუფიზმი მაჰმადიანობიდან), ან რელიგიური აზროვნების გასამტკიცებლად იყო გამოყენებული (ნეოპლატონიზმი ქრისტიანობაში). ნეოპლატონური ფილოსოფია, რომლის ტიპური წარმომადგენელია იოანე პეტრიწი, არსენ იყალთოელი და იოანე ჭიმჭიმელი, დამკვიდრებულია უმთავრესად გელათის, იყალთოს და გრემის აკადემიებში, რომელნიც ჩვენში თამაშობენ საშუალო საუკუნეთა ევრო-

პიული უნივერსიტეტების როლს. სუფიური ფილოსოფია კი გზას იკაფავს, სხვათა შორის, საერო მხატვრული ლიტერატურის სპარსული ენიდან ნათარგმნი ძეგლების საშუალებითაც. ფილოსოფიური აზროვნება და მწერლობა მიზნად ისახავს კლასიური ბატონობის კონსერვაციას, ამიტომ ის იჩენს ტენდენციას დაეყრდნოს უმთავრესად წარსული დროის ავტორიტეტთა აზრებს და ციტატებს. სწორედ ამით აიხსნება ეპოქის დამახასიათებელი მოვლენა: გლოსატორობა სამართალში (არსენ იყალთოელი), კომენტატორობა ფილოსოფიაში (იოანე პეტრიწი) და თარგმანობა თეოლოგიაში (ეგზეგეტიკური შრომები ამ ეპოქისა). წარსული დროის „ბრძენთა“ და „ფილოსოფოსთა“ აზრებს, როგორც ავტორიტეტს, ხშირად მიმართავს, როგორც ვიციტ, ისეთი თხზულების ავტორიც, როგორცაა ვეფხისტყაოსანი.

ის სოციალური დიფერენციაცია, რომელიც მოხაზული იყო ზემოთ, ზიდავს ჰქმნიდა იდეოლოგიური დიფერენციაციისათვისაც. ფეოდალური კლასი, როგორც დავინახეთ, ორ მთავარ ფრთად იყო გაყოფილი, სასულიეროდ და საეროდ, რომელთაც, საერთოსთან ერთად, განსხვავებული ინტერესებიც ჰქონდათ. ამიტომ იდეოლოგიურ სფეროში ორ მთავარს, ერთიმეორის საწინააღმდეგო ნაკადს ვხედავთ: რელიგიურს — ზეციურს და საეროს — ამქვეყნიურს. რელიგიური იდეოლოგიის მესვეურად გამოდის უმთავრესად ეკლესია — სასულიერო წოდება, რაც თავისთავად გასაგებია, საერო-ამქვეყნიურისა კი — საერო ფეოდალური წრეები. გარეშე მტრებისაგან მოსვენებული და პოლიტიკურად გაძლიერებული, შინ დაგროვილი სიმდიდრით და გარედან შემოტანილი ნადავლით განლაღებული, საქართველო ეკონომიურად გამაგრდა; ამან ოპტიმისტური განწყობილება დაბადა შესაფერ წრეებში, უმთავრესად საერო ფეოდალურ ფრთაში, ამიტომ შენელდა გაჭირვება — დაკნინებისაგან გამოწვეულ პესიმიზმთან დაკავშირებული ასკეტიზმი და ასკეტიკური მიმართულება ცხოვრებისა. ამ წრეებმა, კლასიური ბრძოლის პირობებში, თვალი, გული და სული ზეციური სამყაროდან ქვეყნად ჩამოუშვა, შეიგნო ამქვეყნიური ცხოვრების ღირებულება და მშვენება, იმაშიაც დაინახა იდეალი, რომელიც ადამიანის დანიშნულებას შეშვენის, ერთი სიტყვით, შეიმუშავა ამქვეყნიური იდეალები და მისწრაფებანი (კ. ქეკელიძე, ქართული ლიტერ. ისტორია II, 8). ორმა სხვადასხვა იდეოლოგიამ ამ ეპოქაში გამოხატულება პოვა მწერლობის ორს სხვადასხვა სტილში: სასულიეროსა და საეროში. სასულიერო სტილის ემბლემად გვევლინება ამ ეპოქაში მძლავრად შემოჭრილი ბიზანტინიზმი, როგორც გარკვეული კულტურული ტიპი, რომლის განსაკუთრებული აყვავება —

ანვითარება ჩვენი მეორე პერიოდის დასაწყისს, მეცხრე - მეათე საუკუნეს, ემთხვევა; საერო სტილის ემბლემად კი — მაჰმადიანური ახალ-სპარსული კულტურული ორიენტალიზმი, რომელიც, როგორც ცნობილია, აგრეთვე მეცხრე - მეათე საუკუნიდან იჩენს თავს.

სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების აყვავებით შექმნილმა ლაღმა და ოპტიმისტურმა სოფლმხედველობამ, რომელიც სრულ კონტრასტს წარმოადგენდა პირველი პერიოდის მისტიკური და პესიმისტურ—მელანქოლიური სულისკვეთებისას, თავი იჩინა არა მარტო საერო ლიტერატურაში, არამედ სასულიეროშიაც, მის ორსავე ჟანრში: ეპოსსა (ჰაგიოგრაფია) და ლირიკაში (ჰიმნოგრაფია). თუ პირველი პერიოდის მარტვილები, ზეციური სასუფეველის დამკვიდრების მიზნით, სისხლსა ღვრიდენ და ამ ქვეყნიურ ცხოვრებაზე უარს ანებობდენ, მეორე პერიოდის წმინდანები, რომელნიც „ქვეყნისა ანგელოზის და ზეცისა მოქალაქის“ ლოზუნგს აყენებდენ, ზეციური სასუფეველისაკენ გზას იკაფავენ არა სისხლის დანთხევით და ამქვეყნიურ ცხოვრებაზე ხელის აღებით, არამედ მისი სასუფეველისებრ გარდაქმნით და გადაკეთებით. არც ისე დიდი ცოდნაა საჭირო პირველი პერიოდისა და მისი მწერლობის ბუნებისა, რომ ვისმე აზრად მოუვიდეს, მაგალითისათვის, გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრების“ ამ პერიოდისათვის მიკუთვნება. და ეს არა იმიტომ მარტო, რომ ამ „ცხოვრებაში“ „სახელოვანი ჭაბუკისა“ და „ფრიად შეურაცხი“ ადამიანის დაპირდაპირებით („რამეთუ ჭაბუკი ვარ სახელოვანი და რომელსა ვსდევ ფრიად შეურაცხ არს“) ხაზგასმულია ნიშანდობლივად მეორე პერიოდის „მოყმეთა,“ resp. „ჭაბუკთა“ ინსტიტუტის ჩანასახი, არამედ იმიტომ, რომ გრიგოლი და მისი თანამოდგაწენი, ტაო — კლარჯეთის „უდაბნოთა ქალაქ მყოფელნი,“ არამც თუ ხელს არ იღებენ ამ ცხოვრებაზე, პირიქით, აქეზებენ „მეფეთა აღშენებად ქალაქთა სოფლებითურთ,“ და სცდილობენ მათი საშუალებით მოაწყონ და მოაწესრიგონ ცხოვრება, რათა შემდეგ ხელი დაადონ მას და ჰეგემონური როლი ითანაშონ იმაში. ცნობილია ამ ძეგლში სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი ხასიათის კოლიზია ზენონის დის სამიჯნურო ხლართებისა; პირველი პერიოდის წმინდანი ამ ხლართებს სისხლის დანთხევით და თავის დადებით გახსნიდა, ზენონი კი ამის მაგიერ ბერად შედგება და ამბობს: „მონაგებთა დატევება სისხლთა დათხევას ემზავსების.“ ავიღოთ ეხლა ლირიკა, — ჰიმნოგრაფია. თუ მერვე—მეცხრე საუკუნეთა ჰიმნოგრაფები აბო ტფილელს, მაგალითად, აქებენ მისი მოწამეობრივი მხოლოდ ღვაწლისათვის და ამბობენ: „გიხაროდენ, სანატრელო მოწამეო, რამეთუ მიემზავსე მოციქულსა პავლეს, მსგავსადვე

მისა თავი მოგეკუთა და მარტვილთა თანა გვირგვინოსან იქმენ “ (იოანე საბანისძე), მეათე საუკუნის ჰიმნოგრაფები ხაზს უსვამენ აბოს მოღვაწეობის ამქვეყნიურ მნიშვნელობასაც, როდესაც ხმობენ: „ გი- ხაროდენ მეფეთა სიხარულო! შენ საღმრთოთა ნათლითა განანათლენ ქართლსა მყოფნი. არეთა შინა ქართლისათა მზეებრ გამობრწყინდა ნეტარი აბო და ჰნათობნ ქართლისა მკვიდრთა. ევედრე ქრისტესა, რათა დაამხუნეს მტერნი აგარეანნი და ძლევა მოსცეს მეფესა ჩუენსა “ (მიქელ მოდრეკილი). გინა — არსენ ბულმაისიძეს ერთერთს თავის ჰიმნში სარწმუნოებრივი განცდანი ციდან ქვეყანაზე გადმოაქვს და საზეიმოდ ღალადებს: „ იხარებდ დღეს, იხარებდ ქართველთა სამეუ- ფორო, რამეთუ არასადა უმრწემეს გყო შენ ქრისტემან..; ერნო ქარ- თლისანო, გიხაროდენ და აღიპყრენით ხელნი და მადლობა შესწირეთ ზატსა ამას, რამეთუ ესე არს სამეუფოისა ამის სიმტკიცე... და ხმობდით: მოანიჰე მეფესა ჩუენსა ძლევა. “

ერთი სიტყვით, ეპოქის კულტურულ-პოლიტიკურმა სტილმა გამოხმაურება პოვა სასულიერო მწერლობაშიაც კი, სახელდობრ ეპოსში, — ჰაგიოგრაფიაში, — წინანდელი მარტვიროლოგიის ნაცვლად ე. წ. პოლიტიკის (ცხოვრება, მოქალაქობა) გაბატონებით, ხოლო ლირიკაში, — ჰიმნოგრაფიაში, — აღტყინებული სამოქალაქო-პოლი- ტიკური ჰანგების შემოტანით.

ამრიგად, სასულიერო მწერლობის მომდევნოდ და მის შედე- გად ამ პერიოდში ჩნდება და ვითარდება საერო მწერლობა. რა იყო მიზეზი იმისა, რომ საერო მწერლობა სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო? სოციალ-ეკონომირი და პოლიტიკურ-კულტურ- რული განვითარება და აყვავება საქართველოსი, რომელსაც ამ პერიოდში ვხედავთ.

საჭიროა ამ ზოგადი დებულების დეტალიზაცია და კონკრეტი- ზაცია, რათა თავიდან აცილებულ იქნეს ის სქემატიზმი და მეხანი- ციზმი, რომელიც ზოგიერთ თანამედროვე მკვლევართა „მარქსისტულ ცდებს“ ანტიმარქსისტულად ჰხდის. ამ მკვლევართა სქემა ძალიან მარტივია: მეთერთმეტე საუკუნემდე, როდესაც საქართველოში სასუ- ლიერო იდეოლოგია ბატონობს, ჩვენ მხოლოდ სასულიერო მწერ- ლობა გვაქვს, აღნიშნული საუკუნიდან კი ხდება ეკლესიის დაცემა- ჩამოქვეითება და საერო ფეოდალური საზოგადოებრივობის დაწინა- ჟღრება, რაც იწვევს საერო იდეოლოგიისა და მწერლობის აღმოცე- ნებას. აღარ შეეჩერდები იმაზე, რასაც ზამოთაც გაუსვი ხაზი, სა- ხელდობრ: მართალი არაა ისტორიულად, თითქოს 11-13 საუკუნეებში ჩვენში ეკლესია დაცემულიყოს და დაბეჩავებულ-დაქინებულიყოს; მა-

გრამ, ამასაც რომ დავანებოთ თავი, ამ სქემით ისე გამოდის, თითქოს საერო ლიტერატურის არსებობა შესაძლებელი იყოს მხოლოდ რელიგიის შესუსტებისა და საეკლესიო ორგანიზაციის დაქვეითებისას. მაშინ როგორ ავხსნათ ის გარემოება, რომ, მაგალითად, სპარსეთში, სადაც მაჰმადიანური ფანატიზმი მკაცრი სალტეებით ჰბოჭავდა ადამიანის აზროვნებასა და ყოველდღიურსა და ყოველგვარ ცხოვრებას, ჩვენ ვხედავთ შეუდარებელს ფორმით და შინაარსით საერო ლიტერატურას, რომელაც მასაზრდოებელი წყარო იყო ჩვენი საერო ლიტერატურის? 1) რელიგია და ეკლესია საერო მწერლობის არსებობას ხელს უშლის და აფერხებს საწარმოვო ძალთა პრიმიტიულობა-განუვითარებლობისას და საერთოდ პოლიტიკურად და ეკონომიურად გაჭირვებულ-შევიწროებულ ცხოვრების პირობებში; ასე რომ არ იყოს, დასავლეთი ევროპის ბურჟუაზიულ-კლერიკალურ ქვეყნებში საერო ლიტერატურას დღესაც არ ექნებოდა ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი ადგილი, ვინაიდან სარწმუნოებრივი გრძნობა იქ ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერია. საერო მწერლობა-ჩვენში არც ისე დაშორებულია სასულიერო მწერლობისაგან, როგორც ეს პირველი შეხედვით შეიძლება ეჩვენოს კაცს; ის დიალექტიური განვითარებაა სასულიერო მწერლობისა და კანონზომიერად წარმოიშობა მისგან. ვიდრე ამ განვითარებისა და წარმოშობის პროცესს ვაჩვენებდეთ, საჭიროა გავითვალისწინოთ ის ბაზა, რომელზედაც შესაძლებელი იყო ასეთი წარმოშობა და განვითარება. სასულიერო მწერლობის საეროში გადასვლა, საზოგადოდ — საერო ლიტერატურის წარმოშობა, შესაძლებელი იყო მკვეთრად გამომყვანებულ კლასიურ წინააღმდეგობათა პირობებში, რომელთაც (წინააღმდეგობათ) ადგილი ჰქონდათ კულტურულ-ეკონომიურად წელმომაგრებულს და პოლიტიკურად დამოუკიდებელს ფეოდალურ-რაინდულ აბსოლუტურ სახელმწიფოში. კლასიურ წინააღმდეგობათა გაჩენისა და მათი როლის შესახებ მე უკვე მქონდა ზემოთ ლაპარაკი: კულტურული ნიადაგი რომ საჭირო იყო საერო ლიტერატურის წარმოშობისათვის, ეს თავისთავად ცხადია და კომენტარებს, ვფიქრობ, არ თხოვლობს. ცხადია აგრეთვე ისიც, რომ საჭირო იყო ამისა-

1) აქ უნებლიეთ მაგონდება აკად. ნ. მარჩის შემდეგი სიტყვები: «цветущую эпоху грузинской светской литературы религиозное чувство не вырождалось в мертвенное исключительное настроение, люди были сами по себе очень сильны в живой вере... Вера в бога в ту пору не исключала служения искусству, в частности изящной литературе, а скорее подразумевала» (Древне-грузинские описцы, ТРАГФ IV, 34 უნიშ.).

თვის ეკონომიურად წელში გამართული და პოლიტიკურად დამოუკიდებელი სახელმწიფო. მართლაც, ეკონომიური და პოლიტიკური ექსპლოატაცია და აქედან გამომდინარე სილატაკე და სილარიბე, გაჭირვება და დაბეჩავება ადამიანის ფსიქოლოგიაში იწვევს სარწმუნოებრივ, ასკეტურ-მისტიკურ სულისკვეთებას და მის შეგნებას ამ ქვეყნის სინამდვილიდან ზეციური სამყაროსაკენ წარმართავს, მაშასადემე—ზელს ვერ შეუწყობს საერო ლიტერატურის იდეალების გაჩენასა და ზრდას. ადვილი გასაგებია ისიც, თუ რატომ იყო საჭირო საერო ლიტერატურის აღმოცენებისათვის, რომელიც სადევ-გმირო და სატრფიალო მოტივებით დაიწყო, ფეოდალურ-რაინდული ნიადაგი: ტრფობა-მიჯნურობისა და გმირობა-რაინდობის კულტის შექმნა მხოლოდ ფეოდალურ-რაინდულ საზოგადოებაში იყო შესაძლებელი. ძნელი მისახვედრი არც ის არის, რატომ იყო საჭირო მხატვრული საერო ლიტერატურის აღმოცენება-განვითარებისათვის აბსოლუტური მონარქი და მისი სასახლე. მონარქის კარი, მისი სასახლე შეიქნა მთავარი ცენტრი ამდროინდელი ლიტერატურისა, ის იყო ფოკუსი, სადაც თავს იყრიდნენ მესვეურნი და მატარებელნი იმ იდეოლოგიისა, რომლის მხატვრულ გაფორმებას საერო მწერლობა იძლეოდა. აქ, მეფეთა კარზე, თავმოყრილი იყო ყველა ლიტერატურული ძალები; ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ ყველა, ცოტად თუ ბევრად ცნობილი, მწერლები, რომლებიც, გადმოცემით, რაიმე დიდი თანამდებობის მატარებელნი იყვნენ მეფის კარზე, ცხოვრობდნენ სასახლეში, როგორც კარის მგოსნები; ამიტომაც ჩვენმა ლიტერატურამ აღნიშნული ზანისამ მიიღო ხასიათი კარის მწერლობისა ყოველივე მისი დამახასიათებელი თვისებით (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია II, 15). მეფის კარის ბრწყინვალეებასთან და მის კეთილდღეობა-წარმატებასთან იყო დაკავშირებული საერო ლიტერატურის წარმატებაც. ფეოდალური ლიტერატურის მეორე პერიოდის დაწყება მეათე საუკუნის დამდეგიდან, თუ გნებავთ, ამ მოსაზრებითაც შეიძლება გამართლებულ იქნეს: შეიქნა თუ არა მეფის სასახლე, გაჩნდა ფესვები საერო ლიტერატურისა, რომლის ზრდა და განვითარება ამ სასახლის ზრდა-განმტკიცებასთან მიმდინარეობს პარალელურად.

აი ის პირობები, ის ბაზა, ურომლისოდ შეუძლებელი იყო სასულიერო მწერლობის საეროში გადასვლა. ეხლა ვაჩვენოთ პროცესი ამ გადასვლისა; ამისათვის საჭიროა ნაჩვენები იქნეს დიალექტიური ჭუნება ქრისტიანობისა, რომელიც საფუძვლად უდევს ჩვენს სასულიერო მწერლობას, უნდა აღმოჩენილ იქნეს მასში ის ერთიმეორის

საწინააღმდეგო და გამომრიცხველი ტენდენციები, რომელნიც დიალექტიურს მთლიანობაში იმყოფებიან.

ქრისტიანობა, ერთის მხრით, ქადაგებს სულსა და საიქიანო ცხოვრებას, მაგრამ, მეორე მხრით, ის არ ივიწყებს არც ხორცსა და სააქაოს, ესე იგი-ამქვეყნიურ ცხოვრებას; მან განუჩინა ადამიანს, „რათა იყოს იგი მკვიდრ სოფლისა“ (რომ. IV, 13) და „უზრუნველ“ (1 კორ. VII, 32), მან მოციქულისპირით წამოაყენა ასეთი ლოზუნგი: „არავინ მოიძულა თავი თვისი, არამედ ზრდის და ფუფუნებს მასო“ (ეფეს. V, 29). ეს ერთი. მეორე—ქრისტიანობა მორწმუნეთა ყურადღების ცენტრში აყენებს ღმერთს და მისდამი სიყვარულს, მაგრამ ამავე დროს მას გვერდში უყენებს ადამიანსა და ადამიანისადმი სიყვარულს. მართლაც, ქრისტიანობამ ღმერთთა (ქრისტეს) სახით აღიარა შესაძლებლობა ღმერთის განკაცებისა და ადამიანის ღმერთად ქცევისა, მან პირდაპირ აუწყა ადამიანს: „ღმერთი ხარ“ შენო (იოან. X, 34, ფსალ. 81,6); ამით აიხსნება, რომ ის ხაზგასმით ამბობს: „რომელსა არა უყვარდეს ძმა თვისი, რომელ იხილა, ღმერთი, რომელი არა უხილავს, ვითარ ძალ-უძს შეყვარებად“? „რომელსა უყვარდეს ღმერთი, უყვარდეს ძმაცა თვისიო“ (კათ. იოან. IV, 20-21). ამ შემთხვევაში ქრისტიანობას მხარს უჭერდა ჩვენში ბიზანტიური ნეოპლატონიზმი და პანტეისტური სუფიზმი. ნეოპლატონიზმი, რომელიც საშუალო საუკუნეებში ქრისტიანული დოქტრინის სამსახურში იყო აყვანილი, პლატონის ფილოსოფიის ნიადაგზე ქადაგებდა, რომ ეს ქვეყანა გამოვლინებაა იდეათა სამყაროსი, თვითეულ ნივთსა და მოვლენას თავისი პროტოტიპი ჰყავს ამათუიმი იდეის სიხით, ადამიანი, ქრისტიანობის მიერ გადმოკეთებული პლატონური ფორმულის ენით რომ ვთქვათ, არის „ხატება და მსგავსება“ ღვთისა. პანტეისტური სუფიზმი, რომლის სათავე რელიგიაშია მოძებნილი, ქადაგებს, რომ მთელი ეს ხილული ქვეყანა წარმოადგენს ღვთაების ვმანაციას, თვითეულს ნივთში, მოვლენაში და თვით ადამიანში განსახიერებულია ღვთაება. ერთი სიტყვით, ნეოპლატონიზმმა და სუფიზმა რელიგია მიიყვანეს იმ ლოლიკურ დასკვნამდე, რომ სიყვარული და „მიჯნურობა“ ღვთაებისადმი, რასაც ის მოითხოვს, არის „სიყვარული“ და „მიჯნურობა“ ადამიანისადმი. ამ ნიადაგზე შესაძლებელი შეიქნა სპარსულ ლიტერატურაში წარმოშობა იმ უმდიდრესი და უსრულესი სატრფიალო-სამიჯნურო პოეზიისა, რომელიც ქალ-ვაჟთა თავდავიწყებულს, შმაგ სიყვარულში ღვთაებისადმი სიყვარულს გულისხმობს. ასეთს რამეს ადგილი უნდა ჰქონდეს ვეფხის-

ტყაოსანშიაც, სახელდობრ მისი პროლოგის იმ სტროფში, სა-
დაც ნათქვამია:

„ვთქვა მიჯნურობა პირველი და ტომი გვართა ზენათა,
ძნელად სათქმელი, საჭირო გამოსაგები ენათა,
იგია საქმე საზეო, მომცემი აღმაფრენათა.“

რადგანაც „მას ერთსა მიჯნურობასა ჭკვიანნი ვერ მისვდებიან,“ ამის-
თვის „ვთქვენ ხელობანი ქვენანი, რომელნი ხორცთა ხედებიან“-ო,
ესე იგი—ქვენა, ხორციელი მიჯნურობის სახით მე ვილაპარაკებ იმ
მიჯნურობის შესახებ, რომელიც არის „ტომი გვართა ზენათა“ და
„საქმე საზეო“-ო.

ამნაირად, დიალექტიური ბუნება ქრისტიანობისა, გამახვილებუ-
ლი ნეოპლატონიზმისა და სუფიზმის სოფლმხედველობით, შესაძლე-
ბელს ხდიდა, ზემოაღნიშნულს ნიადაგზე და პირობებში, სასულიერო
მწერლობის საეროში გადასვლას. დიალექტიური კავშირი საეროსა და
სასულიერო მწერლობათა შორის უფრო ნათელი გახდება ჩვენთვის,
თუ შევხედვს მოვლენას გავითვალისწინებთ:

ცნობილია, რომ საერო სტილის მწერლობამ იმთავითვე მოგვ-
ცა ორი მთავარი ჟანრი, რომელიც დამკვიდრებული იყო სასულიერო
მწერლობაში: ეპოსი,—საგმირღ და სამიჯნურო თხრობით წარმოდ-
გენილი,—და ლირიკა,—სახოტბო პოეზიაში მოცემული. ჰაგიოგრა-
ფიულმა ბელეტრისტიკამ და შესხმა-ქებითმა ენკომიებმა ქართველი
მკითხველი მისთვის შეუმჩნეველად მიიყვანეს საერო რომანებისა და
ხოტბების სალაროდ. ის მკითხველი, რომელიც იცნობდა, მაგალი-
თისათვის, „წმიდა მხედრების“ თავგადასავალს,—სავმირო საქმეებს
გოგორგი ძლევამოსილის, თეოდორე სტრატილატის და ანდრია სტრა-
ტიოტისას, რომელნიც, „ჰუნესა ზედა შემსხდარნი და საჭურველითა
ახხმულნი“, ებრძვიან მოწინააღმდეგეთ, საშინელ მხეცებსა და ვეშა-
პებს, ნანდიხან რომანტიულ ყაიდაზე,—ქალწულის განსაცდელისაგან
დახსნისა და გაჰოყვანის მიზნით,—აღვილად მოჰკიდებდა ხელს ამი-
რან-დარეჯანიანისებურ სადევ-გმირო მოთხრობებს. იმ პირთ, რო-
მელნიც იცნობდნენ ჰაგიოგრაფიული ბელეტრისტიკიდან წმიდა მავ-
რას, იუსტინას, ფებრონიას, მარინას, თეოდორას, პელაგიას და
სხვებს, განსაკუთრებით კი ავანტიურას ისეთი „წმიდა მეძავებისას“,
როგორიც იყვენ მარიამ მეგვიპტელი, ტასია მეგვიპტელი, ედოკია,
მეორე მარიამი (ძმისწული აბრაამისა), მარგარიტა ანტიოქიელი და
სხვ.—არ ეუცხოვებოდათ არც ვეფხისტყაოსნის, არც მაინცადა-
მაინც ვისრამიანის სიყვარული. ის ლიტერატურულ-კომპოზიციური
ხერხები და ელემენტები, რომელიც გამოიყენებულა იყო ჰაგიოგრა-

ფიასა და ჰიმნოგრაფიაში, მაშასადამე—სასულიერო სტილის მწერლობაში, გამოყენებულ და შეთვისებულ იქნა საგმირო-სამიჯნურო ეპოსსა და სახოტბო პოეზიაში. ამ შემთხვევაში, თუ გნებავთ, საქმე გვაქვს ჟანრის ერთი სტილიდან მეორეში გადასვლის მოვლენასთან. შესაძლებლობა ასეთი გადასვლისა უზრუნველყოფილი იყო იმ სოციალ-ფსიქოლოგიური ნათესაობით, რომელიც აახლოვებდა ერთმანეთთან ერთისადაიმავე ფეოდალური კლასის ორ ფრთას—სასულიეროსა და საეროს. განვიხილოთ ჯერ ეპოსი, სასულიეროსი ჰაგიოგრაფია და საეროსი საგმირო-სამიჯნურო პოემები. ჰაგიოგრაფიის „სულიერი“ გმირი პოემებში საერო, ამქვეყნიურ გმირად ქცეულა. მართლაც, როგორია კომპოზიციური შაბლონი ჰაგიოგრაფიული თხრობისა? ის ოთხი ელემენტისაგან შესდგება:

1. „წმიდანი“ ჯერ კიდევ ბავშობაში იჩენს სულიერ სიმშენიერეს და ისეთს თვისებებს, რომელნიც განასხვავებენ მას ამხანაგებისაგან და მოასწავებენ მის სულიერ გმირობას მომავალში (მაგალითად, შუშანიკი იყო „მოშიში ღმრთისაი სიყრმიტგან თვისით“), ასევეა პოემებშიც: ესათუის პირი ჯერ კიდევ ბავშობაში იჩენს არაჩვეულებრივს თვისებებს, რომელნიც გვიჩვენებენ, რომ ის მომავალში მართლაც არაჩვეულებრივი გმირი იქნება. ასე, მაგალითად, ტარიელი ამბობს თავის თავზე:

„ხუთისა წლისა შევიქენ მსგავსი ვარდისა შლილისა,
ჭირად არ მიჩნდა ლომისა მოკვლა, მართ ვითა სირისა“.

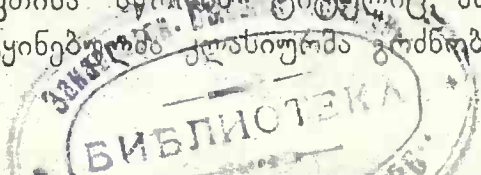
„ებურთაობდი, ვთამაშობდი, ვით კატასა, ვხოცდი ლომსა“.

2. დავაუკაცებული „წმიდანი“ ნამდვილი „სულიერი გმირი“ და „ზეკაცია“. ის ებრძვის და სძლევს ხორცს და სხვადასხვა ხასიათის ცთუნებას ამ ქვეყნად, ეშმაკს, რომელიც მას ხშირად ზილულად, ადამიანის თუ რომელიმე ცხოველის სახით ეჩვენება, და ისეთს სასწაულებს ასრულებს, რომელნიც მას ბუნების კანონებზე მაღლა აყენებენ. ასევეა პოემებშიაც: ტარიელი ამბობს: „მოვიწიფე, დავემსგავსე მზესა თვალად, ლომსა ნაკვთად“, მისი გმირობა პოემით ხომ ყველასათვის ცნობილია, ანდა „ამირან-დარეჯანიანის“ გმირობისა: რა დაბრკოლებებს არ ებრძვიან და არ სძლევენ ისინი ლომების, დევების, გრძნეულების, გველშაპების და სხვ. სახით? არას. ვამბობ მორალური ხასიათის დაბრკოლებათა შესახებ, რომელნიც პოემათა გმირობის შიზნის მიღწევაში წინ ეღობებიან. ერთი სიტყვით, ისინი ნამდვილი „ზეკაცებია“, მათ მიერ ჩადენილი „საქმენი საგმირონი“ ისეთივე ფანტასტიკაა, როგორც „წმიდანების“ სასწაულები.

3 „წმიდანის“ ამქვეყნიური ცხოვრება წარმოადგენს განუწყვეტელს „სამსახურს“ ღვთისადმი და შეუწელებელ ერთგულებას, მისი სიყვარულისათვის ის ითმენს და იტანს ათასგვარ ასკეტიკურ ღვაწლსა და შრომას, ის ნამდვილი „მიჯნურია“ ღვთისა და მისი აგენტების (განსაკუთრებით ღვთისმშობლის); მათთვის ბნედევა, მათთვის კვდომა წმიდანებს მიერეკება უდაბნოებისაკენ, სადაც მრავალი მათგანი ათეული წლებით ცხოვრობს ისე, რომ ადამიანის სახეს ვერ ხედავს, და სადაც ისინი შეუწელებლად „ალტობენ ცრემლითა თვისითა სარეცელსა თვისსა“. მოვიგონოთ ვეფხისტყაოსნის, ამირანდარეჯანიანის, ვისრამიანის და სხვა სატრფიალო თხუზულებათა გმირები, მათი მიჯნურობა, რაინდული სამსახური და თავდადება სატრფოსათვის, მათი ველად გაჭრა, სულთქმა-ოხვრა და ცრემლშეუშრობელი ტირილი, რომ მსგავსება ნათელი გახდეს.

4. სულიერი გმირი—„წმიდანი“ ან მსხვრბლად ეწირება თავის მიზანს,—მოწამებრივს სიკვდილს ითმენს, ანდა ხანგრძლივი გაჭირვებულ-შევიწროვებული ასკეტიკური ცხოვრების შემდეგ ბუნებრივი სიკვდილით კვდება, მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ის კეთილს ბოროტზე ამარჯვებინებს, სულს ხორცზე, საიქიოს სააქაოზე. ასევეა პოემებშიც: როგორც არ უნდა იყოს ბოლო გმირებისა, ისინი მიზანს ახწევენ და ბოლოსდაბოლოს ამბობენ: „ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია“. ვისაც საფუძვლიანად შეუსწავლია ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა და მუშტრის თვალთ უკითხავს ჩვენი ჭაგმირო-სამიჯნურო პოემები, მისთვის უდავოა ერთობა აღნიშნული ოთხი ელემენტისა.

ეხლა განვიხილოთ ლირიკაორისავე სტილისა, სასულიეროში ჰიმნოგრაფია და საეროში ხოტბითი პოეზია. სასულიერო ჰიმნოგრაფიას, წარმოდგენილს, მაგალითად, აბო ტფილელის „ქებასა“ და მეათე საუკუნის ქართველ გამომეტყველთა ჰიმნებში, სამი კომპოზიციური შაბლონი ახასიათებს: 1) ავტორის მიერ თავისი უღირსობისა და არარაობის აღიარება, 2) შესხმა და ქება ამათუიმ „სულიერი გმირისა“ (წმიდანისა), აღნიშნვა მისი სიდიადე-ბუმბერაზობისა და აღსარება ჰიმნოგრაფისა, რომ მას არ ძალუდს ღირსეულად შეამკოს ის; 3) შესხმა და ქება ღვთისა, რომელიც არის ბრძენი, კეთილი, უხვი და სხვა ატრიბუტებით შემკული, რომელსაც ყველა, დიდი და პატარა, უნდა ემორჩილებოდეს. აბსოლიუტიზმის ძლევა-მოსილმა მსვლელობამ ქართველ მონარქებს სიცოცხლეშივე მიანიჭა არათუ ავტორიტეტი „მესიის მონათა“ (მწმიდანის), არამედ „ღვთისა სწორის“ ტიტულიც. ამიტომ საკვირველი არ არის, რომ აღტყინებულმა კლასიურმა გრძნობამ გამოხატულა

პოვა ენაწყლიან, ყალბპათოსიან ხოტბებში, რომლებშიც მოცემულია ყველა ზემოჩამოთვლილი ელემენტები სასულიერო ჰიმნოგრაფიისა; დასამტკიცებლად საკმაო დასახელებულ იქნეს ე. წ. „აბდულ-მესია“ და „თამარიანი“.

მე მოვხაზე ზოგადად ის ნიადაგი და გზები, რომელზედაც და რომლებითაც აღმოცენდა და წარმოიშვა ჩვენში საერო მწერლობა. მაგრამ ყველაფერი ეს კიდევ არ კმაროდა, რომ საერო ლიტერატურას ფეხი მოედგა აქ. უკანასკნელი ვერ აღმოცენდებოდა და განვითარდებოდა გარეშე იმ გავლენისა, რომელიც მოიპოვა ჩვენს მწერლობაზე მეცხრე-მეათე საუკუნიდან აღორძინებულმა ახალ-სპარსულმა ფეოდალურმა ლიტერატურამ. მართალია, გარეშე გავლენა საზოგადოდ ფაქტორია და არამიზეზი, ამიტომ მისი მნიშვნელობა არ უნდა იქნეს ხოლმე გაზვიადებული, მაგრამ არის შემთხვევა, როდესაც მასაც გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, და ასეთი შემთხვევა ჩვენ გვაქვს სწორედ ქართული საერო მწერლობის განვითარებაში. მართლაც, რატომ ბიზანტიაში, მაგალითად, არ შეიქნა საერო ლიტერატურა ისეთი ხასიათისა, როგორც ჩვენში? ბიზანტია, საქართველოსთან შედარებით, არც ეკონომიურად და პოლიტიკურად ყოფილა ნაკლებად დამოუკიდებელი, არც ფეოდალურ წინააღმდეგობათაგან თავისუფალი, არც კულტურულ განვითარებას მოკლებული; ის ამავე დროს სამშობლოა იმ ნეოპლატონიზმისა, რომელმაც, როგორც დავინახეთ, მოამზადა გზა სასულიერო მწერლობის საეროში გადასვლისა ჩვენში. მიუხედავად ყველა ამისა, მან, ბიზანტიამ, საერო მწერლობა ვერ შექნა, იმიტომ, რომ ის მოკლებული იყო ისეთს გავლენას, რომელიც ჩვენში სპარსულ კულტურას, ფილოსოფიას და ლიტერატურას ჰქონდა. გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სპარსული ფეოდალური ლიტერატურის გავლენა ქართულ ლიტერატურაზე კლასიური ფსიქოიდეოლოგიის ნათესაობის ნიადაგზე ხდებოდა.

ნათქვამიდან ნათელი უნდა იყოს, რომ მეათე საუკუნეზე ადრე საერო მწერლობა ჩვენში ვერ დაიწყებოდა; საქმე ისაა, რომ მე-10 საუკუნემდე ამ მწერლობის აღმოცენებისათვის არც სოციალ-ეკონომიური ბაზა არსებობდა, არც ფაქტორი ახალი სპარსული ლიტერატურის სახით. ცნობილია, რომ უკანასკნელი, ახალი სპარსული ლიტერატურა, რომლის ნიშნები მე-9 საუკუნეში ჩნდება, როგორც ფაქტი, მეათე საუკუნიდან გვევლინება. მართალია, მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებში, როდესაც ვერ არც სოციალ-ეკონომიური ბაზა გამტკიცებული, არც ფაქტორი მწვავედ საგრძნობი, ჩვენში

ბატონობა ჯერ კიდევ სასულიერო მწერლობას ეკუთვნის, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ საერო მწერლობა მე-12 საუკუნის დამდეგამდე არ არსებობდა, როგორც ამდებან ფიქრობდენ და ზოგიერთები დღესაც ფიქრობენ. საერო მწერლობის არსებობა მე-12 საუკუნეზე გაცილებით ადრე, არა ტრადიციებისა და ელემენტების სახით მხოლოდ, როგორც ჩვენ ამდებან ვუჩვენებდით (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტ-ის ისტორია, II, 4-9), არამედ როგორც გარკვეული და ჩამოყალიბებული მიმდინარეობისა, ნათელი გახდება, თუ ერთს გაუგებრობას დავახწევთ თავს. როდესაც საერო მწერლობას მე-12 საუკუნიდან იწყებენ, ალბათ იმ ფაქტიდან გამოდიან უმთავრესად, რომ უადრესი ძეგლები ამ ლიტერატურისა, — ამირან-დარეჯანიანი და ვისრამიანი, — მეთერთმეტე საუკუნის გასულზე ადრე ვერ შემოვიდოდა ჩვენს მწერლობაში. მაგრამ ეს ძეგლები წარმოადგენენ უკვე მეორე საფეხურს საერო ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში, ე. წ. რაინდული ლიტერატურის ძეგლებს, პირველი საფეხური კი მისი მოცემულია მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებში ეპიურ-ფეოდალური ლიტერატურის სახით. ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან, ქართველთა ეროვნულ-პოლიტიკური ფიზიონომიის „დადგინების“ ხანაში, უამრავი ლეგენდები, თქმულებები და საგები იქმნებოდა ამათუ-იმ ისტორიული თუ ნახევრადისტორიული პირის შესახებ, რომელსაც რაიმე ღვაწლი მიუძღოდა აღნიშნული დადგინების პროცესში. მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებში, როდესაც მთლიანი საქართველოს „დადგინების“ პროცესი წარმოებს, დაწყებული ამ თქმულებათა ლიტერატურული დამუშავება, რომელიც წარმოადგენილია ლეონტი მროველის სახელით ცნობილს „მეფეთა ცხოვრებაში“. ეს ძეგლი იმდენად ისტორიული ნაწარმოები არაა, რამდენადაც თავისებური *chanson de geste* ქართველებისა, რომელშიაც მოცემულია ცდა ლეგენდარულ „საქმეთა საგპიროთა“ ფეოდალურ გემოზე გადამუშავებისა. ამირან-დარეჯანიანის ყაიდაზე მოხაზული სურათი ჰაოსიანთარგამოსიანთა ომისა, ფარნავაზისა, მირვანისა, არშაკისა, აღორკისა, სუმბატ ბიერიტიანისა, ფარსმან ქველისა, ამაზასპისა, მირიანისა და სხვათა მრავალთა, განსაკუთრებით კი ვახტანგ გორგასლანისა, — ლეონტის შრომას ჰხდის ქართველების „მეფეთა ეპოპეად“, მსგავსად მე-11 საუკუნის ფრანგთა *Epopée royale*-სა იმაში ასახულია ფოდალიზმის ეპოქა, რომელიც უშუალოდ უსწრებს წინ რაინდობას. სამშობლოსა და სარწმუნოებისათვის თავისდადება, ბრძოლა უცხო ტომთა, განსაკუთრებით კი „ურჯულოთა“ წინააღმდეგ, პატივისცემა და „სამსახური“ სიუხერენისადმი, გრძობა ძმური მეგობ-

ბრობა-ერთგულობისა და შეგნება მეომრის დანიშნულებისა,—აი
დამა ხასიათებელი თვისებანი ამ ეპოპეაში გამოყვანილი გმირებისა;
ქალსა და ქალისადმი სიყვარულს მასში ჯერ აღვილ არ აქვს. მე-12
საუკუნიდან, როდესაც სახელმწიფოებრივი ცხოვრება აბსოლუტიზ-
მის გზაზე დგება და რაინდთა ინსტიტუტი ყალიბდება თავისი კორ-
პორატიული ეთიკეტითა და წოდებრივი ტრადიციებით, ჩნდება
რაინდული რომანი, რომელშიაც რაინდული კურტუაზია, ქალი და
სიყვარული მთავარი სტიმულია მამაცობისა და წყარო საგმირო
საქმეებისა. ამიერიდან საერო მწერლობა გარკვეული, მტკიცე სახის
ფაქტია, რომელიც მთელი პერიოდის სიგრძეზე გაბედული ნაბიჯით
მიდის წინ.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს ორი სტილი, საერო და სასუ-
ლიერო, მშვიდობიან ურთიერთობასა და კეთილმეზობლურ გან-
წყობილებაში იყვნენ ერთმანეთში; ცხადი თუ ფარული ანტაგონიზ-
მი, რომელიც არსებობდა მათს მასაზრდოებელ სოციალურ წრეთა
შორის, რასაკვირველია, აქაც იჩენდა ხოლმე თავს და შესაფერ
გამოძახილს ჰპოულობდა. 1) მე-11 საუკუნის გასულს, როდე-
საც საერო მწერლობა სავსებით ჩამოყალიბებულ ფაქტად
გვევლინება, სასულიერო მწერლობამ, თავისი ბატონობისა და
განმტკიცების მიზნით, საერო მწერლობის დისკრედიტიზაცია გა-
ნიზრახა: ლეონტი მროველის პირით მან საერო პოეზია, როგორც
„მუსიკობის“ ერთერთი დარგი, ცოდვად, სიძვა-მრუშობად და ღვთის
„მცნების გარდახდომად“ გამოაცხადა. ერთ-ერთს აპოკრიფულს
თხზულებაში, რომელიც ლეონტის მეოხებით შემოვიდა ჩვენს
მწერლობაში და უდიდესი გავლენა მოიპოვა აქ, ნათქვამია: „ძენი
სეთისანნი გარდახდეს მცნებასა და ისწავეს სიმღერა და ამათ გამო-
აჩინეს ქნარი, ებანი და ბობლანი და სტვირი და ნესტვი და ყოველი
სახეობა განამრავლეს... და ესმოდა ხმა დედათა, რომელნი უკანა
შეუხმობდნენ მამათა სიმღერასა... მაშინ სდევედეს დედანი უკანა მა-
მათა ურცხვინოდ, ისიძვიდეს და იმრუშებდეს ურთიეთას განცხადე-

1) მას ზგმდეგ, რაც ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ამ პერიოდში ცხოველი
სარწმუნოებრივი გრძობა არამც თუ არ გამოიხატებდა, პირიქით — გულსხმობ-
და კიდევაც საერო ლიტერატურას, რომ უკანასკნელი კანონზომიერი განვითარე-
ბა სასულიერო მწერლობისა,—იჭნება ვისმე ეუცხოვოს ფაქტი მათ შორის ბრძო-
ლისა; მაგრამ ეს იმდენად საუცხოვო და გასაკვირვი, რამდენადც შემდეგ
მოვლენა: ჩვენ ვიცით მაგალითად, რომ სოციალიზმი, რომელსაც გულსხმობ-
კანონზომიერი განვითარება კაპიტალიზმისა და რომელიც მია წიალში ისახება,
დგება ობიექტად გააფთრებული ბრძოლისა და დევნისა კაპიტალიზმის მხრივ.

ბულად... სხდეს და იმღერდეს სტვირითა და ბობლნითა და ნესტვითა და ებნითა, და ხმა აღტეხისა ისმოდა ჰაერთა ზედა“ (დაბადებისათვის ცისა და ქვეყნისა, ქართ. ცხოვრება, მარიამ დედოფ. გვ.801-802), როგორც ჩანს, ისარი სატრფიალო-სამიჯნურო პოეზიის წინააღმდეგაა უმთავრესად მიმართული. ამ თეორიაში უნდა ვეძიოთ დასაწყისი იმ შეხედულებისა, რომელიც გარკვეულს ლიტერატურულ წრეებში შემუშავდა ჩვენში და რომელმაც სატრფიალო-სამიჯნურო პოეზია აღიარა „სპარსთა ზღაპრობად, არაკობად და გოგობიკობად“, „უსარგებლო თქმულებად“ და „ცუდად ლაყფობად.“ და, თუ მან ვერ მოსპო „წიგნები საერონი, სამღერელად და საღაღობელად მსმენელთათვის თქმულნი“, თუ მან ვერ მოაშთო საერო ლიტერატურული შემოქმედება, ეს ალბათ იმიტომ, რომ ცხოვრებამ ამავე შეხედულებაში პრევა საძრომი ხვრელი და თავის გასამართლებელი ფორმულიროვკა: სატრფიალო - სამიჯნურო, საგოგო-ბიჭოთხულებების წერა და თქმა შესაძლებელია ურჯულო სპარსეთში, კითხვა კი მათი, დედანში თუ დარგმანში, დანაშაულად არ უნდა ჩაითვალოს თუგინდ ქრისტიანი ქართველებისათვის. საფიქრებელია, რომ ვეფხისტყაოსანს მარტო ვახტანგ მეექვსის ეპოქაში არ სთარგმნიდენ სამეძაოდ; ეს ტრადიცია, უეჭველია, ძველია, და ამ თვალსაზრისით სავსებით გასაგები ხდება პროლოგის სიტყვები, ვისაც არ უნდა ეკუთვნოდენ ისინი: „ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები, ვპოვე და ლექსად გარდავთქვი.“ ყოველ შემთხვევაში აღნიშნული თეორიის გავლენაში უნდა ვეძიოთ ახსნა იმ გარემოებისა, რომ იშვიათია ჩვენს ძველ საერო მხატვრულ ლიტერატურაში ისეთი მწერალი, რომელიც ბოდის არ იხდიდეს და მოტყევებს არ თხოულობდეს წერისათვის და რომელიც თავის ნაშრომს, არამც თუ ორგინალურს, სპარსულიდან ნათარგმნსაც კი, ამათუიმ სახით ნაძალადევად არ ამკობდეს სასულიერო-ქრისტიანული ეპენტებით.

III. ბატონ-ყმური ფეოდალიზმის პერიოდი

(ფეოდალური მონარქიის რღვევის ხანა)

მესამე პერიოდი ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიისა, რომელიც მეცამეტე საუკუნის სამოციანი წლებიდან მეთექვსმეტე საუკუნის დამლევამდე გრძელდება, ემთხვევა იმ ხანას, როდესაც მეორე პერიოდის „პატრონი“ „ბატონად“ და „პატრონ-ყმური“ ურთიერთობა „ბატონ-ყმურად“ იქცევა. ეს არის პერიოდი ფეოდა-

ლური მონარქიის თანდათანობითი რღვევისა და საბოლოოდ დაშლისა; ამ ხანას მე გამოვეყოფ ცალკე პერიოდად არა იმიტომ, რომ მას მოეცეს ჩვენი მწერლობისათვის რაიმე ახალი მიმართულება და ახალი იდეები, გაემდიდრებოს ის ახალი და მნიშვნელოვანი ორიგინალური ნაწარმოებით ანდა შეექმნას ახალი კულტურულ-ლიტერატური ცენტრები, არამედ სულ საწინააღმდეგო მოვლნათა მიზეზით; ეს არის პერიოდი მწერლობის დაკნინების და დაცემისათუ წინა-პერიოდი ამ მწერლობისა იყო კლასიკური ხანა მისი ზრდაგანვითარებისა, ეს, მესამე პერიოდი, შეიქნა კლასიკური ხანა მისი დაქვეითებისა. ამ მოვლენის მიზეზად უნდა ჩაითვალოს სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების უსაზღვრო დაცემა და დაკნინება, შეიძლება ითქვას, განადგურება. რამ განიოწვია ეს უკანასკნელი? მე უკვე აღვნიშნე თავის ადგილას, რომ საქართველოს ისტორიის ბრწყინვალე ხანა მეორე პერიოდში შექმნილი იყო იმდენად არა საკუთარი საწარმოო ძალთა განვითარებითა და ექსპლოატაციით, რამდენადაც ძლევა-მოსილი ომებით შემოტანილი სამხედრო ალაფითა და დაპყრობილი ქვეყნებისაგან ხარკის აღებით. ასეთ საფუძველზე დამყარებული „ბრწყინვალეობა“ ეფემერული გამოდგა, რაც ცენტრალური აზიიდან ისტორიის ასპარეზზე მონღოლების სახით ახალი სამხედრო ძალის გამოჩენამ გამოაშკარავა. როდესაც მონღოლთა დამპყრობელობითი ტალღა საქართველოს საზღვრებს ეხეთქა, ევოლუციური მონარქიის კედლები მძლავრად შეინძრა, ხოლო როდესაც ეს ახალი ძალა აქ საბოლოოდ დამკვიდრდა და თავისი ეკონომიური პოლიტიკის კარნახი დაიწყო, ამ მონარქიისაგან თითქმის აღარაფერი დარჩა. მონღოლების ბატონობამ მოშალა სახელმწიფოებრივი აპარატი, რომელიც მერე აღარ გამთელებულა. შემდეგს რღვევასა და განადგურებას ხელს უწყობდა განუწყვეტელი რბევა ქვეყნისა სპარსელების და ოსმალების მიერ, რომელთაც მეთექვსმეტე საუკუნეში საბოლოოდ გაინაწილეს იგი: აღმოსავლეთ-საქართველოში დამკვიდრდენ სპარსელები, დასავლეთში კი ოსმალები. პოლიტიკურ განადგურებას შედეგად მოჰყვა ვაჭრობის ჯერ შესუსტება, მერე კი, მე-15 საუკუნის ნახევრიდან, როდესაც ოსმალებმა, ბიზანტიის დაპყრობის შემდეგ, შავი ზღვა ჩაკეტეს და საქართველო მსოფლიო სავაჭრო გზებს ჩამოაშორეს, სრული თითქმის შეჩერება და მოღუწება. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ვაჭრობა და სავაჭრო კაპიტალი ჩვენში წარმოადგენდა ცენტრალისტურ ძალას, რომელმაც ხელი შეუწყო აბსოლუტური მონარქიის შექმნას. როდესაც ეს ძალა მოისპო, მოისპო ცენტრალური ხელისუფლებაც და ქვეყანა მის შემადგენელ ფე-

ოდალურ ერთეულებად დაიყო; უკვე მეთექვსმეტე საუკუნის ნახევარში საქართველო გაყოფილია ოთხ სამეფოდ: ქართლი, კახეთი, სამცხე-საათაბაგო და იმერეთი, რომელშიაც საუკუნის გასულისათვის ოთხი ნახევრად დამოუკიდებელი სამთავროა: ოდიში, გურია, აფხაზეთი და სვანეთი. ერთი სიტყვით, ქვეყანა დაბრუნდა იმ მდგომარეობაში, რომელშიდაც ის იმყოფებოდა მეორე პერიოდის დასაწყისს მომენტში. ამ ფეოდალურ ერთეულებში, რომელთა სათავეში ნომინალურ მეფეებს და მეთაურებს ვხედავთ, დაიწყო თავაშვებული თარეში დიდგვარიანი ფეოდალებისა, რომელნიც გამუდმებით ებრძვიან, არბევნენ და აწიოკებენ ერთიმეორეს და მეფეებს, მეფეები კიდევ ერთმანეთსა და ფეოდალებს. ყველა ესენი იმას სცდილობენ, რომ ერთიმეორეს ორმო ამოუთხარონ ფეხქვეშ და, რაც შეიძლება, მეტად ასიაშოვნონ აღმოსავლეთის დესპოტებს. პოლიტიკური პასივობა, ინტრიგანობა, დესპოტთა წინაშე ეფემერულ უფლებათა შენარჩუნებისათვის მლიქვნელობა და სამარცხვინო მუხლთდრეკა, პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი რენეგატობა,—აი დამახასიათებელი თვისება ამ ეპოქის მესვეური ფეოდალური კლასისა. ვაჭრობის განადგურებამ გამოიწვია ქალაქების დაცარიელება და მათი რიცხვის შემცირება, ამასთან ერთად საქალაქო ცხოვრების მოდუნება. გაბატონდა კიდევ კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობა, მისი სიმძიმე კისერზე დააწვა განსაკუთრებით გლეხებს, რომელნიც, როგორც ზემოთ იყო შენიშნული, ამ პერიოდში ებმიან ბატონყმობის მძიმე და აუტანელ უღელში და უსაშინელესი ექსპლოატაციის საგნად ხდებიან ცხოვრების სხვა საშუალებას მოკლებული ფეოდალების ხელში. ეპოქის მიერ შემდეგში წამოყენებული ლოზუნგი—„ყმის ყველა ბატონისა არის“, თავისუფლებას უსპობს გლეხებს და საბოლოოდ ამაგრებს მათ ბატონის ადგილ-მამულსა და პიროვნებას. ეხლა, ამ პერიოდში, თავი იჩინა ახალმა ფორმამ მათი ექსპლოატაციისამ: საწარმოო ძალთა სრულმა განადგურებამ გლეხები მე-16 საუკუნის ნახევრიდან ვახადა საქსპორტო საგნად, მათ ასობით და ათასობით სისტემატიურად ჰყიდიან ტყვედ აღმოსავლეთის შორეულ ქვეყნებში. ამ გარემოებამ, მუდმივ და განუწყვეტელ ომიანობასა და რბევა-წიოკობასთან ერთად, გამოიწვია სოფლების გაპარტახება და მოსახლეობის რიცხვის დაცემა, ერთი სიტყვით—ცხოვრების უშუალო მწარმოებელი მუშახელის შემცირება, რამაც ქვეყანა წარმოუდგენელ გაჭირვებაში ჩააგდო.

რღვევა-შლილობა, რასაკვირველია, ეკლესიასაც შეეხო; გამთიშველმა, ცენტრისაგან მსრბოლმა ტენდენციამ ეკლესიის სფეროშიაც

იჩინა თავი და აქაც დაიწყო მთლიანი ორგანიზმის საეკლესიო-ფეოდალურ ერთეულებად დანაწილება (ქართლი, იმერეთი, სამცხე-საათაბაგო). საზოგადოებრივს შეგნებაში კვლავ გაბატონდა რელიგიური იდეოლოგია; გაჭირვებამ, უბედურებამ და ამ ქვეყნად გამოსავლის უქონლობამ მეორე პერიოდის ლალი, ოპტიმისტური სოფლმხედველობის ნანგრევებზე გაამეფა მწვავე პესიმიზმი, უარყოფა ამ ქვეყნიური ცხოვრებისა და საიქაოს მისტიური სამყაროსაკენ აღმაფრენა. ამას ხელს უწყობდა შეგნებულად ეკლესიაც, რომელმაც მომხდარი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მარცხი ადამიანის ხორციელი ბუნების თავაშვებისა და ცოდვათა გამრავლების შედეგად გამოაცხადა. ქვეყნის აღსასრულისა და მეორეთმოსვლის მოახლოვების მოლოდინში (დროც კი იყო მისი დანიშნული 1397 წელი) ის საზოგადოებას მოუწოდებდა სინანულისაკენ, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ეკლესიისა და მის მსახურთა გავლენისა და მნიშვნელობის გაძლიერება და გადიდება.

ამ პირობებში მოსალოდნელი იყო, რომ სასულიერო მწერლობას ასპარეზი გაეშლებოდა და ის იმ პრიორიტეტს მოიპოვებდა, რომელიც მას ოდესღაც ეკუთვნოდა, მაგრამ ეს არ მოხდა, მისი ზრდა-განვითარების ისტორია, შეიძლება ითქვას, მეორე პერიოდით გათავდა, მას შემდეგ მას სიცოცხლის ნიშან-წყალი აღარ გამოუჩენია არასდროს (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ანტონ კათოლიკოზის შკოლას), განსაკუთრებით ამ მესამე პერიოდში. ეს გასაკვირველიც არაა: კულტურული დონის უმაგალითო დაცემისა და საშინელი შლა-რღვევის პროცესში, როდესაც ადამიანი ფიზიკური არსებობის შენარჩუნებისათვის ზრუნავს მხოლოდ, როდესაც დანგრეული და გაპარტახებულია კულტურული და ლიტერატურული ცენტრები, მწერლობის განვითარებაზე საერთოდ შეუძლებელია ლაპარაკი, განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას სასულიერო მწერლობის შესახებ. ჩვენ ვიცით, რომ მეათე საუკუნიდან ქართული სასულიერო მწერლობა იკვებებოდა მხოლოდდამხოლოდ ბიზანტიური მასალებითა და წყაროებით; ბიზანტიის კულტურულ-ლიტერატურული ენერგია კი მეთუთხმეტე საუკუნის ნახევრიდან, როდესაც ოსმალებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს, სულერთიანად დაიშრიტა და ჩაქრა. წყაროს დახშვის გამო ქართული ლიტერატურული შემოქმედებაც უნდა დახშულიყო და დაიხშო კიდევაც.

რაც შეეხება საერო მწერლობას, საერთო კანონს ვერც ის ასცდა: შეირყა თუ არა, ფეოდალური პარტიკულიარიზმის გაბატონებით, პრინციპი პატრონ-ყმური ურთიერთობისა ყოფილს მონარქიაში.

ჩაქრა თუ არა ბრწყინვალეა აბსოლუტური მონარქის სასახლისა, რომელშიაც უმთავრესად შეფარებული იყო საერო ლიტერატურა, შესუსტდა და დაეცა ეს უკანასკნელიც. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას ამ პერიოდის პირველი ნახევრის შესახებ, მეორე ნახევარში კი, მე-15 საუკუნის მიწურულიდან, იმას დაეტყო ნიშანი ოდნავი მოძრაობისა. მართალია, თავიანთი უზარმაზარი იმპერიის შექმნის გზაზე, ჩინგის-ხანისა და თემურ-ლენგის ურდოებმა, აზვირთებული ტაღლებივით, წაღიეს ყველაფერი, რაც წინ შეხვდა მათ, მაგრამ უშედეგოდ არ ჩაუვლია დაპყობილი ქვეყნებისათვის ამ იმპერიის შექმნას. საუკეთესო ისტორიკოსების პირით (ე. ბროუნი, თ. ლინდერი, ე. ჰერცფელდი, ვ. ბარტოლდი) დღეს მეცნიერებაში აღიარებულია, რომ, რამდენადაც ამათუიმ ერის კულტურული ცხოვრებისათვის მნიშვნელობა აქვს სხვა ერებთან დაახლოვებას და კავშირს, მონღოლთა დამპყრობლობითი პოლიტიკით შექმნილმა ფართე მსოფლიო ურთიერთობის ნიადაგმა აანაზღაურა ისტორიაში ის ზიანი, რაც მათ კაცობრიობას მიაყენეს: ამ ნიადაგზე გაფართოვდა ფარგლები გეოგრაფიული ცოდნისა და ამასთან დაკავშირებით გონებრივი და ლიტერატურული ჰორიზონტი წინააზიისა, რომელიც უშვალოდ გადაეჯაჭვა მატერიკის მთავარ ნაწილს. გაფართოვდა კულტურული სფერო კერძოდ ქართველთა ცხოვრებისაც, ვინაიდან მონღოლთა იმპერიის რკალში მოქცევის შემდეგ ქართველებს უხდებათ მოგზაურობა შორეულს, „უცნაურსა და ყოვლადვე ქართველთა ნათესავისაგან უვალსა გზასა“ (ქართ. ცხოვრ. მარიამის ვარიანტ. გვ. 608), და ეძლეათ შემთხვევა გაიცნონ ცხოვრება, ზნე — ჩვეულება და კულტურა უცხო ქვეყნებისა. ამ შედეგებმა ჩვენში თავი იჩინა უმთავრესად მეთუთხმეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან და უეჭველად ხელი შეუწყო მომავლადვი საერო ლიტერატურის ოდნავ მოსულიერებას. ამასთან ერთად სხვა რამესაც ჰქონდა მნიშვნელობა ამ შემთხვევაში. ეს მოსულიერება იყო შედეგი, ერთის მხრით, ეკონომიური ძალების უკანასკნელი დაჭიმვისა ალექსანდრე დიდის (1412—1442) დროს, რომელმაც თანამედროვეთ დაანახვა აჩრდილი ყოფილი მონარქიისა, ხოლო მეორე მხრით, აღმოსავლეთ-სპირსეთში მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარში ჰერატის შკოლის ჩამოყალიბებისა, იმ შკოლისა, რომელიც აღმდგენელია სპარსული კლასიკური ლიტერატურის ტრადიციებისა და ტონის მიმცემი შემდეგიდროის სპარსული და მთელი მაჰმადიანური აღმოსავლური ლიტერატურისა. შეუძლებელია გამოძახილს ამ ლიტერატურული მოძრაობისას, რომელმაც მოიცვა აღმოსავლეთი ჩინეთიდან და ინდოეთიდან მოყოლებული ადერბეიჯანისა და მცირე აზიის

(რუმი) საზღვრებამდე, ჩვენამდინ აცრა მოელწია და ასეთუისუ თავი არ ეჩინა მიძინებულს ქართულს მწერლობაშიაც. განსაკუთრებით სეფევიდების დროიდან, როდესაც, საქართველოს სპარსეთის პოლიტიკურ სფეროში მოქცევის გამო, ამ ორ ქვეყანას შორის უშუალო ურთიერთობა დამყარდა კვლავ; მაგრამ მოძრაობის ნიშანი, რომლის შესახებ ჩვენ ვლაპარაკობთ, იმდენად უმნიშვნელო, სუსტი და მინიმალურია, რომ ოდნავადაც არ ეწინააღმდეგება მთლიანად ამ პერიოდის დახასიათებას როგორც „დაცემის“ და „დაკნინებისას.“ ის გამოიხატება სპარსული ფანტასტიური საგმირო-სამიჯნურო ეპოსის მოტივების ულაზათო „რუსთველური“ შაირით გადამღერებაში. ვინაიდან წელში გატეხილი საზოგადოებრივობა თხოულობს გამამხნეველ მოტივებს მწერლობაში, ამიტომ მთავარი ლიტერატურული ჟანრი ეპოქისა არის საგმირო ეპოსი, წარმოდგენილი „მეფეთა წიგნის“ ვერსიებით. რომანტიული ეპოსი წარმოდგენილია ვეფხისტყაოსნის დამატება-გაგრძელებით; თუ ამას დაუმატებთ უცნობი მთარგმნელის „იოსებ-ზილიხანიანს“ (თუ ის ამ ეპოქისაა მართლა და არა უფრო გვიანის), სავსებით ამოწურული იქნება ამ პერიოდის საერო ლიტერატურული პროდუქცია.

IV. ფეოდალიზმის დეკადანსის პერიოდი

(ბურჟუაზიული რენესანსის განთიადი)

მეოთხე პერიოდი ძველი ქართული მწერლობისა, რომელიც ფეოდალიზმის დეკადანსს ემთხვევა, გრძელდება მე-17 საუკუნის დამდეგიდან მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრამდე. ჯერ მისი მოცულობის შესახებ. მე-16 საუკუნის გასულისათვის, როდესაც მეფის გვარეულობის შტოებს ჩამოერთვა უფლება ტახტის ძიებისა, შეიძლება ითქვას, დამთავრდა პროცესი ყოფილი მონარქიის შინაგანი რღვევისა და მისი ფეოდალურ ერთეულებად დანაწილებისა. მე-17 საუკუნიდან, იმ მიზეზთა გამო, რომელთა შესახებ ქვემოთ იქნება ლაპარაკი, იწყება პროცესი თვით ფეოდალური სტრუქტურის თანდათანობითი რღვევისა (ეს არ უნდა აურიოთ ფეოდალური მონარქიის რღვევას, რომლის შესახებ წინაპერიოდში ვლაპარაკობდით; ფეოდალური მონარქიის რღვევა არამცთუ არ ნიშნავს ფეოდალური სტრუქტურის რღვევას, პირიქით ხელს უწყობს მის გამტკიცებას). ამთავად მეტს ყურადღებას თხოულობს ჩვენგან მეორე მიჯნა ამ პერიოდისა:

ჩვენ, რომელნიც მიჩვეულნი ვართ პერიოდებად დაყოფისას ქრონოლოგიური პრინციპით ხელმძღვანელობას (ძველი, საშუალო, ახალი, უახლესი), მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის მწერლობის მოქცევა მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეთა მწერლობასთან ერთს რკალში, ალბათ, გაგვაკვირვებს და გვეხამუშება კიდევ. ეს იმიტომ, რომ მე-19 საუკუნიდან იწყება ახალი, როგორც იტყვიან, ევროპიული, ხანა ჩვენს ცხოვრებაში, და ამ ხანის მწერლობასაც, ამიტომ, ახალს ვუწოდებთ. მაგრამ აქ გასაკვირვი არაფერია.

საქმე ისაა, რომ ახალი, ევროპიული ხანა, რომელზედაც მიუთითებენ, იწყება ნამდვილად და არსებითად მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, პირველი ნახევარი მისი კი უშუალო გაგრძელებაა წინა ხანისა. აი რას ამბობს ამის შესახებ ამხ. ფ. მახარაძე: „მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში საქართველომ განიცადა ღრმა ცვლილებანი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ხასიათისა. ის, რაც საუკუნეების განმავლობაში უცვლელად და შეურყევლად რჩებოდა, ამ საუკუნეში ძირიანად შეირყა და სრულიად სხვა სახე, სხვა ფერი მიიღო, საქართველოს ყოველი სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წყობილება, აგებული ბატონ-ყმურ და ფეოდალურ ნიადაგზე, მეცხრამეტე საუკუნის განმავლობაში სამუდამოდ დაინგრა. ეკონომიურმა წარმატებამ შექმნა ახალი ხანა, საიდანაც იწყება ქართველი ხალხის გამოსვლა თანამე-

დროვე მოქალაქობრივი ცხოვრების სარბიელზე. უნდა ვთქვათ, რომ ამ ცვლილებამ თავი იჩინა მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან. პირველს ნახევარში ჩვენ ვხედავთ განწირულს, მაგრამ ჯერ კიდევ საკმაოდ მძლავრ ფეოდალურ კლასს — თავადაზნაურობას. ბატონ-ყმობა, ნატურალური მეურნეობა, კუთხური ან კარჩაკეტილი ცხოვრება ჯერ კიდევ თავის ძალაშია. ძველი სამეფოები და სამთავროები კარგა ხანია მოისპო, მაგრამ წინანდელი დაყოფა არსებითად ისევ არსებობს: იმერეთი, სამეგრელო, გურია, ქართლ-ჯახეთი, თითოეული მათგანი ისევ თავისთვის ცხოვრობს, კარდახშული, განცალკევებული... ამ შავზნელი სურათის შეცვლა იწყება მეორმოცდაათე-მესამოცე წლებიდან“ (საქართველო მეცხრამეტე საუკუნეში, ჟურნალი მნათობი 1926 წ. № 2, გვ. 154 — 155).

მართალია, მე-19 საუკუნის დამდეგს საქართველოს ფეოდალურმა კლასმა დაკარგა პოლიტიკური უფლება, მაგრამ მხოლოდ ქართლ-ჯახეთში, საერთოდ კი პროცესი პოლიტიკური ლიკვიდაციისა სამოციან წლებამდე გრძელდება: იმერეთი საბოლოოდ შემოერთებულ იქნა 1815 წელს, ჯავახეთი, სამცხე და ფოთი 1829 წ., გურია 1839 წ., აფხაზეთი 1864 წ., ხოლო სამეგრელო 1867 წ. ამასთან ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ პოლიტიკური ძალა-უფლების შებღალვას ქართული ფეოდალური კლასი პასიურად არ შეხვედრია: ნაწილი ბატონიშვილებისა და დიდი ფეოდალებისა ნაცადი ფეოდალური ჯიუტობით და შეურიგებლობით ებრძვის ახალს ცენტრალურ ხელისუფლებას და საუკუნის პირველს ნახევარში მთელს რიგს აჯანყებებისას აწყობს მის წინააღმდეგ. უნდა გვახსოვდეს აგრეთვე ისიც, რომ ფეოდალურმა კლასმა პოლიტიკური ძალა-უფლება დაკარგა არა აბსოლუტურად: ჩვენ ვიცით, რომ მაშინდელს რუსეთის იმპერიაში თვითმპყრობელ ბიუროკრატიას ტახტის ბურჯად ისევ ფეოდალური კლასი ჰყავდა მიჩნეული და მართვა-გამგეობის აპარატიც უმთავრესად მას ჰქონდა ჩაბარებული. ამ მხრივ არც ქართული ფეოდალური კლასი შეადგენდა გამონაკლისს; ამას ამტკიცებს „ჩინ-ორდენებისა“ და „აპელატების“ ძიება, რამაც აზარტული ხასიათი მიიღო საუკუნის პირველსავე ნახევარში. ამან დააჩქარა პროცესი ფეოდალური კლასის სამეფისკრო მსახურეულ არისტოკრატიად ქცევისა, რომლის ნიშნებს მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ერეკლე მეფის დროიდან, მკვეთრად ვამჩნევთ. როგორც უნდა იყოს, პოლიტიკური მდგომარეობის შეცვლის ლიტერატურაში კრიზისი არ გამოუწვევია; ცნობილია, რომ პოლიტიკის შეცვლის შემდეგ ლიტერატურა ინერციულად კიდევ შეიძლება განაგრძობდეს მსვლელობას წინანდელი გზით, მისი კურსის შეც

ისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა სოციალ-ეკონომიური აზრის შეცვლას აქვს, ეს უკანასკნელი კი მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ისეთივე რჩება, როგორც იყო წინასაუკუნეში: იგივე ლებური პარტიკულიარიზმი და კარჩაკეტილობა, იგივე გაბატონებული ნატურალური მეურნეობა, იგივე უღმობელი ექსპლოატაცია გლეხ-საცობისა, წარსული დროის ბატონ-ყმურ ურთიერთობაზე აგებული იმის შესახებ დაწვრილებით იხ. ფ. მახარაძის ზემოდასახელებულ წერილში), იგივე ფეოდალურ-მონარქიული ურთიერთობა, რომლის სქესაც ასეთია: სათავეში დგას უდიდესი ფეოდალი—იმპერატორი და მისი მოადგილე, ისიც დიდმამულიანი ფეოდალი; მათ ქვეშ—თავადები მათი ვიწრო წოდებრივი ორგანიზაციით, რომელშიაც „უჩინო“ და უმამულო აზნაურს არ შეესვლებოდა; თავადებს ქვეშ—აზნაურები, რომელნიც მათი დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლდენ აღმოსავლეთ-საქართველოში 1833 წელს, იმერეთსა და გურიაში კი 1848 წელს; თავადაზნაურთა ქვეშ კი გლეხები, რომელთა „განთავისუფლება“ მხოლოდ 1864 წელს მოხდა. ძველი სოციალ-ეკონომიური ურთიერთობა საუკუნის პირველ ნახევარში ჯერ კიდევ იმდენად მტკიცე იყო, რომ იმ ურთიერთობათა გამომხატველის ვახტანგის კანონების მოქმედება მხოლოდ 1859 წელს იქნა გაუქმებული ჩვენში. ეს ერთი!

მეორე, მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის მწერლობას შეეწინააღმდეგებოდა ვითვალისწინებთ ჩვეულებრივ სამი ადამიანის შემოქმედებით, ისინი არიან: ალ. ჭავჭავაძე, გრ. ორბელიანი და ნიკ. ბარათაშვილი. მკვლევარმა სრულიად არ ვიღებთ მხედველობაში იმ პირთ, -რიცხვი მათი, მისებური ხელნაწერებით, ათეულებს აღწევს, -რომელნიც ამ გარდასახვალ ხანაში ინტენსიურ ლიტერატურულ მუშაობას ეწევიან, რომელთაც ჩვენში, ისე რუსეთში). ნუ დაგვავიწყდება, რომ სამეფო გვარე-

1) აი ეს მწერლები, პირველ რიგში უფრო მნიშვნელოვანნი. ავალიშვილი გიორგი, ბატონიანი დიმიტრი, გვერდუკი იოანე, დავით ალექსიშვილი-მესაიშვილი, რეტიორად სახელდებული, თუმანიშვილები გიორგი და დიმიტრი, იოანე ბატონიშვილი (მისი „კალმასობით“), იონა ხელაშვილი, ლარაძე პეტრე, გაიოზ რექტორი, იორიან ბატონიშვილი, მელიქიშვილი იოსებ, მურატოვი ივანე. მეორე რიგში: ბატონიშვილები ვახტანგ, დავით, აღმასხან, ფანაოზ, ბაგრატი, თეკლე, მარიამ, ქეთევან და გრიგოლ, ბარათაშვილები ბარბიშ, ხაალ და ბარამ, ბეჟუთაშვილი ღვთისწყალობა, გულქანოვი მეღვთა, ელისთავი ელიზბარ, მაკაევი სვიმონ, მუჭრიბოვი იოსებ, ფერხანოვი სტეფანე. ქობულაშვილები დავით, ოთარ და თამაზ, თუმანიშვილები დავით და პავლე, წინამძღვრიშვილი სვიმონ, ფოროლოვი გოდერძი, დოლაშვილი სოლომონ, რანჭაძე სოლომონ და სხვა. განა შეიძლება გამართლებულ ქნეს, როდესაც მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის მწერლობის მიმოხილვისას დაპარაკობენ მხოლოდ ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის და ნიკ. ბარათაშვილის შესაბამის, ჩამოთვლილ მწერლებს კი, რაგანდ ვაიგოები არ იყვნენ ისინი, სავსებით უფლიან გვეჩვენებ? ამ მწერალთა მუშაობასთან დაკავშირებით ვინ იცის როგორ გააქმდებოდა სამი ზემოდასახელებული პოეტის შემოქმედება?

ულობა, რომლის წევრნი, იშვიათი გამონაკლისით, ყველა მონაწილეობას ლებულობდა ლიტერატურაში, მთლიანად გადაბარებულ იქნა რუსეთში; მათ, ნებით თუ უნებლიეთ, მიჰყვა თითქმის მთელი კულტურული ძალა ქართველებისა (განმეორდა ვახტანგ მეექვსის დროინდელი ამბავი), გამრავლებული შემდეგში მრავალრიცხოვან აჯანყებათა მსხვერპლით. ამ, ჩვენთვის უმეტესად უცნობ, პირთა მუშაობა, რომელსაც, სამწუხაროდ და სამარცხვინოდ, ჯერ მკლევარის ხელ არ შეხებია და რომელიც სამოციან თითქმის წლებამდე არ შეწყვეტილა, წარმოადგენს უშუალო გაგრძელებას წინასაუკუნის ლიტერატურული მუშაობისას, ის არის „ხორცი ხორცთაგან და ძვალი ძვალთაგან“ ამ მუშაობისა, და განა დასახელებული სამი მწერალი დაშორებულია ამ პირთა შემოქმედებისაგან? თითქმის ყველა მკლევართა აზრით, მათი პოეზია, განსაკუთრებით ქავჭავაძისა და ორბელიანის, მოტივებით, შინაარსით, ფორმით, ლექსთაწყობით და ენით უშუალო ნატეხია მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის პოეზიისა. ჩვეულებრივ მათს შემოქმედებაში ხაზს უსვამენ რომანტიზმს, როგორც ახალს მოვლენას, მაგრამ მათი რომანტიზმი, რომლის ფესვები და ელემენტები მე-18 საუკუნეში ჩანს, სხვა არაფერია, თუ არა გამოტირილი იმ შერყეული და ფეხქვეშიდან მიმავალი სოციალ-ეკონომიური ნიადაგისა, რომლითაც მე-19 საუკუნის პირველი ნახევარი ორგანიულადაა გადაბმული წინასაუკუნესთან.

ამრიგად, მე-17 საუკუნიდან მეცხრამეტის ნახევრამდე ჩვენ ერთსადაიმავე ფორმაციის ლიტერატურასთან ვვაქვს საქმე. თავისთავად იგულისხმება, ამათუიმ ხანგრძლივი პერიოდის ფარგლებშიაც თვითეული წინასაუკუნე აუცილებლივ განსხვავდება რითიმ მომდევნოსაგან; ამ თვალსაზრისით მეოთხე პერიოდიც შეიძლება ორ ხანად იქნეს გაყოფილი: პირველი-მეთვრამეტე საუკუნის გასვლამდე, მეორე-მეცხრამეტის პირველი ნახევარი. პირველს ხანაში საქართველო. მიუხედავად მისი მძლავრი ლტოლვისა დასავლეთისაკენ, ჯერ კიდევ აღმოსავლეთის კულტურულ-პოლიტიკური გავლენის სფეროში იმყოფება, სპარსული ლიტერატურა ჯერ კიდევ მძლავრი და უშუალო, ფაქტორია ქართული ლიტერატურული შემოქმედებისა. მე-17 საუკუნის პირველს ნახევარში კი ქართული კულტურა და ლიტერატურა რუსეთის გზით საბოლოოდ უკავშირდება ევროპას და აღმოსავლეთთან კავშირსა სწყვეტს. ეს, რასაკვირველია, იმას არ ნიშნავს, რომ ამ დროის მწერლობა სავსებით თავისუფალია აღმოსავლური

სპარსული, მოტივებისა და ტენდენციებისაგან; არა, ასეთი მოტივები და ტენდენციები ახლაც საკმაოდ ძლიერია იმაში, მაგრამ აქ ისინი მიღებულია როგორც მემკვიდრეობა წინასაუკუნის ქართული ლიტერატურული სინამდვილისა და არა როგორც უშუალო გამოძახილი სპარსული პოეტური ჩანგისა.

მეოთხე პერიოდშიაც იმავე ფეოდალურ სტრუქტურასთანა გვაქვს საქმე, რომელზედაც აგებული იყო საქართველოს ცხოვრება წინათ; ეს ცხოვრება ეხლაც იმავე თავშეუკავებელი დეგრესის გზით მიდის, რომელიც წინა, მესამე, პერიოდში დაიწყო. მხოლოდ ეხლა იმაში ისეთ მოვლენას ვამჩნევთ, რომელსაც წინათ არ ჰქონია ადგილი და რომელიც ბურჟუაზიული რენესანსის განთიადის მომასწავებელია; ეს არის ახალი სოციალ-ეკონომიური ურთიერთობის ელემენტების ჩასახვა, რომელიც ვაჭრობის ზრდა-განვითარების და სავაჭრო კაპიტალის გაძლიერების ნიადაგზე შეიქნა შესაძლებელი. ფეოდალური სტრუქტურის დეგრესია და მის დაკნინება-დეკადანსს იწვევს იმდენად არა გარეშე ძალების პერმანენტული თარეში ქვეყანაში, რამდენადაც ფეოდალური საზოგადოებრივობის წიაღში ამ ახალი ურთიერთობის ჩასახვა, რომელიც მას თანდათან უღრღნის ფესვებს და იქამდის არყევს მას, რომ საჭირო შეიქნა ლიტერატურაში ასეთი ნაძალადევი და ტენდენციური ლოზუნგის წამოყენება:

თავის პატრონსა დამონდით კარგ-გულად, ნუ ავპირეთა,

სჯულის თავთ, ეპისკოპოსთა, თავმდაბლად ემსახურეთა! (არჩილი) მეჩვიდმეტე საუკუნიდან ისახება ელემენტები ამ ახალი ბურჟუაზიული ურთიერთობისა, მეთვრამეტე საუკუნეში, განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევრიდან, ეს ელემენტები ყველასათვის შესამჩნევი ხდება, მეცხრამეტე საუკუნის პირველს ნახევარში კი მას სამკვდრო-სასიცოცხლო იერიშები მიაქვს თუთხმეტსაუკუნოვან, თუ მეტი არა, ფეოდალურ-მოხუცზე, რომელიც სამოციანი წლებიდან, შეიძლება ითქვას, საბოლოოდ ძლეულია. 1)

როგორი იყო სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკურ-კულტურული ვითარება ჩვენი ქვეყნისა მეოთხე პერიოდში?

სოციალური დიფერენციაცია მთავარ ხაზებში იგივე რჩება, რაც წინაპერიოდებიდან ვიცით: ფეოდალური კლასი ორ ფრთად იყოფა: საეროდ და სასულიეროდ. საერო ფეოდალური კლასი თავის მხრივ

1) მართალია, ბურჟუაზიულ ელემენტებს, და საკმარის ძლიერს, ჩვენ მეორე პერიოდშიაც ვამჩნევთ, მაგრამ ამ პერიოდისათვის ჩვენ არ შეგვიძლო გვეწოდებია „ბურჟუაზიის განთიადი“, რადგანაც მას, ცნობილი ისტორიული პირობების გამო, არ მოჰყოლია ფეოდალური სტრუქტურის შეცვლა ბურჟუაზიულით.

ორ ჯგუფს იძლევა: მსხვილ და წვრილ-მამულიან აზნაურობას. სიტყვა „თავადი,“ რომელიც წინათ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა, ეხლა იღებს სოციალურ შინაარსს, ის აღნიშნავს დიდ ბატონს, თავს, უფროსს რომელიმე მსხვილი ფეოდალური საგვარეულოსას. თავადებს, რომელნიც ფართოდ სარგებლობდნენ ე. წ. „შეუვლობით,“ ჰყავდათ თავიანთი აზნაურები, მსახურები და გლეხები. მსახურთ, მებეგრე გლეხთან შედარებით, უკეთესი უფლებრივი მდგომარეობა ჰქონდათ, თუმცა, საერთო შლილობის დროს, მათი მდგომარეობაც ირყეოდა და გლეხისას უახლოვდებოდა. მე-17 საუკუნის დასასრულიდან დასავლეთ-საქართველოში ჩნდება კატეგორია ე. წ. მოჯალაბე გლეხთა, რომელთა მდგომარეობა მებეგრე გლეხისაზე უარესი იყო (ს. კაკაბაძე, საქართველოს მოკლე ისტორია, გვ. 79-81, თბილისი 1920 წ.). მდგომარეობა გლეხკაცისა, რომელსაც კისერზე აწვა მძიმე უღელი ბატონ-ყმობისა, იპდენად უნუგეშო და მძიმე იყო, რომ XVII — XVIII საუკუნეთა მანძილზე მან გამოიწვია მთელი რიგი აგრარული ხასიათის მოძრაობისა. ცნობილი მოგზაური შარდენი მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში სწერს: „მებატონეებს დიდი უფლება აქვთ ყმებზე, ისინი მთელი თვეების განმავლობაში, რამდენიც სურთ, ამუშავებენ ყმებს და არც ჯამაგირს და არც საზრდოს აძლევენ მათ. მათ ხელი მიუწვდებათ ყმების ქონებასა, თავისუფლებასა და სიცოცხლეზედაც კი. ბატონები ჰყიდიან ყმების შვილებს ანდა მონებადა ჰყავთ სახლში.“ არც მე-18 საუკუნეში გაუმჯობესებულა გლეხობის მდგომარეობა, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ ასეთი ადამიანიც კი, როგორც იყო დავით გურამიშვილი, გულმოდგინედ არბევს და „როზგავს“ თავის ყმებს (რუსეთში) და მათთვის სხვა დანიშნულებას ვერ ხედავს, თუ არა-

უნდა მხენელთა და მთესველთა, მწიდვენელთა გინა მბარავთა
მზის აღმოსვლათგან ჩასკლამდე შიგ არ შეხედონ კარავთა;
ცხელის ოფლითა დამწვართა, ჩრდილთ ქვეშ მიუკარავთა,
რაც იმუშაონ, ჭამონ და აჭამონ ქვეყნის მფარავთა.

ყმების მდგომარეობა უფრო გამწვავდა მე-19 საუკუნის პირველს ნახევარში, როდესაც ბატონის უსახლოვრო ექსპლოატაციას თანდაერთო ექსპლოატაცია ბიუროკრატიული აპარატისა: მათ კისერზე დააწვა მთელი არმია მექრთამე „ჩინოვნიკებისა“ და „კაპიტან-ისპრავნიკებისა,“ რომელთა გაუმადლობამ არაერთი წმიდა გლეხური აჯანყება გამოიწვია ამ ხანაში. მაინცდამაინც სანატრელი არც იმ გლეხის მდგომარეობა იყო, რომელიც ეკლესიას ეკუთვნოდა, რადგანაც ეკ-

ლესია უფრო მეტად სარგებლობდა „შეუვალობით,“ ვიდრე თავადაზნაურობა, რაც მას მეტი ექსპლოატაციის საშუალებას აძლევდა; ამით აიხსნება, რომ მე-18 საუკუნეში გლეხთა მასიური პროტესტი განსაკუთრებით საეკლესიო-სამონასტრო მიწათმფლობელობის წინააღმდეგაა მიმართული.

თუ აღნიშნულ კლასებსა და ჯგუფებს ჩვენ მიუმატებთ ალებ-მიცემობის ხელმძღვანელ ვაჭართა ჯგუფს (და არა კლასს ჯერჯერობით), აგრეთვე საამქრო სისტემაზე აღმოცენებულ ხელოსანთა კორპორაციას და მანუფაქტურული და მსხვილი მრეწველობის ელემენტების ჩასახვით შექმნილ მუშათა წრეებს, მივიღებთ სრულს სურათს იმდროინდელი ჩვენი სოციალური ყოფისას.

ეკონომიური მდგომარეობა, იმისდა მიხედვით, მოსვენებული იყო თუ არა ქვეყანა გარეშე მტერთა თავდასხმისაგან, ხან წინ იწევდა, ხან ქვეითდებოდა. ასე, მაგალითად, ვახტან V შაჰნავაზის დროს ქვეყანა გარეშე მტრებისაგან შედარებით მოსვენებული იყო. ამით აიხსნება, ალბათ, რომ ამ მეფის სასახლის მოწყობილობამ და სიმდიდრემ გაკვირვებაში მოიყვანა თვით განათლებული ევროპიელი შარდენიციკი, რომელიც, ზედმეტი არაა აღვნიშნოთ, ამბობს: „დაბალი წოდებისანი სულ ღორის ხორცსა სჭამენ... დაბეჯითებით შეიძლება ვთქვათ, რომ იმისთანა კარგი სანოვაგე, როგორც საქართველოშია, არსად სხვა ქვეყანაში არ იქნება. არც ისეთი ქვეყანა იქნება, რომ იმდენსა და ისეთს კარგ ღვინოს სვამდენ, როგორც საქართველოში. საპალნე ღვინო აქ ფასობს რვა ფრანკი, ასე ფასობს უკეთესი ღვინო, ხოლო ცოტა მდარე არც ამის ნახევარი ღირს. არც სხვა სანოვაგეა ძვირი“. ეკონომიკის მთავარ ბაზას შეადგენდა კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობა, სასოფლო მეურნეობის უპირატესობით: მისდევდნენ უმთავრესად მიწათმოქმედებას, მესაქონლეობას, მეაბრეშუმეობას, მებამბეობას, მებალეობა-მევენახეობას. უყურადღებოდ არ რჩებოდა არც სხვა დარგები სახალხო მეურნეობისა; განვითარდა, განსაკუთრებით მე-18 საუკუნიდან, სხვადასხვა დარგის ხელოსნობა, 1) თავი იჩინა საუკუნის მეორე ნახევარში მანუფაქტურულმა (ბამბისა და აბრეშუმის ქსოვილების დამზადება) და ნაწილობრივ მსხვილმა მრეწველობამ სამთა-მადნო საქმიანობის წამო-

1) ხელოსნობას რომ ფართოდ ჰქონდა კარები გაღებული, ეს ჩანს მე-17 საუკუნის მისიონერის, ბერნარდე ნეპოლ ლის, მოხსენებიდან, სადაც ნათქვამია: ბავშვები, გახდებიან თუ არა რვა-სა ან სულ ბევრი ათი წლისა, მშობლებს ჩვენგან გაჰყავთ და აყენებენ ხელობაზე“ (თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 254-5).

წყებით. მადნეულობის დამუშავების მნიშვნელობა შეგნებული ჰქონდა ჯერ კიდევ თეიმურაზ პირველს, რომელიც ამ საქმისათვის ოსტატებს თავდაპირველად ოსმალეთში ეძებდა, მერე კი რუსეთიდან იწვევდა; მაგრამ განსაკუთრებული ყურადღება მას მიაქცია ირაკლი მეორემ, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ახტალისა და ალავერდის ქარხნებს, ეს მადნები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა იმდროინდელ ეკონომიკაში: 1780 წელს ახტალის მადნებმა მისცა ირაკლის 63200 მანეთის ოქრო-ვერცხლი.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვა ამ პერიოდში ალებ-მიცემობის განვითარებამა და სავაჭრო კაპიტალის ზრდამ, რაც მე-17 საუკუნის პირველი ნახევრიდან იჩენს თავს დასავლეთ-ევროპასა და რუსეთთან ურთიერთობის დამყარების გამო. ცნობილია, რომ ევროპის კაპიტალს აღმოსავლეთისაკენ გზას უკაფავდა ჯვარი და სხარება, კათოლიკეთა მისიონერებმა ამ მხრივ საქართველოსაც დაატყვევეს კვალი. მას შემდეგ, რაც მე-17 საუკუნის დამდეგს რომში, საქართველოს მიზეზით, პროპაგანდის კოლეგია დაარსდა და ევროპიელ მისიონერებს კვლავ გაეხსნათ საქართველოში შემოსასვლელი გზა, რომელიც XVI საუკუნეში თითქმის სრულიად დაკეტილი იყო მათთვის ოსმალთა მიერ; მას შემდეგ, რაც ცნობილმა ნიკიფორე ირბახმა, თეიმურაზის დავალებით, საგანგებო მისიით, თითქმის მთელი დასავლეთი ევროპა შემოიარა, — კათოლიკეთა მისიონერები, სხვადასხვა ორდენებისა და მიმართულებისა, მკვიდრად იკიდებენ ფეხს. ამათ კვალდაკვალ მოჰყვებიან უკან სხვადასხვა კომერსანტები, რომელნიც მისიონერთა ეკლესიებსა და მონასტრებს ბაზად იყენებენ თავიანთი კომერციული საქმიანობისათვის და, აქ შესვენებით, სპარსეთსა და ცენტრალურს აზიაში გადადიან. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თვით ქართველები დიდად აფასებდენ ამ მხრივ მათს მნიშვნელობას. ცნობილი შარდენი, რომელიც ჩვენში 1671 წელს იყო, სწერს: „მეფემ (ვახტანგ V) შემომითვალა: ძლიერ მსურს ევროპიელები დასახლდენ საქართველოში, და გვიბრძანა: თუ ალებ-მიცემისათვის მოვლენ ევროპიელები, გავანთავისუფლებ ყველა გადასახადისაგან და მივანიჭებ ყოველგვარ უპირატესობას, რასაც კი ისურვებენ. ჩემი საბრძანებელია შავზღვამდე, დიდი გავლენა მაქვს სპარსეთში, დიდი პატივი ოსმალეთში და ამიტომ ევროპიელები ინდოეთში მისვლა-მოსვლისათვის საქართველოზე უკეთესს გზას ვერ იპოვნიან. თუ ერთხელ სცადეს და ამ გზით გაიარეს, მერე აღარ დასტოვებენ ამ გზით სიარულს“. ცხადია, ასეთი ცდები უშედეგოდ არ დარჩებოდა და ის ინტენსიური მუშაობა მისიონერებისა, განსა-

კუთრებით მე-18 საუკუნეში, რომლის მეოხებით კათოლიკობამ უმაღლეს სამღვდლო წრეებშიც კი გაიკაფა გზა, ბოლოსადაბოლოს იყო შედეგი დასავლეთ-ევროპის კაპიტალის აქტივობისა.¹⁾ მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ევროპასთან საქართველოს ვაჭრობამ უფრო სისტემატური ხასიათი მიიღო. ამხ. ფ. მახარაძის ცნობით, რუსეთმა, საკუთარი ინტერესების კარნახით, საჭიროდ დაინახა 1832 წლამდე არ გაეტარებია ჩვენში ის სადამოყნო ტარიფი, რომელიც რუსეთში მოქმედებდა და რომელიც მფარველობით სისტემაზე იყო დამყარებული. ამის შედეგი ყოფილა ის, რომ სწორედ ამ ხანებში ტფილისელ ვაჭრებს გაუბამთ ურთიერთობა ევროპის ბაზრებთან, როგორც, მაგალითად, მარსელთან, ლაიპციგთან, ტრიესტთან და სხვ. შემოტანილი საქონლის ნაწილი ტფილისელ ვაჭრებს სპარსეთში გაჰქონდათ, ასე რომ ევროპის აღებ-მიცემობა სპარსეთთან ხდებოდა მაშინ ტფილისის საშუალებით (საქართველო მეცხრამეტე საუკუნეში. ჟურნ. „მნათობი“, 1926 წ. № 3, გვ. 187—8).

საქართველოს ვაჭრობის შესახებ ამ პერიოდში აღმოსავლეთთან და დასავლეთთან ცნობები შემოუნახავთ ევროპიელებსაც, რომელნიც სავაჭრო საგნებსაც კი აღნიშნავენ. საქართველოში 1631 წელს ჩამოსული არქანჯელო ლამბერტის ცნობით, წინასაუკუნეებში მიმქრალი ვაჭრობა კვლავ გამოცოცხლებულა მე-17 საუკუნის პირველ ნახევარში; ამ დროს სამეგრელო და მისი საშუალებით მთელი საქართველო აწარმოებს ვაჭრობას სპარსეთთან და ოსმალეთთან, საიდანაც შემოჰქონდათ ნოხები, ტყავეულობა, ღნავირები, მაუდი, რკინეულობა, სპილენძი, მატყლი, ქსოვილები, თევზეულობა, დანები, შაქარი, მარილი და სხვ. საქართველოდან გაჰქონდათ თაფლი, სანთელი, ადგილობრივი ტილო-ხამი, ძაფეულობა, აბრეშუმი, სელის კაკალი და სხვ. მაგრამ ყველაზე უფრო მოსაგებიანი საექსპორტო საგანი ყოფილა ადამიანი. შემოდასახლებული შარდენი სწერს: „ტფილისიდან ბლომა ღვინო მიაქვთ სომხეთს, მიდიას და ისპანს... აქ ბევრი აბრეშუმი მოჰყავთ, აბრეშუმის მოვლა კარგად იციან. აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთს, არზრუმს და სხვა ქვეყნებში... ტფილისი დიდი არ არის, მაგრამ ძლიერ დასახლებულია და გამავრებული... აქ რამდენიმე კარგი საჯარო შენობაა: დიდრონი ბაზრები, ქვით ნაშენი და სუფთად შენახული... დუქნებიც კარგად

¹⁾ კათოლიკობას საქართველოში ხელი შეუწყვია აღებ-მიცემის ზრდისა და სავაჭრო ტრადიციების შექმნისათვის, განსაკუთრებით XVII—XVIII საუკ. ამის შესახებ იხ. ზ. კიკინაძის „ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა“, ტფილისი 1905 წ.

მოწყობილია, სუფთად შენახული, ისინი ჩამწკრივებულია მაღლობზე, დიდი მოედნის პირს“. ტურნეფორი 1702 წელს სწერს: „ტფილისი საკმაოდ ვრცელი და კარგად დასახლებული ქალაქია... უმთავრესი სავაჭრო ტფილისისა არის ტყავები და ბეწვეულობა, რომელიც გააქვთ სპარსეთს და კონსტანტინოპოლს არზრუმიდან. ადგილობრივი აბრეშუმი ტფილისში არ შემოაქვთ, რომ ბაჟი არ გადაიხადონ, მას ადგილობრივ ჰყიდულობენ ტფილისის სომხები და პირდაპირ ჰგზავნიან ზმირნასა და ხმელთაშუა ზღვის ნავთსაყუდლებში ფრანგთათვის მისაყიდად. ტფილისის მიდამოებიდან და საქართველოს სხვა ადგილებიდან ყოველ წლივ იგზავნება 2000 აქლემის საპალნე ენდრო; არზრუმიდან ენდრო შეაქვთ ღიარბერქირს, საცა შით ლებავენ ფარჩეულობას პოლონელთა ქარხნებისათვის; საქართველო ბევრ ენდროს აძლევს ინდოსტანსაც“ (Сборник сведений о Кавказе, т. VI, 283—5).

განსაკუთრებული როლი ითამაშა ამ პერიოდის ქართველთა ცხოვრებაში რუსეთის სავაჭრო კაპიტალმა. რუსეთთან ურთიერთობა სისტემატურ ხასიათს იღებს ალექსი მეფის დროიდან, რომელიც საგანგებოდ ელჩებსა ჰგზავნის ჩვენში და თეიმურაზ პირველსაც სტუმრად ღებულობს. ეს ურთიერთობა უფრო საქმიანი ხასიათისაა, ელჩებს დავალებული აქვთ მუშტრის თვალთ შეისწავლონ ჩვენი ქვეყანა, მისი საწარმოო ძალები, სასოფლო მეურნეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა, მოსახლეობა, დამოკიდებულება სხვა მეზობელ ქვეყნებთან და სხვ. გიგანტური ნაბიჯით მიემართება აღმოსავლეთისაკენ საქართველოს გზით რუსეთის სავაჭრო კაპიტალი განსაკუთრებით პეტრე დიდის დროიდან, რომელმაც ფეხი მოიმაგრა აზოვისა და კასპიის ზღვებზე, მან საქართველოშიც გადმოიხედა და ვახტანგ მეექვსესთან პოლიტიკური ურთიერთობის დაჭერაც კი მოინდომა იმ მიზნით, რომ ვახტანგის ხელით გაეკაფა რუსული კაპიტალისათვის სპარსეთში გზა. ჩვენი ქვეყანა ეკონომიურად უფრო ადრე „შეუერთდა“ რუსეთს, ვიდრე პოლიტიკურად; მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდან მაინც საქართველო, უფრო კი მისი აღმოსავლეთი ნაწილი, სულერთიან დაპყრობილი ჰყავს რუსეთის კაპიტალს, ის რუსეთის ბაზრადაა ქცეული, ტფილისი რუსეთის საქონლის საწყობია, იქამდის, რომ ბეწვეულობას აქედან აგზავნიან არა მარტო სპარსეთსა და არზრუმს, არამედ ყირიმშიც კი. წინანდელი პრიმიტიული გაცვლითი ვაჭრობა თანდათან ადგილს უთმობს ფულზე ვაჭრობას, რაც იწვევს ფულის მოთხოვნილებების ზრდას; მის ნაკლებობას, მიუხედავად საბაჟოებისა და სავადასახადო სისტემის მოგვა-

რებისა, ავსებენ ძველებური ნაცადი გზით—უცხოეთიდან შემოსული ხარკით. 1785 წელს განჯა-ერევნის სახანოებიდან შემოსული ხარკი უდრიდა 400 ათას მანეთს. XVII-XVIII საუკუნეებში იმდენად ძლიერია ვაჭართა წრე, რომ არჩილ მეფე და დავით გურამიშვილი მისს „ზნეობის“ კოდიფიკაციას ახდენენ. უფრო გართულდა სავაჭრო ურთიერთობა მე-19 საუკუნის პირველს ნახევარში, როდესაც ალებ-მიცემამ საკმაოდ დიდი ნაბიჯი გადადგა წინ. სავაჭრო ურთიერთობისა და კაპიტალის ზრდამ გამოიწვია პატრიარქალურ-ნატურალური მეურნეობის თანდათანობითი რღვევა და შლა, რამდენადაც ვითარდებოდა ალებ-მიცემა, იმდენად მატულობდა და იზრდებოდა ამ რღვევის და დაშლის პროცესი. ეს იწვევდა საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა ზრდას, ერთი მხრით, და ფულის საჭიროების ზრდას საზოგადოებაში, მეორე მხრით. ფულის მოთხოვნილება უმთავრესად თავად-აზნაურობას განუვითარდა, რომელიც არაფერს აკეთებდა, სამაგიეროდ ბევრსა ხარჯავდა. ამან გამოიწვია მე-19 საუკუნის პირველს ნახევარში სავაჭრო კაპიტალის ზრდა, თავად-აზნაურობის მიერ ადგილ-მამულისა და ყმების დაგირაფება-გაყიდვა და საერთოდ მისი დავალიანება (ფ. მახარაძე, საქართველო მეცხრამეტე საუკუნეში, ქუთნ. „მნათობი“ 1926 წ. № 3, გვ. 191).

პოლიტიკურად საქართველო ამ პერიოდში გაყოფილია სამ სამეფოდ: ქართლი, კახეთი, იმერეთი,—და ოთხ სამთავროდ: გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი (სამცხე-საათაბაგო უკვე 1625 წლიდან ოსმალეთმა შეიერთა). ამ სამეფო-სამთავროებს შორის დაუსრულებელი ქიშპობა, კინკლაობა და შფოთი იყო, რასაც ართულებდა ხშირად გაუგებრობა ეკლესიასთან, რომელიც „შეუვალობის“ პრინციპის წყალობით წინანდებურად „სახელმწიფოს სახელმწიფოში“ წარმოადგენდა (ისიც გაყოფილი იყო მცხეთისა და აფხაზეთის საკათოლიკოსოდ, უკანასკნელიდან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ერთ დროს ოდიშის საკათოლიკოზო გამოეყო) და პოლიტიკურ ძალა-უფლებასაც კი იღებდა ხელში, როგორც ეს მოხდა, მაგალითად, მალაქია კათოლიკოზის დროს, რომელმაც 1625 წელს გურიელობაც კი დაიკავა. როგორც თვითეული სამეფო, ისე სამთავრო, თავის მხრივ, რამდენიმე კარჩაკეტილ და „შეუვალობის“ წყალობით, თითქმის დამოუკიდებელ საერისთაოდ ნაწილდებოდა; ამ საერისთაოთა სათავეში მდგომი ფეოდალები გამუდმებულ ბრძოლასა და კინკლაობას აწარმოებდნენ როგორც ურთიერთ შორის, ისე მეფე-მთავართა წინააღმდეგ. ასეთი დანაწილება ქვეყნისა დამლუპველი იყო, რაც შეუმჩნეველი არ რჩებოდა იმ დროსაც კი. ამი-

ტომ ამ პერიოდის დასაწყისიდანვე იჩენს თავს მისწრაფება ეროვნული მთლიანობის აღდგენისაკენ. ასეთი მთლიანობის აღდგენისათვის საჭირო იყო ჯერ შინაური, ფეოდალური ძალების ალაგმვა, ამ შხრივ სოლომონ პირველმა იმერეთში და ირაკლი მეორემ ქართლში გარკვეულ შედეგებსაც მიაღწიეს (რაჭის, ქსნისა და არაგვის საერისთაოს გაუქმება), მაგრამ ფეოდალური სისტემა იმდენად ფეხგამდგარი იყო ჯერ კიდევ, რომ ირაკლი უნებლიეთ უწყობს ხელს მის არსებობის გაგრძელებას, როდესაც სახელმწიფოს ნაწილებს ფეოდალად ურიგებს თავის შვილებს. აღნიშნული მთლიანობის აღსადგენად საჭირო იყო უფრო მეტად ცალკე სამეფო-სამთავროების გაერთიანება. ამ აზრს გაბედულად ქადაგებს მწერლობა ფეშანგი ფაშვიბერტყაძის და დავით გურამიშვილის პირით, ხელს ჰკიდებს მის პრაქტიკულად განხორციელებას ვახტანგ V შაჰნავაზი და წერილი აზნაურული წრიდან გამოსული გიორგი სააკაძე, მაგრამ ყველაზე უფრო მძლავრი ფაქტორი ამ შემთხვევაში გამოდგა სავაჭრო კაპიტალი. მისი გამაერთიანებელი, ცენტრალისტური ტენდენციებით აიხსნება, რომ მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ფაქტიურად გაერთიანდა ქართლ-კახეთი, დაისვა მძლავრად საკითხი სამცხე-საათაბაგოს შემოერთებისა და დასავლეთ-საქართველოს აღმოსავლეთ-საქართველოსთან გაერთიანებისა, რამაც გამოხატულემა პოვა 1792 წლის ტრაქტატში. ეს საკითხი იმდენად მომწიფებული და რეალური იყო, რომ უკვე მე-18 საუკუნე, განსაკუთრებით კი ირაკლი მეორის დროის სამეფო კარი და საზოგადოების შეგნებული ნაწილი აბსოლუტისტური სულისკვეთებითაა გაჟღენთილი. სამწუხაროდ, ქართული სავაჭრო კაპიტალი ჯერ იმდენად არ იყო წელგამაგრებული, რომ მას შესძლებოდა ამ საქმის სისრულეში მოყვანა, ეს წილად ხვდა უკვე უცხო კაპიტალს, რომელიც მე-19 საუკუნეში რუსული ბურჟუაზიის სახით შემოიჭრა ჩვენში.

რუსულ ბურჟუაზიას დიდი ხნიდან ეკაფებოდა გზა ჩვენში. საქართველოს მდგომარეობას ართულებდა იმდენად არა შინაური უთანხმოება და არეგ-დარევა, რავდენადაც გარეშე მტრების პერმანენტული თარეში. ქრისტიანული საქართველო გარშემორტყმული იყო ისეთი ქვეყნებით (სპარსეთი, ოსმალეთი, კავკასიის მთიელები), რომელნიც მაჰმადიანობას აღიარებდენ და, თავიანთ ზნე-ჩვეულებასთან ერთად, მაჰმადიანობას ახვევდენ ქართველებს თავზე. ამიტომ ბრძოლა ამ ორ ბანაკს შორის, წარმოებული, რასაკვირველია, ეკონომიური ინტერესების კარნახით, იღებდა ხოლმე სარწმუნოებრივი ომის ხასიათს, რაც ჩვენი ცხოვრების მესვეურთა პოლიტიკას გარ-

კვეულ მიმართულებას აძლევდა. ქართველი მეფეები მაჰმადიანთა წინააღმდეგ დახმარებას ეძებენ ორი გზით: დასავლეთი ევროპის (თეიმურაზ I, ვახტანგ VI, ირაკლი II) და რუსეთის. რუსეთის გზა უფრო მოკლე გამოდგა, თან ის კონფესიონალურადაც უფრო მისაღები იყო ქართველებისათვის (როგორც რუსები, ისე ქართველები მართლმადიდებელი ქრისტიანები იყვნენ), ამიტომ რუსული ორიენტაცია საბოლოოდ იმარჯვებს ჩვენში: 1783 წელს ქართველები შედიან რუსეთის „მფარველობაში“, რომელიც 1801 წელს სრული ინკორპორაციით შეიცვალა. ამ გარემოებამ ქართულ ფეოდალურ კლასში, რომელმაც დაკარგა პოლიტიკური ძალა-უფლება, გამოიწვია იმედის სრული გაცრუება და უკმაყოფილება, რამაც გამოხატულება პოვა როგორც ლიტერატურაში, რომანტიზმის განვითარების სახით, ისე მთელ რიგ შეთქმულება-აჯანყებაში. რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში დაკუწმაწიებული საქართველო ეროვნულად და კულტურულად გაერთიანდა.

მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეში ლტოლვა აღმოსავლეთისაკენ საქართველოს გზით დასავლეთიდან ევროპიულის, ხოლო ჩრდილოეთიდან რუსული კაპიტალისა, ასეთივე ლტოლვა სამხრეთიდან საქართველოსაკენ სპარსეთისა და ოსმალეთისა, ერთის მხრით, რუსეთისაგან თავდაცვის მიზნით, მეორე მხრით—ჩვენი ქვეყნის ხელში ჩაგდების გულისათვის, საქართველოს ხდის ერთერთ იმ ქვეყნად, სადაც თავს იყრის, შეიძლება ითქვას, მსოფლიო ბურჟუაზიის ინტერესები. ამ გარემოებას აუცილებლივ უნდა ჩაეთრია ეს ქვეყანა, რომელიც, ბუნდოვანად მაინც, უკვე გრძნობდა ფულის მნიშვნელობას და ფეოდალური არტახების მოშვების აუცილებლობას, ამ მსოფლიო ორომ-ტრიალში, და ისიც ფართედ უღებს, თუ აღებინებენ, კარებს ყველა ქვეყნიდან აქეთკენ გამოქანებულთ. წრე მისი საერთაშორისო ურთიერთობისა გაფართოვდა: მას პირდაპირ უხდება საქმის დაჭერა დასავლეთ—ევროპასთან, რუსეთთან, სპარსეთთან, ოსმალეთთან, სომხებთან და ძველი ბიზანტიის მონაგონარ ბერძნებთან; ორი წლის განმავლობაში ქართველთა ჯარის ირაკლი მეორის მეთაურობით ლაშქრობა ნადირ-შაჰის დროს ინდოეთში ფარდას ჰხდის მის თვალ წინ შორეული აღმოსავლეთის ფერიულ საიდუმლეობას. ასე რომ მართალი იყო შარდენი, როდესაც სწერდა: „ქართველებს მისვლა-მოსვლა აქეთ მრავალ ხალხებთან; თვით საქართველოში ყველას აქვს უფლება იცხოვროს თავისი რჯულისა და ჩვეულებისამებრ, თავისუფლად ილაპარაკოს ამ საგანზე და დაიცვას თავისი შეხედულება. აქ შეხვდებით სომხებს, ბერძნებს, ურიებს, ოსმალებს, სპარ-

ხელებს, ინდოელებს, თათრებს, რუსებს, ევროპიელებს. სომხები ბევრი არიან აქ, ისინი ქართველებზე უფრო მდიდრებია, დაბალი მოხელეების ადგილები უმეტესად მათ უჭერიათ“. ყველაფერი ეს შესაძლებლობას ჰქმნიდა წინაპერიოდში მიფერფლილი და მიძინებული ტრადიციები კულტურული ცხოვრებისა კვლავ გაცოცხლებულიყო; და ეს ასეც მოხდა. მართლაც, მიმდინარე პერიოდში საქართველოში თავი იჩინა საკმაოდ ძლიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ: გამოცოცხლდა და გაუმჯობესდა სასკოლო საქმე, იხსნება პირველდაწყებითი და საშუალო საფეხურის სკოლები (სემინარია ტფილისისა და თელავისა, კეთილშობილთა სასწავლებელი მე-19 საუკუნ.), მუშავდება პროექტი და გეგმები უმაღლესი სკოლისა გორში, შემოდებულ იქნა წიგნის ბეჭდვის ხელობა, საფუძველი დაედო მნიშვნელოვან წიგნთსაცავებს, გაიზარდა წერაკითხვის მცოდნეთა წრე, განსაკუთრებით ქალთა შორის, როგორც ამას მოწმობს კაპიტანი ი ა ზ ი კ ო ვ ი: „что же принадлежит до благородных женщин, они все писать умеют“; გაფართოვდა წრე ლიტერატურულ მოღვაწეთა, ამ წრეში მოექცა ეხლა სამეფო ოჯახის და გვარეულობის წევრებიც, როგორც მამაკაცები, ისე დედაკაცები. გამრავლდა რიცხვი უცხო ენათა მცოდნე პირებისა, გაჩაღდა ახალი ცენტრები ლიტერატურული მუშაობისა საქართველოს გარეშეც, განსაკუთრებით რუსეთში, სადაც, მეთვრამეტე საუკუნიდან მოყოლებული, ისტორიული ჩარხის ტრიალი შეუჩერებლივ მიერეკება ცხოველმყოფელ კულტურულ ძალებს, რომელნიც ინტენსიურად მომუშავე და პროდუქტულად ნაყოფიერ შკოლას ქმნიან აქ. საუკუნეთა განმავლობაში განმტკიცებულ აღმოსავლურ ტრადიციათა გვერდით ფეხს იკიდებს ახალი, ევროპიული ზნე-ჩვეულებები: ევროპიული სუფრის მოწყობილობა, ფაიფურის ჭურჭელი, ევროპიული კოსტუმი, ქალების ქოლგა, „შლაპა“ და სხვ. იწყება აღორძინება მეცნიერების სხვადასხვა დარგისა, როგორიცაა: ბედიცინა, ლინგვისტიკა, ასტრონომია, გეოგრაფია, ისტორია, ფილოსოფია (შემოდის ვოლტერიანობა), იურისპრუდენცია და თეოლოგია; ანტონ კათოლიკოზის „მზამეტყველებაში“ უკანასკნელად იელვა დიდხნის მიძინებულმა ქართულმა თეოლოგიურმა აზროვნებამ, რომელმაც აღნიშნულ თხზულებაში მოგვცა მსოფლიო მნიშვნელობის ნაშრომი. მეცნიერებასთან ერთად ისახება თეატრი და პერიოდიკა („ქართული გაზეთი“ და „ტფილისის უწყებანი“ მე-19 ს.).

აზვირთებულ მდინარეს საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრებისას ჰქმნიან სხვადასხვა მიმართულების და მნიშვნელობის ნა-

კადნი, რომელნიც პირველობისათვის ეცილებიან ერთმანეთს. მართლაც, ჩვენ ვხედავთ, რომ ამ პერიოდში საერო კულტურა ებრძვის სასულიეროს; სასულიერო სფეროში იბრძვიან მაჰმადიანობა და ქრისტიანობა, ქრისტიანობაში—კათოლიკობა და მართლმადიდებლობა. საერო სფეროში ებრძვის დასავლური, რუსულ-ევროპიული კულტურა აღმოსავლურს,—სპარსულ—ოსმალურს, ვაჭრულ-ხელოსნური აგრარულს; ბოლოსდაბოლოს კი მთელი ეს დუღილი არის ბრძოლა ახალი ბურჟუაზიული კულტურის ელემენტებისა ფეოდალურ, ბატონ-ყმურ კულტურასთან. ბრძოლა კულტურულ-იდეოლოგიურ სფეროში, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, სოციალ-ეკონომიურ ნიადაგზეა აღმოცენებული, გამოძახილს ჰპოულობს ამდროინდელ მწერლობაში.

მეოთხე პერიოდის ლიტერატურაში თავი იჩინა გამოცოცხლებისა და წინსვლის უტყუარმა ნიშნებმა, გამოცოცხლებას ვამჩნევთ მწერლობას როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. საუკუნეებით ნაანდერძევი ნაკადი სპარსული ლიტერატურისა, რომელსაც ამ პერიოდში თანერთვის ოსმალურ-თურქული მწერლობის ნაკადიც, თავისთავად იგულისხმება, ეხლაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია ჩვენი ლიტერატურის წინსვლისა, თუმცა ეს ნაკადი თანდათან სუსტდება და ადგილს უმზადებს ევროპიულ-რუსულ მოტივებს.

ფეოდალური კლასი, რომლის სტაბილიზირებულ მდგომარეობას თანდათანობით არყევს და შეუჩერებლივ უღრღნის ფესვებს ახლად ჩასახული სოციალური ელემენტები, მობილიზაციას ახდენს მთელი თავისი ძალებისას და გაორკეცებული ენერგიით იბრძვის ამ ელემენტების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში ის მკვეთრ იარაღად იყენებს მხატვრულ სიტყვასაც, მხოლოდ საჭირო შეიქნა აღნიშნული იარაღის; ისე ჩამოყალიბება და მომარჯვება, რომ ის საგრძნობი და გასაგები გამხდარიყო ამ ელემენტებისათვის. საქმე ისაა, რომ ახალი სოციალური წრეებიდნ გამოსული მკითხველისათვის გაუგებარია სიღრმე სარწმუნოებრივი გრძნობისა და ჰეროიკული პათოსი რაინდული ეპიკისა, მას უფრო იზიდავს სიმარტივე, ჯანსაღი აზრი და რეალისტური გადმოცემა სინამდვილისა. აღნიშნულმა მოვლენამ განსაზღვრა ხასიათი და მიმართულება ამ პერიოდის მწერლობისა და შემოიტანა იმაში ყოველივე ის ახალი, რაც ასე დამახასიათებელია მისი, სახელდობრ:

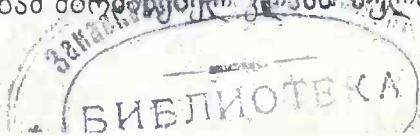
1. ეროვნული მოტივისა და ორიგინალური შემოქმედების გაძლიერება. გაჩნდა მთელი რიგი მწერლები, რომელნიც ღრმად ჩასწვდნენ გულში თანამედროვეობას და ფო-

ტოგრაფიული თითქმის სისწორით აღბეჭდეს მისი უკანა მხარე. ქართველოს თანამედროვე ვითარებამ წარუშლელი ბეჭედი დაასვა ამ კატეგორიის ნაწარმოებთ, რომელთა ხასიათი, მიმართულება და ლეიბ-მოტივი გამომხატველია ჩვენი ქვეყნის მაშინდელი მდგომარეობისა. ეროვნული სული ჩანს, არაიშვიათად, თვით უცხო ენიდან ნათარგმნს თუ გადმოკეთებულს თხზულებებში, რომლებშიაც, არის შემთხვევა, საკუთარი სახელები ქართულს სახეს ლებულობს, ქართულ ენას ლაპარაკობენ სხვადასხვა ერები ამათუიმ თხზულებისა.

2. თემატიკის გაფართოება. ცხოვრების. ახალმა სიომ მოითხოვა მწერლობაში თემატიკის გაფართოება იქამდის, რომ ლიტერატურაში გაბედულად და მკაფიოდ წამოყენებულია პრობლემა სოციალური ბოროტებისა და უთანასწორობის შესახებაც კი; რით აიხსნება, რომ ერთი ღარიბია და უბედური, მეორე კი; მდიდარი და თითქოს ბედნიერი (გაბაასება წუთი-სოფელთან, განსაკუთრებით არჩილის)? მართალია, საკითხი გადაჭრილია ქრისტიანული თეოლოგიის თვალსაზრისით, მაგრამ ამ დროისათვის ჩვენში თვით საკითხის დასმაც სიმპტომატიურ და საყურადღებო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. თემატიკის გაფართოება აუცილებელი იყო ამ პერიოდში, ვინაიდან ეხლა ცხოვრებაში გარკვეულ ადგილს თხოულობენ, საკმაოდ საგრძობლად, ის სოციალური წრეები, რომელთაც ფეოდალური ლიტერატურა წინათ ყურადღებას არ აქცევდა; ესენია: ვაჭრები, ხელოსნები, გლეხები ან „მუშაკნი, დილით ღამემდინ მყეფენი“ (არჩილი) და მუშები (ჩანაპ სახის სახით). ჩნდებიან ვაჭრულ-ხელოსნური წრიდან გამოსული პოეტები და მელექსეები, როგორც, მაგალითად, საიათნოვა, სტეფანე მკერვალი, მებაღე დავითა, პაჭუა, ბლიაძე, კოტაშვილი და სხვა, და მწერლობაში იჭრება ვაჭრულ-ხელოსნური მოტივები, განსაკუთრებით ე. წ. „ყარაჩოლულ-აშულური“ პოეზიის სახით. ვაჭრულ-ხელოსნურსა და გლეხურ მოტივებს ეხებიან ფეოდალური წრიდან გამოსული პოეტებიც (არჩილი, დავით გურამიშვილი, განსაკუთრებით იგავ-არაკების ავტორები), მაგრამ ეს მოტივები აქ ფეოდალურ პრიზმაშია გადატეხილი. ამ პერიოდის ვაჭრულ წრეს, საერთოდ ბურჟუაზიას, ჯერ კიდევ არ შესწევდა ძალა საკუთარი კლასიური მწერლობის შექმნისა, გვაქს მხოლოდ ერთადერთი გაუბედავი და მორცხვი ცდა ამ დარგში პოემა „სარიდონიანის“ სახით, სადაც ვაჭრული ტენდენციები და ვაჭრის იდეალიზაცია აშკარად გამოსჭვივის.

3. ამ პერიოდის ლიტერატურის დამახასიათებელია ახალი ლიტერატურული სტილები, საუკუნეებით გამტკიცებული ფეოდალურ-რაინდული ფანტასტიკის გვერდით ამ დროის მწერ-

ლობაში თავს იჩენს, როგორც რეაქცია მის წინააღმდეგ, ახალი რეალისტური, თუ შეიძლება ითქვას პირობით, მიმართულება და სტილი; ეს, რასაკვირველია, შედეგია ბურჟაზიული ტენდენციების ჩასახვა-გაჩენისა, რომელსაც ამ პერიოდში ვხედავთ. ფანტასტიკის შაგიერ ლიტერატურა თხოულობს „მართლისა“ თქმას, ის, ზოგიერთი პოეტების პირით (ფეშანგი ფაშვიბერტყაძე, არჩილი, თემურაზ II) ჰგმობს სპარსულიდან ნაქორ ამბებს და მწერლებს, რომელნიც დროსა და ენერგიას ხარჯავდნენ ისეთ პირთა და ამბავთა შესაქებად, რომელნიც არ ყოფილან და არ მომხდარან ნამდვილად. ამის პასუხია ის „რეალიზმი“ (რასაკვირველია, არა თანამედროვე გაგებით), რომელიც მოცემულია საისტორიო პოემებსა და „ზნეობათა“ კოდიფიკაციაში (არჩილი, თემურაზ II). ეს ერთი, მეორე—ეპოქის აბსოლუტისტური სულისკვეთება, რომელიც თავს იჩენს განსაკუთრებით ირაკლი მეორის დროს და კარზე და ნაწილობრივ განხორციელებდა კიდეც, ჰქმნის ახალ ლიტერატურულ მოვლენას. სამეფისკარო არისტოკრატისა და ახლადჩასახული ბურჟაზიის ხელით საფუძველი ეყრება ახალ კულტურას, რომელიც შეშვენის გამარჯვების გზაზე შემდგარ აბსოლუტიზმს და რომელიც ევროპაში ცნობილია კლასიციზმის ან, უფრო სწორად, ფსევდოკლასიციზმის სახელით. ამისი ნიშნებია: ა) ხანის ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ოდას, რომელიც ქებათა-ქებას ასხამს ეპოქის დიდების შემქნელ ბრძენ მეფეებსა და ძღვეა-მოსილ სარდლებს (ირაკლის, დავით სარდალს, ასპინძის და რუხის ბრძოლას, ფოდის აღებას, „პავლეს სასახლეს—ქავჭავაძე, „ხელმწიფევე ჩვენო“ გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელოდან“ და სხვა.), აგრეთვე ელვგიას და იდილია-პასტორალს (დავით გურამიშვილი). ბ) ყველაზე მეტად სამეფისკარო არისტოკრატული კლასიციზმი თავს იჩენს ახლად ჩასახულ დრამატურლიაში, მისი კლასიკური თემებით და „სამეფის მთლიანობით“ (იფილენია რასინისა, ალათოკლე ვოლტერისა და ნათარგმნი პიესები ალ. ჭავჭავაძისა). გ) პოეზიის თეორიის რეგლამენტაცია, წარმოდგენილი მამუკა ბარათაშვილის „ქაშნიკში;“ დ) ზრუნვა ენის პურიზმისათვის და თეორია „შტილის“ შესახებ, რომელიც მუშავდებოდა ანტონ პირველის სამეცნიერო-ლიტერატურულ შკოლაში და რომელსაც ესარჩლებოდნენ ამ პერიოდის გასულს ე. წ. „მამები.“ მესამე, — რუსეთის შემოსვლით გამოწვეულმა იმედების გაცრუებამ და პოლიტიკური ძალაუფლების დაკარგვამ, ხოლო სავაჭრო კაპიტალის შემოჭრით სოციალური ბატონობის ბაზის შერყევამ და მამა-პაპეული ბუნებებიდან თანდათანობით გამოძევებამ მბრძანებელ კლასს თულის სიმშვიდე დაუ-

კარგა და ფეოდალურ ლიტერატურაში დაბადა ახალი მიმართულება, რომელსაც რომანტიზმი ეწოდება (ალ. ჭავჭავაძე, გრ. ორბელიანი, ნიკ. ბარათაშვილი). უნდა შევნიშნოთ, რომ რომანტიზმის ელემენტებს ჩვენ ვარკვევით ვამჩნევთ ქართულს მწერლობაში, თუ უფრო ადრე არა, მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდან მაინც, განსაკუთრებით კორუსულ ემიგრაციაში. დაკარგვა სამშობლოსი, ნაცნობ-მეგობრებსა და ნათესავებს დაშორება, დაკარგვა პოლიტიკური ძალა-უფლებისა (რუსეთში უფრო ადრე, ვიდრე საქართველოში) და სოციალური მდგომარეობის შერყევა; ათ ის ნიადაგი, რომელზედაც აღმოცენდა ქართული ფეოდალური კლასის რომანტიზმის ელემენტები. დასასრულს, რომანტიზმთან დაკავშირებით, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მე-18 საუკუნის გასულს ჩვენს მწერლობაში ჩნდება, დავით ბატონიშვილის „ახალი შიხის“ მეოხებით, სანტიმენტალიზმის ნიმუშიც, რომელმაც უფრო იელვა მერე გრიგოლ ორბელიანის „ტფილისიდან პეტერბურღამდე მოგზაურობაში.“

4. ახალ სტილთან ერთად ლიტერატურაში ჩნდება ახალი ჟანრები; ასეთებია: ა) საისტორიო ეპოსი; მე-17 საუკუნიდან მთელი რიგი პოეტებისა მწმართავს მშობლიურ სიუჟეტებს და დამღერის სამშობლოს წარსულიდან ამათუიმ ეპოქას, ამბებს და პირებს; ფეოდალური კლასის პოზიციასზე მდგომი, ის მისტირის ფეოდალური საქართველოს წარსულ დიდებას. ამ მწერალთა პოეზია გამსჭვალულია ეროვნულ-ნაციონალური ტენდენციითა და სულით, ისინი ცრემლებსა ღვრიან სამშობლოს სავალალო მდგომარეობის გამო და წყევლა-კრულვას უთვლიან იმ პირობებს, რომელთაც ასეთი მდგომარეობა შექნეს. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა საისტორიო ეპოსი, რომელიც საკმაოდ მდიდრადაა წარმოდგენილი. ბ) იგავ-არაკული ფაბლიო; ამ პერიოდის სოციალურმა სიდუხჭირემ და პოლიტიკურმა რეჟიმმა საუკეთესო ნიადაგი შექნა ე. წ. „ეზოპეს ენის“ წარმომშობისათვის, რომელიც, როგორც ცნობილია, იგავ-არაკებში პპოულობს გამოყენებას. იგავ-არაკებში გამოყვანილი ცხოველები, განსაკუთრებით მელისა, არის ამავე დროს პროგნოზი ფეოდალური კლასის რღვევისა და ბურჟუაზიული ეპოქის მოახლოვებისა, როდესაც ცხოვრებაში გამეფდება ხერხი და საზრიანობა. გ) სატირა; ცხოვრების ზოგიერთ მესვეურთა სივერაგემ, სამღვდელოების ანგარებამ და ყოფა-ცხოვრების ამათუიმ მოვლენების დროისათვის შეუფერებლობამ ხელი შეუწყო სატირის განვითარებას, განსაკუთრებით მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში. დ) მოგზაურობა-მემოუარები; როგორც ვთქვით, ამ პერიოდში გაფართოვდა ქართველთა საერთა-

შორისო ურთიერთობა, რაც, სხვადასხვა მიზნით, შორეულ ქვეყნებში იწვევდა მათს წარმომადგენლებს; ნახულის, გაგონილის აღწერა საინტერესო მასალას აძლევდა თანამედროვე მკითხველებს, რომელნიც ასე მოწყურებულნი იყვნენ უცხო ქვეყნებისა და იქაური ზნე-ჩვეულებების გაცნობას. ე) ქება, — ეხლა ჩვეულებაში შემოდის ისეთი თხზულებების წერა, რომელნიც წარმოადგენენ „ქებას“ ან „შესხმას“ ამათუიმ საგნისას; შეიძლება, ეს გამოძახილი იყოს ხოტბითი პოეზიის განვითარებისა საზოგადოდ, რომლის შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკი. განსაკუთრებით გავრცელებულია ანბანთ-ქება, ხილთა-ქება და სასახლის ქება. ვ) გაბაბასება და მორალიტე, სადაც მოქმედ პირებად გამოყვანილია ალეგორიული ფიგურები, მაგალითად — სიკოცხლე, სიკვდილი, წუთი-სოფელი, გაჭივრება-სიღარიბე, ადამიანი ხომ თავისთავად. ეს გამოწვეულია ეპოქაში გაბატონებული დიდაქტურ-მორალური ტენდენციით, რომელსაც მიზნად ჰქონდა ცხოვრების გარდაქმნა ამთუიმ მიმართულებით. ზ) მაჯამა, ესე იგი „ლექსი აქა იქ თქმულები“, რომელთა კრებული „შეყრილად ითარგმანების;“ ეს არის კრებული აღტაცებული, თავისებური ლექსით დაწერილი ხოტბებისა, რომელთა საგანია სიყვარული, სილამაზე და ღვინო (თემურაზ I, არჩილი, ვახტანგ VI და სხვა). ჰ) მანემდის გაბატონებული ეპოსის გვერდით საპატიო ადგილს იკავებს უშუალო, მწვავე განცდების გამომხატველი მსუბუქი ლირიკა, რომელიც მე-18 საუკუნის მეორე ნახვრიდან, შეიძლება ითქვას, პირველ ადგილს იკავებს მწერლობაში.

5. ცხოვრების ახალი ნაკადი და მიმართულება ხელს უწყობს, ერთის მხრით, პროზაული სტილის დემოკრატიზაციას, მეორე მხრით — ახალ მიხწევებს ლექსთაწყობის დარგში საუკუნეთა განმავლობაში ჩამოსხმულ-ჩამოყალიბებული ლიტერატურული ენა, სქოლასტურ-მწიგნობრულ ნორმებზე აგებული, რომელიც ასე შეეფერებოდა მაღალი ფეოდალური კლასის გემოვნებას, სულხან-საბა ორბელიანის პროზაში („სიბრძნე სიცრუისა“) შესამჩნევ ცვლილებას განიცდის მისი გამარტივების, თუ შეიძლება ითქვას — გახალსურების გზით; ამით ტრადიცია დაირღვა, მწერლობაში თავი იჩინა ნაპრაღმა, რომელიც თანდათან ღრმავდება და მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან სულერთიან ნიქავს ძველ ნორმებს. რაც შეეხება ლექსთაწყობას, ის გიგანტური ნაბიჯით მიდის წინ განვითარებისა და გამარტივების გზით. მამუკა ბარათაშვილმა პირველმა დაამსხვრია ტრადიციული ფორმები ქართული ვერსიფიკაციისა, რომელიც რუსთველური შაირით და ჩახრუხაული ლექსით იყო შებოჭილი; მან

მოგვცა ის მრავალფეროვანი საზომი ლექსთაწყობისა, რომელიც მერ-
მე ასე გამოიყენა შემდეგმა თაობამ, მან პირველმა შემოიტანა ლი-
ტერატურაში ხალხური სიმღერების კილო და პირველმა გამოიყენა
ხალხური სიმღერები ქართული ვერსიფიკაციის გასამდიდრებლად.
შემდეგი ნაბიჯი, მის მიერ გატკებნილ ბილიკზე, გადადგა დავით
გურამიშვილმა, მას მიჰყვება ბესიკი და საიათნოვა, რომლის მუხამ-
ბაზები გამონმაურებას ჰპოულობს მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის
პოეზიაში. მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის პოეტები ამ მხრივ
გამგრძელებელნი არიან მე-18 საუკუნის პროსოდიული მუშაობისა.

6. პესიმიზმი, ფიდეიზმი, დიდაქტიზმი და ეროტი-
ტიზმი მწერლობისა. მიმდინარე პერიოდის ცხოვრებაში ახალი
სოციალური ელემენტებისა და ნაკადის ჩასახვა, რომელიც წყალს
უყენებდა ფეოდალური კლასის მდგომარეობას და თანდათანობით
უღრღნიდა მას ფესვებს, შეუმჩნეველი ლიტერატურაში, რასაკვირვე-
ლია, არ რჩებოდა. ყველაზე ადრე ეს პროცესი, თუ გნებავთ, ვახ-
ტანგ მეფემ ასახა, როდესაც „ქილილა და დამანაში“ ხაზგასმით
ამბობდა:

უგვაროს მისცა სოფელმან სიდიდე, მეფეთ დარობით,
პირი უჩვენა ბედმა და დასვა ყოვლთ ზემოთ ხარობით;
გვარიანსა და მეცნიერს პური აჭამა ზარობით,
არ შეაცილა კარსა და დარჩენ სულ გარის-გარობით.

(„მეფის“ ლექსი „ქილილა-დამანაში“)

ეს პროცესი, ქვეყნის საერთო პოლიტიკურ აფორიაქებასთან
ერთად, რომელსაც თანერთვოდა ამათუიმ მწერლის პირადი ცხოვ-
რების უკუღმართობა, ფეოდალურ ლიტერატურაში იწვევდა პირ-
ველს რიგში მწვავე პესიმიზმს, შემდეგ კი ფიდეიზმს, დიდაქტიზმს
და ეროტიზმს. იშვიათია ისეთი პოეტი, რომელიც უარყოფით არ
უყურებდეს ცხოვრებას და არ ჰქოლავდეს მას, რომელიც სარწმუ-
ნოებასა და მისტიურ სამყაროში არ ეძებდეს გამოსავალს ანადა
აღვირახსნილი ეროტიკა-ჰედონიკის მორევში არ სცდილობდეს მწვავე
სევდის ჩახრჩობას. დამოძღვრვა-დარიგება და მორალი, 'ფორმა-
ლისტური დიდაქტიკა, რომლის მიზანია სახელმძღვანელო დებულე-
ბის მიცემა ცხოვრების ლიანდაგიდან გადავარდნილი ადამიანისათვის,
ხომ საგანგებო დიდაქტურ-მორალურ დარგსა ჰქმნის ამ პერიოდის
მწერლობაში! მეორე მხრით ეს დიდაქტიზმი თავისთავად სიმპტომია
სავაჭრო ელემენტების ჩასახვა-გაძლიერებისა.

პესიმიზმს, ფიდეიზმს და დიდაქტიზმს შეგნებულად და ხელოვ-
ნურად აღვივებდა და აძლიერებდა მწერლობაში ის სასტიკი ფეო-

დალურ-კლერიკალური რეაქცია, რომელსაც სათავეში მოექცა უაღრესად ნიჭიერის და თანამედროვე განათლების მწვერვალზე მდგომის ანტონ კათოლიკოსის შკოლა. შედეგები ამ რეაქციისა, რომელშიაც გვესმის კენესა ამოწურული, წყალშემდგარი ფეოდალურ-კლერიკალური კლასის სულისა და მოწოდება თავისი ჰეგემონური პოზიციების შენარჩუნება-განმტკიცებლად, იყო, ერთის მხრით, აღიარება თეორიულად სასულიერო მწერლობის პრიმატობისა, რომელიც მკვეთრად მოცემულია მამუკა ბარათაშვილის „ქაშნიკში“, მეორე მხრით კი—შემოკრა ლიტერატურაში სიმბოლიზმისა და ალეგორიზმისა, რომელიც რელიგიურსა და პატრიოტულს ეროტიკაში ეძებს განსახიერებას (არჩილი, დავით გურამიშვილი, ვახტანგ VI). მაგრამ ეს რეაქცია უძლური შეიქნა, მან ვერ შესძლო დატრიალებული ბორბლის შეჩერება: ფეოდალურ-კლერიკალური კლასი ისტორიას ჩაბარდა სამუდამოდ და მისი ლიტერატურა დღეს ისტორიული კვლევა-ძიების საგანსა წარმოადგენს.

* * *

შე გავათავე ჩემი სქემატური მიმოხილვა, რომელიც, იგულისხმება, მეტს კონკრეტიზაციას და დეტალიზაციას თხოულობს; ეხლა მინდა დასკვნების სახით ნათქვამს რეზიუმე გაუკეთო და შემდეგი დებულებანი წამოვაყენო:

1. მარქსისტულ-სოციოლოგიური მეთოდით განხილული, ქართული ლიტერატურის ისტორია სამს პერიოდს იძლევა: ფეოდალურს, ბურჟუაზიულს და პროლეტარულს. აქედან ყველაზე გრძელი ისტორია ფეოდალურ ლიტერატურას აქვს. ფეოდალური ლიტერატურა ის ლიტერატურაა, რომელსაც ჩვეულებრივ „ძველს მწერლობას“ ვეძახით.

2. ამ ლიტერატურას ვუწოდებთ ფეოდალურს იმიტომ, რომ ის იშლება იმ საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციის ჩარჩოებში, რომელიც ფეოდალიზმის სახელითაა ცნობილი. ფეოდალური განვითარების პერიოდები განისაზღვრება თვით ფეოდალიზმის სტადიალურ-ეტაპური განვითარებით. ფეოდალიზმმა კი ჩვენში, სანამ ის დეკადანსის გზაზე შედგებოდა, სამი სტადია განვლო: პარიკული, პატრონ-ყმური და ბატონ-ყმური. მე. ამათ ვუწოდებ სტადიას, ეტაპს და არა ახალ ფორმაციას (არის გამოთქმული ისეთი მოსაზრება, თითქოს ბატონ-ყმობა ახალი ფორმაცია იყოს), რადგანაც ექსპლოატაციის ფორმა, რომელსაც მარქსი „მთელი საზოგადოებრივი წყობილობის იდუმალ საფუძვლად“ სთვლის, სამსავე სტადია-

ში ერთიდაიგივე იყო, მხოლოდ პირველს სტადიაში ეს ექსპლო-
ატაცია ნაკლებად ინტენსიურია, ვიდრე მეორეში, მეორეში უფრო
ნაკლებად, ვიდრე მესამეში; ექსპლოატაციაქმნილის პირადი თავის-
უფლება მესამე სტადიაში უფრო მეტადაა შეზღუდული, ვიდრე მეო-
რეში, მეორეში უფრო მეტად, ვიდრე პირველში.

3. პირველი პერიოდი ფეოდალური მწერლობისა, როდესაც
ის საკუთრივ „ქართლის“ (აღმოსავლეთსაქართველო) ტერიტორიაზე
იშლება, ემთხვევა „აღრინდელი ფეოდალიზმის“ ხანას, რომლის
დამახასიათებელია ჩვენში ე. წ. პარიკული ურთიერთობანი საზოგა-
დოებრივი ცხოვრებისა. ეს პერიოდი გრძელდება მწერლობის და-
წყებიდან მეცხრე საუკუნის გასვლამდე, როდესაც ქართლში აღდგე-
ნილ იქნა მეფობის ინსტიტუტი. სოციალ-ეკონომიური და პოლი-
ტიკურ-კულტურული მდგომარეობა ქართლისა ჰეგემონიას ანიჭებს
ეკლესიასა და სასულიერო იდეოლოგიას, რომელიც გამოხატულებას
ჰპოულობს სასულიერო სტილის მწერლობაში. სასულიერო-
ფეოდალური მწერლობა, საკუთარი ტრადიციების უქონლობის გამო,
შიმართავს მონათესავე სოციალური წრეების მწერლობას უცხოეთ-
ში, აქედან ლიტერატურაში გაბატონებულია მთარგმნელობა,
კერძოდ ორიგინალურ შემოქმედებაში—მიმბეძველობა. იდეო-
ლოგიურ სფეროში იბრძვის ორი მიმართულება: სირო-პალესტინუ-
რი და ელინოფილური; ეს ბრძოლა სოციალური წარმოშობისაა: სი-
როპალესტინური მიმართულების მატარებელია დაბალი საფეხურები
ფეოდალური საზოგადოებრივობისა, ელინოფილურის—მაღალი,
მბრძანებელი, ოფიციალური საფეხურები. მწერლობაში ორი ქანრი
გვაქვს: ეპოსი, წარმოდგენილი ჰაგიოგრაფიითა და აპოკრიფებით,
და ლირიკა, წარმოდგენილი ჰიმნოგრაფიით. „მდგომარეობა“ ეპო-
ქისა, აუტანელი, მწვავე პირობები ცხოვრებისა მწერლობას გარ-
კვეულ კოლორიტს ასვამს: ჰაგიოგრაფიაში გაბატონებულია მარტი-
როლოგია, ჰიმნოგრაფიაში—პენიტენცია.

4. მეორე პერიოდი ფეოდალური ქართული მწერლობისა, რო-
მელიც იშლება გაერთიანებული საქართველოს ტერიტორიაზე, ემთ-
ხვევა „პატრონ-ყმური“ ფეოდალიზმის ხანას და გრძელდება მეთათე
საუკუნის დამდეგიდან მეცამეტის სამოციან წლებამდე. ეს არის ხანა
აღდგენილი მეფობის გარშემო საქართველოს გაერთიანებისა, გან-
მტკიცებისა და მისი ძლიერ ფეოდალურ მონარქიად ქცევისა, რომ-
ლის დროს სხვადასხვა სოციალური ჯგუფები სხვადასხვა როლს თა-
მაშობდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა კი ვაჭრობისა და სავაჭრო კა-
პიტალის განვითარებას ჰქონდა. ფეოდალური მონარქია აშენებულია

პატრონ-ყმურ პრინციპზე; ეს პრინციპი დამახასიათებელია როგორც
სოციალური, ისე ზოლიტიკური ცხოვრებისა, ის გაბატონებულია
ეკლესიაშიც კი, რომელიც ამ პერიოდში თავისი ძლიერების უმაღ-
ლეს საფეხურზე ავიდა. საწარმოო ძალთა განვითარებამ, სახალხო
მეურნეობის დაწინაურებამ, სოციალური ურთიერთობის გართულე-
ბა-გამძაფრებამ და პოლიტიკური ცხოვრების უმაგალითო სიმაღლეზე
ასვლამ გამოიწვია არაჩვეულებრივი აყვავება კულტურულ-ლიტერა-
ტურული ცხოვრებისა და შექმნა „კლასიკური“ ხანა ქართული მწერ-
ლობისა. კლასიკური ხანა იწყება მეათე საუკუნის დამდეგიდან და
გრძელდება მეცამეტის სამოციან წლებამდე. მწერლობა მიზნად ისა-
ხავს საერო და სასულიერო ფეოდალური ფრთების, რომელთაც
იდეოლოგიური ჰეგემონია ეკუთვნის, კლასიკური ბატონობის კონსერ-
ვაციას. სოციალური დიფერენციაცია თავს იჩენს იდეოლოგიურ დი-
ფერენციაციაში: იდეოლოგია სასულიერო—ზეციური, და საერო—
ამქვეყნიური, აქედან ორი სტილი მწერლობისა: სასულიერო და
საერო. საერო ლიტერატურა დიალექტიური განვითარება სასულიერო
მწერლობისა. ეს განვითარება, რომელიც გამოწვეული იყო ქრი-
სტიანობის დიალექტიური ბუნებით და მასში ნეოპლატონიზმისა და
სუფიზმის ელემენტების შეჭრით, შესაძლებელი გახდა კულტურულად
და ეკონომიურად წელმომავრებულს და პოლიტიკურად სუვერენულს
აბსოლუტიურ ფეოდალურ-რაინდულ სახელმწიფოში სოციალ-კლა-
სიურ წინააღმდეგობათა ნიადაგზე. სასულიერო და საერო მწერლო-
ბათა დიალექტიური ურთიერთობის მაჩვენებელია საერო ეპოსისა და
ლირიკაში სასულიერო ეპოსისა და ლირიკის დამახასიათებელი კომ-
პოზიციური ხერხების გადასვლა, რაც შესაძლებელი იყო სოციალ-
ფსიქოლოგიური ნათესაობის ნიადაგზე, რომელიც აახლოვებდა ფეო-
დალური კლასის ორ ფრთას—სასულიეროსა და საეროს. ფაქტო-
რი საერო ლიტერატურის წარმოშობისა არის სპარსული ლიტერა-
ტურული გავლენა, რომელიც კლასიკური ფსიქო-იდეოლოგიის ნათე-
საობის ნიადაგზე ხდება. საერო და სასულიერო სტილს შორის, მათ
მატარებელ სოციალურ დაჯგუფებათა შორის არსებული ანტაგონიზ-
მის გამო, წარმოებს მწვავე ბრძოლა, რომელმაც მკვეთრი გამოხა-
ტულება ლეონტი მროველის თეორიაში პოვა. საერო მწერლობის
ფესვები მეათე საუკუნეში ჩნდება, ვითარდება ის აბსოლუტიური მო-
ნარქის სასახლეში, რომელიც სამეფისკარო მწერლობის ხასიათს აძ-
ლევს მას. ეპოქის ცხოველმყოფელი, ოპტიმისტური სტილი გავლენას
ახდენს მწერლობის ჟანრულ ფორმაციაზე: სასულიერო ეპოსში ბა-

ტონობს ე. წ. „პოლიტეია“, საეროში—სატრფიალო-რაინდული მოტივები; ლირიკაში, როგორც სასულიეროს, ისე საეროში—ალტყინებული ოდა, რომელიც ასე შეშვენის ეპოქის საერო და სასულიერო აბსოლუტისტურ სულისკვეთებას.

5. მესამე პერიოდი ფეოდალური ქართული მწერლობისა, რომელიც ბატონ-ყმურ ურთიერთობათა დასაწყისს ხანას ემთხვევა, გრძელდება მე-13 საუკუნის სამოციანი წლებიდან, როდესაც იწყება პროცესი ფეოდალური მონარქიის რღვევისა, მე-16 საუკუნის დამლევადე, როდესაც სრულდება პროცესი აღნიშნული რღვევისა. მარცხი ფეოდალური მონარქიისა, რომელიც მას მოუვიდა მონღოლთა შემოსვლისას, აიხსნება წინაპერიოდის ეკონომიკის ხასიათით მონარქიის რღვევა მონღოლთა ბატონობის მომდევნო საუკუნეებში გამოწვეულია ეკონომიური ცხოვრების უმაგალითო დეგრესით, განსაკუთრებით კი ვაჭრობის განადგურებით. სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების რღვევას მოჰყვა კულტურისა და ლიტერატურის არაჩვეულებრივი დაცემა-დაკნინება. სასულიერო მწერლობა სულერთიან დაიშრიტა, ნაჩვენები ზოგადი მიზეზის გარდა, მისი მასაზრდოებელი ბიზანტიის განადგურების გამო. დაკნინდა და დაეცა აბსოლუტური მონარქის სასახლესთან ერთად მასში თავშეფარებული საერო მწერლობაც, რომელიც ეხლა სპარსული ფანტასტიკის უღაზათო გადამღერებით იკვებება, ისიც მხოლოდ მე-15 საუკუნის გასულიდგან, სპარსეთში ე. წ. ჰერატის ლიტერატურული შკოლის ჩასახვის შემდეგ.

6. მეოთხე პერიოდი ფეოდალური ქართული მწერლობისა, რომელიც ფეოდალიზმის დეკადანსს ემთხვევა, გრძელდება მე-17 საუკუნის დამდეგიდან მე-19 ს. ნახევრამდე. მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის მწერლობა უნდა ამ პერიოდში იქნეს განხილული, ვინაიდან მისი სოციალ-ეკონომიური ბაზა იგივეა, რაც წინასაუკუნის მწერლობისა, რომლის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს ის. ფეოდალური სტრუქტურის რღვევას იწვევს იმდენად არა გარეშე ძალების პერმანენტული თარეში, რავდენადაც ფეოდალური საზოგადოებრივობის წიაღში ისეთი მოვლენის გაჩენა, რომელიც ბურჟუაზიული რენესანსის განთიადის მომასწავებელია; ეს არის ახალი სოციალ-ეკონომიური ურთიერთობის ელემენტების ჩასახვა, რომელიც ვაჭრობის ზრდა-განვითარებისა და სავაჭრო კაპიტალის გაძლიერების ნიადაგზე შეიქნა შესაძლებელი. სავაჭრო ურთიერთობათა განვითარებას ორნაირი შედეგი ჰქონდა: ა) მან საქართველოში გააღვიძა ცენტრალისტურ-აბსოლუტისტური, გაერთიანებისაკენ მიმართული სულისკვეთება,

ბ) გაათავოთოვა და გაშალა რკალი ქართველთა საერთაშორისო ურთიერთობისა, რამაც ხელი შეუწყო წინაპერიოდში მიფერფლილი და მიძინებული კულტურული ტრადიციების გაცხოველებას და ამასთან დაკავშირებით მწერლობის გამოღვიძებასაც. ახლად ჩასახული ბურჟუაზიული ელემენტები, მართალია, ფეოდალიზმის მომხსნელ ძალად ჯერ ვერ გამხდარან, მაგრამ იმდენად უღრღნიან მას ძირს და არყევენ, რომ აუცილებელს ხდიან მის წაქცევას. წყალშემდგარი და შერყეული „მდგომარეობა“ ფეოდალური კლასისა მის ლიტერატურაში თავს იჩენს დიდაქტიზმის, პესიმიზმის, ეროტიზმის და ფიდეიზმის სახით, რასაც ხელოვნურად აღვივებს მძაფრი კლერიკალური რეაქცია მე-18 საუკუნისა. ეს კლასი გაორკეცებული ენერგიით იბრძვის ახალი სოციალური ელემენტების წინააღმდეგ და ამ ბრძოლაში მკვეთრ იარაღად მხატვრულ სიტყვასაც იყენებს. ამ გარემოებამ კი გამოიწვია ის ახალი მოვლენანი, რომელთაც ჩვენ ვხედავთ მეოთხე პერიოდის მწერლობაში, სახელდობრ: ეროვნული მოტივისა და ორიგინალური შემოქმედების გაძლიერება, თემატიკის გაფართოება, ახალი ლიტერატურული სტილები, ახალი ჟანრები, პროზაული სტილის დემოკრატიზაცია და ახალი მიღწევები ლექსთაწყობის დარგში.

7. ზოგადად, ჩვენს ძველს მწერლობაში იმავე ლიტერატურულ სტილებსა და ჟანრებთანა გვაქვს საქმე, რომელთაც ადგილი აქვთ სპარსულსა და ბიზანტიურ-ევროპიულ ლიტერატურაში. ეს აიხსნება სოციალ-ფსიქოლოგიური ანალოგიებით, ქართულს სინამდვილეში იმავე კლასიური ჯგუფებისა და ნათესაური ფსიქო-იდეური განწყობილების არსებობით, რომელთაც შემოქმედებითი როლი უთამაშნიათ უცხოეთში. რადგანაც ფეოდალიზმი, იქნება ის აზიური, ევროპიული თუ ქართული, არსებითად, თავისი ბუნებით, ნაციონალური ნიუანსების გარეშე, ყველგან ერთია, გასაგები ხდება, რომ ფეოდალური ქართული მწერლობა ერთნაირად იკვებება როგორც ბიზანტიურ-ევროპიული, ისე სპარსული ლიტერატურული წყაროებიდან.

8. ეს სტილები და ჟანრები ჩვენში შედარებით მეტს ერთფეროვნებას და, თუ შეიძლება ითქვას, კონსერვატიულობას იჩენენ. აიხსნება ეს საქართველოს წარსულში ერთისადამივე ისტორიული პროცესების განმეორებით. საქართველოს ისტორიის ცვალებადობასა და რყევადობას იწვევდა ბრძოლა ნატურალური მეურნეობის ფორმებსა და სავაჭრო კაპიტალის ელემენტებს შორის. მართლაც, ჩვენი მწერლობის პირველს პერიოდში ჩვენი ქვეყანა გარეშე ძალების (სპარსეთი, არაბეთი, ბიზანტია) მეოხებით დაქსასულია და დაყოფილი

პატარ-პატარა ფეოდალურ ერთეულებად. მეორე პერიოდში, განსაკუთრებით სავაჭრო კაპიტალის ზეგავლენით, ამ ერთეულებიდან იქმნება აბსოლუტური ფეოდალური მონარქია, რომელშიაც, გარეშე მტრებს რომ დაეცლიათ, მე-14 საუკუნისათვის მაინც მოსალოდნელი იყო იტალიური რენესანსისა და პეტრარკა-ბოკაჩიოს გამოხმაურება. ეს მონარქია დაირღვა გარეშე ძალთა (მონღოლები, სპარსელები, ოსმალები) მეოხებით, ასე რომ მესამე-მეოთხე პერიოდში მეორდება ნაცნობი სურათი: ქვეყანა დაქსაქსულია ისეთსავე ფეოდალურ ერთეულებად, როგორც პირველს პერიოდში. გარკვეული ხანიდან, მე-17 საუკუნიდან, სავაჭრო კაპიტალის ზეგავლენით, ამ ერთეულებში კვლავ იწყება გამაერთიანებელი ტენდენციების ზრდა და ლტოლვა აბსოლუტიზმისაკენ, რომელიც საბოლოოდ ხორციელდება მე-19 საუკუნის დამდეგს უცხო, რუსული კაპიტალის შემოჭრით და საქართველოს რუსეთის მონარქიის შემადგენლობაში მოქცევით.

9. უცხო ლიტერატურაში ცნობილი მიმდინარეობანი ქართულ მწერლობაში შედიან არა იმწამსვე, არამედ საკმაო დაგვიანებით; ამის მიზეზია ისტორიული პროცესის დაგვიანებული მსვლელობა საქართველოში, უკანასკნელის ეკონომიურად ჩამორჩენილობა და აქედან — ინერტობა მისი პოლიტიკურ-კულტურული ზედნაშენებისა.

10. დიალექტიკა მწერლობის განვითარებისა, რომელიც დამოკიდებულია ბაზისა და ზედნაშენის ურთიერთობაზე, გამოიხატება ლიტერატურული ჰეგემონების ცვლაში, ძველი სტილისა და ჟანრის დაცემასა და მისთვის ახალის დაპირისპირებაში. ზოგადად ეს პროცესი შემდეგს სურათს იძლევა: ეკლესიას ებრძვის და სცვლის სასახლე, სასახლეს უკანასკნელ პერიოდში ებრძვის ახალი ბურჟუაზიული ელემენტების ჩანასახი, რომელიც, თუმცა ამ პერიოდში ვერ სცვლის მას საბოლოოდ, ყოველ შემთხვევაში საგრძნობლად არყევს; სასულიერო-ფეოდალური მწერლობა დიალექტიურად გადადის საერო-ფეოდალურში, უკანასკნელის წიაღში თავს იჩენს ელემენტები „მესამე კლასის“ მწერლობისა. საერთოდ კი მთელი ისტორიულ-ლიტერატურული პროცესი ჩვენში წარმოადგენს ორი იდეოლოგიისა და კულტურული ნაკადის, აღმოსავლურისა და დასავლურის, ბრძოლას.

4015

525

27/58